

ÉLÉNK EMLÉKEK AZ ÖNÉLETRAJZI VISSZAEMLÉKEZÉSBEN

Kónya Anikó

kandidátusi értekezés

1994, tavasz

T a r t a l o m

Prológus

I. Elméleti rész

- *Bevezetés: emlékezés és visszaemlékezés* 1-19. oldal
életszerű emlékezeti helyzetek; az önéletrajzi narratívum

- *Az önéletrajzi és az élénk emlékezet* 20-40. oldal
Mi is az önéletrajzi emlékezet? A 'vaku' és az élénk személyes emlék.

II. Vizsgálati rész

- *Az emlékek osztályozása önéletrajzi interjúk elemzésével* 41-52. oldal

Az önéletrajzi emlékezet formái és meghatározásuk
(módszer és problémafelvetés)

Az epizodikus és a fenomenális emlék

- *Az emlékezeti disszociáció egy mindennapi esete* 53-64. oldal

- *A fenomenális emlékek érzelmi kategorizációja* 65-84. oldal

Visszatekintés

Irodalomjegyzék

I - VII. oldal

Melléklet: Megjelent tanulmányok és kézirat

1. *Az önéletrajzi emlékezet kutatási előzménye*
(Kónya és Törő, 1992)

2. *Az érzelmi jelentés asszociációs vizsgálata*
(kézirat)

3. *Az élményszerű emlékezet és a fogalmi jelentés*
fejlődési megközelítése. (Kónya, 1988; 1990)

prológus

Egy gyermekkori emlék (Kivonat Roman Opalka, OPALKA 1965/
1 - ∞, c. művéből. Kiadó La HUNE, Paris, 1992, p. 197-188.)

Ebben a korszakban családunk Krakkóban élt, és mivel a nyomor sújtott minket, szüleim a legkisebb munkalehetőséget is megragadták. Ez okból már kora reggel elmentek hazulról. Bátyám és nővéreim úgyszintén korán távoztak az iskolába. Így öt-hat éves korom ellenére egyedül maradtam egész napra otthon, a lakásunknak szolgáló kicsiny helyiségben. A magány hosszú pillanataiban, várakoztam szegényes környezetünkben, s nem volt még ahhoz sem jogom, hogy az értékesnek vélt tárgyakhoz hozzányúljak! A parancs megszegésétől való félelem gyötrelmes volt számomra. Ennek a félelemnek a jegyében töltöttem kisgyermekkorom egy részét. Egy szegény családban élő gyermek, akit egy kicsi eltört dologért is keményen megbüntetnek. Azzal töltöttem ezért időmet, hogy körülnéztem magam körül, anélkül, hogy bármit érintenék. Minden mozdulatomat óvatosan ügyeltem. Tekintetem kitartóan rátapadt a faliórára. Az ingák mozgása nagyon érdekelt, ez volt az egyetlen dolog, amely bár természeténél fogva ismétlődő, de változást hozott néha az engem körülvevő nyomasztó környezetben. Egy napon, amint szokásom szerint néztem, az inga mozgása megállt. Gyermeki lelkemben meg voltam győződve róla, hogy tekintetem állította meg az idő folyását. Anyám hazatértéig sokat szenvedtem. A büntetéstől való félelemtől és szorongástól arcom kipirult. Ám amikor ő hazatért, meglepődve vette észre, hogy elfelejtette reggel felhúzni a szerkezetet. Számomra egy meghatározó élmény. Órákon át figyeltem egy időt kifejező mozgást, amely egyszer csak félbeszakadt. Az ezt követő órák során tekintetem minden erejével azon voltam, hogy elindítsam, azt híván, hogy az egész világ élete függ egy inga működésétől. (ford. K.A.)

Bevezetés: emlékezés és visszaemlékezés

életszerű emlékezeti helyzetek A kognitív pszichológia erőpróbájának is tekinthető az a vállalkozás, amely a 'mindennapi emlékezet' feltárására irányul. Az emlékezet természetes helyzetekben való vizsgálata körül támadt *laboratóriumi/ökológiai* vita felvonultat olyan érveket, melyek az emlékezet mindennapi megjelenésének önálló vizsgálata ellen szólnak. A vitát módszertani síkra terelő érvelés szerint az életszerű adatokból nyert eredmények nem igazán általánosíthatóak; a laboratóriumi vizsgálatok viszont sohasem olyan 'élesek' (pl. az érzelem tekintetében) mint a természetesek.⁽¹⁾ A természetes helyzetekre való visszaemlékezés értelmezése gyakran visszatér a laboratóriumban fogant elméletekhez, modellekhez.

A mindennapi emlékezet létezése körüli vita fényében az önéletrajzi emlékezet vizsgálata is többnyire inkább naturalisztikusnak, mintsem 'naturálisnak' mondható módszereket választott. Olyan eljárásokat, melyek személyes emlékeket gyűjtenek, majd ezek által jellemzik az emlékezet önéletrajzi formáját. Az ilyen vizsgálatoknak hagyománya van. Crovitz és Quina-Holland (1976) *Francis Galton* nyomán alakították ki azt a mára elterjedt szó-technikát, amely hívószavakat használ a személyes emlékek gyűjtésére. Laboratóriumi vagy természetes Linton (1982) önmegfigyelése, amelyben minden este leírta az érdemleges eseményeket, majd éveken át

---

(1) Túlmutatva a laboratóriumi megfigyelések *ökológiai* érvényességén az emlékezet 'ökológiai' megjelölése a *mindennapi emlékezet* vizsgálatát takarja. (A mindennapi és az önéletrajzi emlékezet magától adódó átfedése miatt javasolta Bruce (1985) az *ökológiai emlékezet* kifejezést az életszerű helyzetekben történő emlékezeti vizsgálatok megnevezéseként). A 'mindennapi emlékezet' feletti elméleti/módszertani vitát közvetlenül Banaji és Crowder (1989) tanulmánya váltotta ki. (A vitát lásd *American Psychologist* 1991/január).

ellenőrizte fennmaradásukat. Vagy például Brewer (1988) vizsgálata, amely véletlenszerűen mintavételezte az önéletrajzi adatokat úgy, hogy a személyek zsebében időről időre megszólalt egy berregő, és ekkor megadott szempontok szerint rögzíteniük kellett az éppen történeteket (később ugyanezen szempontok szerint visszaemlékezniük). Hasonlóan, mennyiben tekinthető természetes helyzetnek, amikor a személyek beszámolnak előhívási stratégiáikról (pl. Rieser és munkatársai, 1986) és így a pszichológiai elméletképzés a személyek emlékezeti monitorozására épül. Amitől ezek a vizsgálatok életszerűvé válnak, az nem a laboratóriumból való kikerülés, hanem az emlékezeti anyag életszerűsége. Az önéletrajzi emlékek olyan sajátos emlékek, amelyek világosan elkülönülnek attól a tudástól, amit a fogalmi absztrakció hoz létre. Akad e félig laboratóriumi adatokban általánosítható eredmény is. Olyasmi, mint az, hogy a friss emlékek még őrzik az élmény másolatát, majd egyre inkább az emlékezeti rekonstrukció hatása alá kerülnek, amit a fenomenális élmény fakulása is követ. Az emlékek 'korosodásával' fokozódik az általánosabb kategóriák alapján való keresés és ezzel együtt a hasonló élmények keveredésének esélye, stb. A kísérleti helyzetektől azonban egy valami jogosan számonkérhető: az emlékek egymástól elkülönült, 'diszkrét' természete miatt az emlékezés összetettsége, bonyolultsága.

Amikor, az *emlék* helyett, az önéletrajzi *visszaemlékezés* anyagára tekintünk rá, szembetűnik, hogy messze nem egységes emlékezeti formával állunk szembe. Az önéletrajzi emlékezet, melyet mára hagyományosan a világról való tudással szokás szembeállítani, nem egynemű; sőt az 'autobiografikus emlékezet' a tudást (szemantikus v. konceptuális ismereteket) is magábanfoglalja, habár sajátos természetét nem az utóbbinak köszönheti. Az önéletrajzi elbeszélést hallgatva azonnal kitűnik, hogy két szinten folyik az emlékezés: akár élettörténeti perspektívájú, akár behatároltabb élményre vonatkozik - az elbeszélés maga alá rendeli az

emlékeket. Olykor csak a tények, ismeretek viszik előre a történetet, személyes, önéletrajzi vonatkoztatás nélkül. Máskor az 'én' ugyan jelen van, a személyes tények és adatok által, ám az elbeszélés még mindig nem élményszerű.

Komolyan véve a természetes helyzetek kihívását, vizsgálódásaimban (melyekben nem törekedtem szigorú kísérletezésre - inkább csak úgymond követtem a csapást), az önéletrajzi visszaemlékezésen keresztül igyekeztem az élénk, érzelemteli, egyedi, nevezzük *fenomenális emlékekig* eljutni. Keresve az emlékeket a visszaemlékezés alatt; azt remélve, hogy növekszik az emlékezet megfigyelhető része a rejtettel, az interpretálttal szemben.⁽²⁾ Amely utóbbi, az ökológiainak mondott vizsgálati komplexitás talán legfontosabb elméleti hozama.

Az önéletrajzi visszaemlékezés kettős - *narratív és emlékezeti* - sajátosságát hangsúlyozza az azonos jelzőjű irodalmi műfajjal - az önéletrajzokkal való összehasonlítása. A bevezető következő részében tett irodalmi kirándulást az a gondolat vezeti, hogy az emlékezet életszerű kezelése nem kevesebbre vállalkozik, mintsem hogy megmagyarázza a gondolkodó ember önmagára tett emlékezeti felismeréseit, melyeket Augustinus, Rousseau, Goethe és mások vallomásai megfogalmaznak.⁽³⁾ A hétköznapi emlékezet-elméletek kihívása talán az önéletrajzi emlékezet esetében a legprovokálóbb. Tud-e valamit hozzátenni a pszichológiai elmélet meta-ismereteinkhez. Az a tény, hogy az elméletképzés képes eljutni ugyanoda, ahova a hétköznapi pszichológia, mindenképpen eredmény.

---

(2) Utalás K. J. Gergen a lélektani megismerés lehetőségeiről vallott hermeneutikai gondolatvezetésére (Pszichológia, 1989/1993).

(3) Szávai János, 1978, Az önéletírás, Gondolat, Bp.

önéletrajzi visszaemlékezés és irodalom Az önéletrajzi emlékezet pszichológiai meghatározása az olvasóban prousti gondolatokat ébreszthet. Így Tulving (1982), az autobiografikus emlékezetre adott meghatározása szerint, az emlékezet olyan formájáról van szó, amely közben az ember tudatában van annak, hogy mindaz, amire most visszaemlékezik, vele történt ugyan, de valamikor máskor és máshol. A meghatározás, amely magában foglalja a tudat, az én és az idő fogalmát, hasonló ahhoz, amit *Németh László* írt Proust irodalmi módszerét elemezve. Idézve: "Az életrajzi múlt alatt megtaláljuk az emlékezet múltját, amit a sok egymást követő jelenből az emlékezet megőrzött és befont".⁽⁴⁾

Jól mutatja az önéletrajzi visszaemlékezés kettős természetét, ha összevetjük azt az azonos jelzőjű irodalmi műfajjal. Az önéletrajzi történetet az egészre, a megértésre való törekvés irányítja, a történet narratív struktúrája tudatosítja az emlékeket - gyakran a 'hitelesség' árán, mint vallja sok klasszikus önéletrajzíró.⁽³⁾ Az elbeszélést a saját sors történetisége és saját életünkről alkotott 'elméletünk' vezeti.

Az önéletrajzi írások közt példákat keresve: *Sigmund Freud* önéletrajzi írásáról, - amely egyben a pszichoanalízis története is, - talán nem túlzás azt állítani, hogy *Sartre Freud*-regénye '(ön)életrajzibb' (az emlékezés élményszerűsége felől tekintve), mint magáé *Freud*-é. Habár *Sartre* is megzabolazza emlékeit saját életrajzi regényében, a *Szavak*-ban, amelyet a történet fonala vezet. Önéletrajzi történetének elemei nagyrészt olyan ismétlődő események, melyek gyakoriságára a szerző nyíltan utal, s szinte megtöri az elbeszélést az a néhány, csak egyszer átélt élmény, amelyre élénken visszaemlékezik. A szépirodalmi példák közt tovább tallózva - az önéletrajzi visszatekintések többé-kevésbé élményszerűek. A mai

---

(4) Németh László, Proust módszere. Tanu I., 2-24. (idézett rész 3.o. 'Kétféle emlékezés' 16-17 sor).

irodalomból egy szélsőséges példát kiemelve: *Slawomir Mrozek* (Nagy Világ/1991)) az 'emlékek gyöngysora' helyett a száraz önéletrajzi adatok által íveli át életét. Más írások szabadabbra engedik az emlékeket. Az emlékeket idéző, élményszerű önéletrajzi elbeszélés például *Kassák Lajos* életrajzi regénye, az *Egy ember élete*. Gyakran ölelik fel a regények az eszméléstől a fiataalkorig terjedő szakaszt. Sartre könyvéhez, a Szavak-hoz hasonlóan, ezt a korszakot fogja át *Elias Canetti A megőrzött nyelv* című önéletrajzi elbeszélése is. Az emlékezést eleven gyermekkori emlékek törik át, az író korai emlékeit azonban a megismétlődés tette maradandóvá. Ugyancsak az ismétlődéssel magyarázható legelső emléke (amit az élményszerűséget kifejező jelen időben, ugyanakkor megfigyelő perspektívából ír le - és utólagos értelmezésről tanúskodik: "Legelső emlékem vörösben fürdik. Fiatal lány hoz ki a karján egy ajtón, előttem vörös a padló, balra lépcső visz lefelé, az is vörös". (Meggyőzően mutatja az emlék nem verbális természetét, hogy anyanyelvét, a bulgárt, amit az emlék idején beszélt, rég elfelejtette). Ahogy az életkorban előrehalad a történet, szaporodik az egyszer megtörtént, egyedi színezetű emlék s ezzel együtt az azokra való én-reflexió ereje. Az önéletrajzi vallomások tudatában vannak annak, hogy mozaikokból építkeznek. Érzékletesen fejezi ki az emlékezet töredezettségét *Sütő András* gyermekkori életrajzi regényének címe, a *Gyermekkorom tükörcserepei*; és még ezt a néhány cserepet is a megszokás tartja fenn - mutatja a könyv. Szembetűnő benne, hogy milyen maradandóak a sokat hallott szavak és hogyan járja be a jól ismert helyeket a képzelet. Sajátos példa s egyben magyarázat a visszaemlékezés élményszerűségére *Csáth Géza Szombat esté-je (Elfeledett álom)*, amelyben a hangulat idézi a gyermekkor egy kiterjedt emlékét. Előhívja a hangulatiság azt a szubjektív elbeszélő módot⁽⁵⁾, amelyből az

(5) Az elbeszélés nézőpontváltásának pszichológiai vonatkozásait l. Uszpenszkij 'A kompozíció poétikája'(Mérleg). Hasonló nézőpontváltást képvisel az emlékezet irodalomban az a Freud-i hagyomány, amely különbséget tesz az emlékező személy szemlélő illetve beleélő helyzete

önéletrajzi jellegű elbeszélés élményszerűsége fakad. Visszatérve a prousti hasonlathoz, az önéletrajzi háttér vonzza az elbeszélő szerkezet fellazulását a regényekben is. Az író gyakran az emlékek fonalára bízta magát, nem egyszer emlékezeti kaleidoszkópot hozva létre. Lásd erre mai példaként *Eszterházi Péter* írásait.

A legtöbb emlékezeti mozaik az események általános, ismétlődő természete által válik maradandóvá. S ilyenkor az epizódok időben is sűrűsödnek. Az önéletrajzi visszaemlékezésben elvétve fellelhető 'egyedi emlék' az elbeszélő élmény töredékes része csupán. Hogy mitől maradnak fenn egyáltalán a nem ismétlődő élmények, arra *Beckett* intuitív pszichológiai magyarázatát idézzük fel ('*Proust*'), amely szerint a megszokásra való törekvés határozza meg, hogy az idegen (szokatlan) helyzetről ilyen élénken kidolgozott kép marad vissza.

Az önéletrajzi elbeszélésekkel szembeállítva a *naplók* gazdagabbak 'valódi' emlékezeti részletekben, és ezzel együtt kevésbé jól fogalmazottak. A nagyobb életszakaszok értelmezésével szemben előtérbe kerül bennük a pillanat. Vegyük például *Camus Noteszlapok*-ját. A naplóban rögzített hanyagul verbalizált emlékek jelentős része feltehetően feledésbe vész. De köztük lehetnek a maradandóak is, melyek élénk természetüknek köszönhetően egyszer majd talán feltűnnek. *Széchenyi István Napló*-ja pedig - mintha emlékeztetni kívánná íróját az elmúlt napokra. Töredékes mondatok sok cselekménnyel, gondolattal; s majd mindig leírja hangulatát, gyakran az időjárással társítva. Például 1835 május 14-én "Nyomorultul." 1846. augusztus 22-én "Tűrhetően... Az idő megint enyhül."; a félbehagyott

---

között. (A fogalom eredetét l. Freud 'Gyermekkori emlékek és fedőemlékek' c. írásában *A mindennapi élet pszichopatológiája*); az önéletrajzi emlékezetre történő mai kiterjesztése pedig Nigro és Neisser (1983) kísérleti tanulmánya nyomán terjedt el. Megjegyzendő, hogy a két felosztás nem fedi le egymást. Az elbeszélő (író) beleélésével együtt az emlékező személy 'kívülről láthatja magát', azaz megfigyelő/szemlélő beállítódású lehet.

mondatok sejtetik a nyers emléket, az 'együttérző időjárás' (F. C. Bartlett, 1932, kifejezésével) pedig a történetek hangulati kontextusát. *Balázs Béla Napló*-ját kézbevéve, bár kerek mondatokban és történetté formálva megfogalmazott, mégis személyes hangvételi. Az élmények leírása keveredik a lelki állapot leírásával és az elvont eszmefuttatásokkal. Az olvasó érzése, hogy a személyes élmények, részletes leírások csak horgonyok az író számára. Attól válnak fontossá, hogy hozzájuk gondolatok kötődnek. Például "Vasárnap délután van és Zsófi néni kis házában egy számomra 'berendezett' előszobájában ülök. Egy sárga falat és egy negyed akácfakoronát látok és semmi mást" (II. kötet 585. oldal). Ebből a helyzetből rugaszkodnak el érzései és gondolatai, meglehet, hogy ugyanez a helyzet tudja majd visszaidézni azokat. *Balázs Béla* talán azért választotta gondolatai naplóba sűrített formáját, mert számára "Tulajdonképpen csak a gondolkodás és az álmodás a gyönyörűség. Az írás az munka.." (II. kötet 11. o.) Valahogy így húzható meg az alkotói élmény felől a határ az emlékezés és a visszaemlékezés - a mások számára közölt emlékek - között. Hasonlóan, *Németh László* "*San Remó-i napló*"-jában megtaláljuk az emlékek tarkaságát, és erős történetiség sem rendeli őket maga alá. "Az utazás csak kulissza egy szellemi utazás mögé" - mely közben csapongani enged gondolatait, emlékeit. Ez utóbbi irodalmi példák, melyeket íróik közlésre szántak, azt is mutatják, hogy mennyire összefonódik az emlékezeti és elbeszélő szint a még friss önéletrajzi emlékeket rögzítő naplóírásban.

Az önéletrajzi visszaemlékezés valahol a két irodalmi műfaj között van. Az emlékezés történeti természete az önéletrajzi élménynek idői és oki szerveződést kölcsönöz; a napló forma ugyanakkor közelebb áll nyers emlékeinkhez, az emlékek gyakran nem is szándékosan keresett megelevenedéséhez. A helyre, helyzetre, személyekre, cselekvésekre, gondolatokra, érzelmekre vonatkozó töredékekből az emlékezés kedvére válogat. Az önéletrajzi visszaemlékezésben együtt van jelen az emlék és az

elbeszélés. A narratív struktúra tudatosítja, értelmezi az emlékeket; az emlékek történeté formált elbeszélésében fogalmazódnak meg. Talán ez az önéletrajzi emlékezet keresett sajátos funkciója. A személyes emlékek felidézését az elbeszélés narratív struktúrája vezeti; ugyanakkor az emlékek a történetnek élményszerűséget adnak. Az emlékek az elbeszélést meg is szakíthatják, áttörve a történet vázát. Például abban az általunk frissen kipróbált páros emlékezeti helyzetben, amelyben a párbeszéd hatására válik látványossá a narratív struktúra fellazulása. Egy váratlanul felötlő emlék az önéletrajzi visszaemlékezés kiindulópontjául is szolgálhat - de az elbeszélést mellékútra is terelheti. Az egyedi élénk emlékek érdekessége éppen nem-narratív, érzékletes természetükben van. Az önéletrajzi emlékezetből kiemelkedő emlékek fenomenálisan leírva gazdagok részletekben és érzellemmel teltek; valójában emlékezeti töredékek. Mint az */inga megállása/* Opalka történeté formált gyermekkori emlékében (l. *prológus*).⁽⁶⁾

A néhány ötletszerűen kiemelt irodalmi példával, s az ezekhez kapcsolódó csapongó gondolatokkal az önéletrajzi emlékezet kettős - narratív és emlékezeti - természetére szándékoztam ráterelni a figyelmet; minthogy ugyanezt a kettősséget mutatják a személyes, önéletrajzi narratívumok.

az önéletrajzi (self-) narratívum Az önéletrajzi visszaemlékezés formáját tekintve *elbeszélő* jellegű. Az emlékezeti múlt (és jövő) a szóbeliségnek és a történetiségnek köszönhető, s ezáltal az emlékezés sajátosan emberi formájaként szokás megközelíteni. A szövegemlékezet kohezív ereje, a

---

(6) Roman Opalka történetére Monique Henry tanulmányában akadtam rá, melyet a Szondi centenáriusra rendezett tudományos konferenciára (Bp., 1993) írt. Fordítói munkám jutalma volt ez a rövid, a tanulmányhoz mellékelte történet, valamint az, hogy ennek folytán a festő gondolatiságával is megismerkedtem. A Szépművészeti Múzeumban a *Künstler* lexikonban megjelent festményeiben az idő (a saját élet) múlandóságát igyekezett vizualizálni. A saját idő ábrázolásához végülis a számok absztrakciója vezette el l. Opalka 1965/1-∞. Az élet addig tart, mígnem a számsor megszakad.

szövegből származó gondolati többlet, a narratív emlékezet *konstruktív* elméleti hagyományába illeszkedik. Ezt az utat járja be Pléh Csaba (1993) a '*mindenütt jelenlévő elbeszélés*'-t elemezve, amely tanulmányban a szerző a narrációtól a tudatig jut el - a koherencia szükségességét keresve. A logikus, racionális emlékezeti szerveződés gondolatmenetében kérdéssé sőt tagadássá válik a nyers, élményszerű emlékek létezése, illetve valódisága. Dolgozatom empirikus részében az elbeszélés szintje alá szeretnék majd jutni. Ebben az 'adat irányította' megközelítésben a nyers emlékek kérdése eltérő, emlékezeti, sőt perceptuális megközelítést fog kapni. Az elbeszélés szintjén maradva, érdemes azonban kiemelni az önéletrajzi elbeszélésnek azt a sajátos természetét - az általában értett szövegemlékezethez képest - ami *személyességéből* fakad. A nyelvi készségekből fakadó szándékos visszaemlékezés a személy életére vonatkozó, feltételezhetően fontos információkat őriz. A bartletti hagyományt elemezve Pléh Csaba (1992) a *sémát* nemcsak az anyag felidézését irányító vázként, hanem vázkiemelő tevékenységként értelmezi, amelynek során egész múltunk, személyiségünk lép kapcsolatba az anyaggal. A séma elméletnek ez a második (a narratív elméletekben háttérben álló értelmezése) jellemzi az önéletrajzi emlékezet irodalmat.

Annak átlátását, hogy az önéletrajzi narratívumban egyidejűleg van jelen az *emlékezés*, a *beszéd*, sőt az *idő* és a *self* - s így ezek az elméleti fogalmak egymást magyarázzák - a *fejlődési meggondolás* elősegíti. Az alábbiakban összesűrített gondolatokat, az emlékezet fejlődésének nézőpontját előtérbe állítva, például K. Nelson (1988 a, b) valamint R. Fivush és mtsai (pl. Fivush, 1988; Fivush és Reese, 1992) tanulmányai képviselik. Eszerint, az én-tudatosság fejlődésével, más megközelítésben a self-konceptualizációval szoros kapcsolatban álló nyelvi szocializáció nyújtja a visszaemlékezés narratív szerkezetét. Az emlékezet felől tekintve, az önéletrajzi emlékezet az *események idői kiterjesztése* által vezet el az 'én'

kiterjesztéséhez. Az önéletrajzi emlékezés emlékezeti alapjának az tekinthető, hogy az események olyan tágabb idői keretbe helyeződnek, amely már *'esemény szekvenciát'*, a nagyobb idői periódus esemény reprezentációját tartalmaz. A fejlődési meggondolásban az események kiterjesztése biztosítja az önéletrajzi visszaemlékezés azon sajátosságát, hogy a visszaemlékezésnek időben koherens esemény struktúrát ad. Logikusnak látszik a 'forgatókönyveket' innen levezetni. Az idői kiterjesztéssel egyidejűleg (képletesen vertikálisan) a fogalmi általánosítás képessége is kialakul a hasonló események ismétlődése folytán. A tárgyak, személyek, cselekmények adott esemény struktúrákba való behelyettesíthetősége a konceptuális ismeretek forrása. (A fogalmi fejlődésre l. még K. Nelson, 1985).

A fogalmi fejlődésnek annak az elméleti hagyományában, ami az esemény reprezentációt - s ennek középpontjában a cselekvést - fejlődésében a *nyelv előtti fogalmak* elé helyezi - visszavezet ahhoz a gondolathoz, hogy az önéletrajzi emlékezet alapja az esemény emlékezet. Az én-tudatossággal, beszéddel és a szocializációval összekötve, a kognitív fejlődési elméletek különbséget tesznek az *epizodikus* és az *autobiografikus* emlékezet között. A korai epizódok még egyediek, nem épülnek sémába. (A koragyermekkori élményekre való amnézia egyik összetevője lehet, hogy az egyedi események nem illeszkednek valamely többé-kevésbé általánosított eseményszekvenciába illetve sémába, s ezáltal szándékos módon hozzáférhetetlenek). A fejlődési tanulmányok ezen a szálon keresik az átmenetet az epizodikus és autobiografikus emlékezet között: a fogalmi érésben hangsúlyt helyeznek az események forgatókönyv-szerűnek mondott általánosítására, amelynek során amellet, hogy az események komponensei fogalmilag kiemelkednek, gyakori ismétlődésük folytán az esemény szekvenciák is konceptualizálódnak.⁽⁷⁾ A szociálisan közvetített

narratívumok erre az általánosított esemény reprezentációs formára épülnek rá, követve annak eredendő belső szekvenciális struktúráját és cselekményes tagolódását.

Az önéletrajzi emlékezet fejlődésére rátekintve meggyőző, hogy az eseményekből kiinduló fogalmi fejlődés teszi képessé a gyereket, hogy a külvilágra kinyíló közvetlen tudatosságát a múlt és a jövő eseményeivel tágítsa, saját én-je időbeli folytonosságát felismerve. Mindez én-fogalma módosulásához vezet - ami elképzelhetetlen a nyelv és szocializáció, pontosabban a *nyelvi szocializáció* nélkül, amely a *narratív konvenciókat*

---

(7) Korábban vizsgáltuk az élményszerű emlékezet gyermekkori fejlődését. Az eredményekből merítve:

- (Kónya és Koncz, 1983 *előadás*); Szó-asszociációs helyzetben az élményszerű emlékezet fejlődésének olyan szerveződési módját figyeltük meg, amely mögött már a fogalmi jelentés script-szerű fejlődését kell feltételeznünk. Abban az életkorban, amelyben a nyelvi/emlékezeti fejlődést elsősorban a főnevekre adott funkcionális-szintagmatikus válaszok jellemezték, a funkcionális válaszokon belüli váltásra figyeltünk fel, amely során az óvodáskorú gyerekek az igével való egy-szavas válasz helyett, arra egész epizóddal válaszoltak (pl. míg korábban a *dob-ra dobol*; később a *zenészek dobolnak* a jellemző válasz). Ez a váltás 5 és 6.6 átlag életkor között következett be, még mielőtt a főnévi paradigmatisztikus válaszok viaszorítanak a szintagmatikus válaszokat. A diszkriminancia analízis szerint ez a választípus kifejezetten a nagyobb óvadás gyermekekre jellemző ($F = 5.035$, $p < 0.05$; kicsik $n = 18$, $\bar{x} = 3.89$, $s = 6.78$; nagyok $n = 17$, $\bar{x} = 9.29$, $s = 6.87$). Az eredmények elméleti értelmezése az esemény reprezentáció fogalmi fejlődéséhez vezet. Az önéletrajzi emlékezet fejlődése felől tekintve - a fogalmak script-szerű jelentése által az elbeszélés fogalmilag irányíthatóvá válik.

- (Kónya, 1990, *melléklet*) A verbális emlékezet gyermekkorra jellemző epizodikus szerveződési módja a mondat nyelvi szerkezetében is megnyilvánul. Vizsgálatunk, amelyben a nyelvi értelmezés szemantikus hangsúlyozó hatását kerestük, az egyenes/fordított szórend és a jelölt/jelöletlen kifejezések (mint pl. nagyobb-kisebb) változtatásával 5-8 éves gyerekeknél. Az egyenes sorrend és a jelöletlen kifejezések előnyét tapasztaltuk, amely legerősebben a mondatok utólagos felidézésében mutatkozott meg: a gyerekek a könnyebb (percepció-szerű) szerkezetet részesítették előnyben; a nyelvi kiemelés a mondatok ábrázolását sem módosította felnőtt módon (a vizsgált rajzmutatók az ábrázolt dolgok viszonylagos mérete, bal-jobb helyzete és rajzolási sorrendje).

átadja. Ennek folytán az önéletrajzi emlékekben előtérbe kerülnek a szociális kapcsolatok és szerepek; s az önéletrajzi emlékek más személyekre (és a saját belső állapotra) is kiterjednek.

A fejlődési megközelítésben elválík egymástól az élményszerű (epizodikus) és az önéletrajzi (autobiografikus) emlékezet - azáltal, hogy már a nagyon kicsi gyerek is vissza tud emlékezni időben nem elhelyezett eseményekre (epizódokra). Az önéletrajzi emlékezetben azonban az a lényeges az epizodikushoz képest, hogy benne az emlékezeti események időben összetartoznak. Az események idői kapcsolódásától a strukturális értelemben vett történetalkotásig években is mérhető út vezet.⁽⁸⁾⁽⁹⁾ Az

---

(8) A narratív elbeszélés csak 4-5 éves kor táján indul lendületnek, a kauzális érvelés fejlődésével kapcsolatba hozhatóan, amely lehetővé teszi összefüggő történetek megalkotását; korábban az emlékezést idői és élményszerű egybeesések vezetik (a vonatkozó irodalomból l. például Berman, 1988). A forgatókönyv jellegű történetek elbeszélése mellett a történetek szituatív (kognitív) modelljének megalkotása is fejlődésen megy át (l. például Ackerman és Glickman, 1989). Az önéletrajzi elbeszélés fejlődésében a történetmondás strukturális vonatkozásai mellett hangsúlyt kap a visszaemlékezés szociális, kulturális meghatározottsága. Több vizsgálat foglalkozik e tekintetben a szülő-gyerek interakcióval, a szülő által vezetett közös visszaemlékezés módjával - (mint például a Fivush és Reese, 1992 által elemzett *elaboráló* és *ismételgető* stílus). Az önéletrajzi párbeszédet elemző eredmények szerint, az irányító kérdések a gyermeki epizodikus elbeszélésnek forgatókönyvet kölcsönöznek - ami által részletesebbé válnak a beszámolók (Pillemer és White, 1989). Az emlékezés *társalgó stílusa* az együttes visszaemlékezési helyzetek mellett fennhangon magukban beszélő gyermekeken is tetten érhető. (l. például Emily 'bölcso monológjait'; K. Nelson, 1988). Mindez a narratívumok kulturális természetének, s e felett a *személyes élettörténet* (Barclay és Smith, 1992) *szociális konstrukciójának* gondolatához jut el.

(9) Az élményszerű elbeszélés jelenlétére nyelvi természetű mutatókból is következtetni lehet. A személyes narratívumok stílusukban is jelzik az emlékek feltörekvését, az élő beszédben például az *igeidő diszkontinuitása* (a múltból a jelenbe való váltás) által (l. Pillemer, 1992; Labov és mtsai nyomán). A fejlődési irodalomban ez finomabban jelentkezik: K. Nelson (1988) alapján a gyerekek az egyedi emlékek élményszerű elbeszélésében a múlt időt használják, a forgatókönyvekre támaszkodva pedig a jelenidőt. Saját fejlődési tanulmányainkat idekapcsolva:

epizódok, kiterjedt események, esemény sémák fejlődési lépései rámutatnak a narratív konstrukció értelmezési és kommunikatív szerepére az önéletrajzi visszaemlékezésben, de egyben a mögötte álló emlékezeti anyagra is.

Elrugaskodva a fejlődési meggondolástól, a személyes történetek felidézését általában a fenti értelemben vett *kiterjedt események idővonala* vezeti.⁽¹⁰⁾ S minél történetibb a személyes elbeszélés, annál erősebbé válik az idői sűrítés és több benne a konceptuális elem.

- Sz. Lévai Zsuzsa (kézirat) negyven nagycsoportos óvodásgyerektől szó-asszociációs eljárással gyűjtött tíz szóra önéletrajzi emlékeket ; az egyéb válaszok között elkülönítette az egyedi és általános személyes válaszokat. A jegyzőkönyveket újranezve, az elkülönítés ismérveként is felállítható az emlékek múlt idejűsége és az általános válaszok jelenje (pl. a virág-ra: 'kaptam a nagymamámtól', '..belenyúlt és tiszta föld lett a keze..' s vele szemben 'vízbe tesszük' 'szoktam szedni v. öntözni'). Az igeidő használata azonban finoman módosul (s valószínű nyelvek között eltérő). Erre figyelmeztetnek az említett óvodás jegyzőkönyvek is. Ebben az életkorban tipikusnak látszik az olyan általánosított emlék, amely múlt idejű ugyanakkor általánosított (pl. 'fürödtem benne' (fürdőkád), 'aludtam benne' (ágy) - szemben 'a fürdök és mosakszom benne' és 'aludni szoktam benne' válaszokkal). Ez utóbbi választípus az egyedi ismétlődő és az általános emlékek között átcsapást jelez. E megfigyelések az eseményalapú fogalmi szerveződés gondolatát (Kónya és Koncz, 1983) a személyes emlékek általánosításának gondolatával erősítik.

- Nánási Andrea (kézirat) hat éves óvodáskorú gyermekekkel folytatott önéletrajzi történet elbeszélést. Az eredmények alapján, azok a gyerekek, akiknek elbeszélése élményszerű volt, jelentősen több *kötőszót*, valamint *cselekvéses ígét* használtak, mint azok, akik általános, többször ismétlődő dolgokról számoltak be (az *általános* ($n = 33$) és *élményszerű* ($n = 192$) emlékeket összehasonlítva: $\bar{x} = 4.71$, $s = 3.14$; $\bar{y} = 21.3$, $s = 16.83$; $d = 2.39$; $f = 32$; $p < 0.05$). Mindez egybecseng a gondolatfűzés és az időben való tájékozódás gyermekkor jellemző epizodikus természetével.

(10) A *kiterjedt emlékezet* és ennek *idővonala* fogalmakat az önéletrajzi visszaemlékezés szervezettségét elemezve Barsalou (1988) vezette be. Az emlékezet olyan esemény egységéről, illetve ezek egymásrarakódásáról van szó, amelyek az élet különböző szakaszait jelölik ki az egységes eseményreprezentáció számára. A szerző ezt a szerveződési formát az önéletrajzi emlékezet elsődleges szerveződési formájának vélte, minthogy emlékezeti vizsgálataiban kevés egyedi s jóval több *összegzett* és *kiterjedt* emléket nyert - az összegzettben a konceptuális, a kiterjedtben az esemény reprezentációt látva.

A narratívum és a személyes narratívum között a kiemelkedő eltérések szerint összehasonlítást téve:

szó helyett esemény Az elbeszélés cselekvéses séma elméletei a szövegmegértést és szövegemlékezést magyarázzák, s ennek megfelelően kijelentésekből, mondatokból rakják össze a történetet. Az elbeszélő a szöveg szerkezetét keresve a valóságos események megértésének és megjegyzésének *modelljét* használja fel az értelmezésben. Ezzel szemben az önéletrajzi narratívumnak nem a szöveg az elsődleges alapanyaga, *élményszerű emlékekből* építkezik. Ilyen okokból vált elismerté az önéletrajzi emlékezés irodalmában a Schank nevéhez kapcsolódó forgatókönyv elmélet módosított változata (Schank, 1982; Barsalou, 1988), amely az egyedileg sajátos események hozzájárulását keresi a cselekvés sémához. A szó-alapú konceptuális modellek okozatilag felépített cselekvéses sémákra építkeznek. Ezek, bár a szemantikus (lexikális) modellekkel szemben kontextuálisak, de a fogalmi általánosítás folytán még elemi epizódjaikat tekintve sem egyediek. Ezzel szemben az esemény-alapú megközelítés a reprezentációba bevonja az egyedi esetet is, felismerve, hogy az egyediség fokozati kérdés. A perceptuális tapasztalatot is magábanfoglaló teljes esemény, alkalmasint előhívható, azonban mindenképpen módosítja a sémát. Az események konceptualizált és egyedi emlékezeti formájának összjátéka életszerű helyzeteket elemezve szinte magától adódik. Az egyedi epizódok kapcsolata az általános sémákkal nyilvánvalóan szövevényes, főként ha nagyon hasonló élményekről van szó. Az emlékezeti keresés bonyolultságát tovább fokozza, hogy fogalmi lépések is belépnek az élményszerű keresésbe (pl. Rieser és mtsai., Barsalou, 1988, Conway, 1992). Az önéletrajzi beszámoló annál inkább élményszerű, minél nagyobb arányban tartalmazza a forgatókönyv alatti élmény hozzájárulását; az egyedi, nem megismételt részleteket. Elég ennek belátásához feleleveníteni, hogy - a forgatókönyv elméletek kedvelt éttermi példájába

helyezkedve - mi történt mondjuk "múlt hétfőn, amikor a Sirály étteremben voltunk".⁽¹¹⁾

laza séma Az önéletrajzi visszaemlékezés szervezettségét tekintve gyakran olyan, amint Pléh Csaba a *posztmodern*t láttatja. A személyes elbeszélés egyéni sőt sokszor egyedi elményekhez kötődik, s a történet irányító, értelmező szerepét gyakran az emlékek veszik át. Az elbeszélés lazává, sőt gyakran 'csapongóvá' válik. Mindez az erős konstruktív értelmezés helyett - Steene Larsen kifejezését használva - egy *gyenge séma* elméletet igényel az önéletrajzi visszaemlékezés magyarázatában (Larsen,

---

(11) Az itt bevezetett probléma - a *fogalmi absztrakció* és az *események* viszonya - a fogalmi szintű jelentés reprezentáció egyik általános problémája (l. Medin, 1989). Mindez a jelen problémához olyként kapcsolódik, hogy a szöveg emlékezet modelljei többnyire szó-alapúnak, azaz konceptuálisnak mondhatóak - melyek a fogalmi jelentést tekintve, az események fogalmilag általánosított forgatókönyv elméletéig jutnak el. A Schank féle dinamikus emlékezeti modell ez alá tekint, s ennek köszönheti népszerűségét az önéletrajzi emlékezet irodalmában.

- Egy saját kísérlet eredménye is példázza a konceptuális és élményszerű emlékezet elkülönülését. Sáfrány Zsófia 'Betegség mint fogalom és mint emlék' c. műhely dolgozatában megnézte a fogalmi jelentés és a személyes élmények kapcsolatát. A fogalom a betegség volt, amelynek szubjektív jelentését e kategória eseteivel körvonalazta prototípus elméleti keretben gondolkodva. Az így meghatározott fogalmi jelentést a későbbiekben egybevetette azzal a felidézett legnagyobb betegséggel, amelyet a személy átélt. Nem várt módon, ez a személyes élmény nem esett közel ahhoz a jelentéshez, amelyet a betegség esetei körvonalaztak. Ez abban nyilvánult meg, hogy az élmények a betegség listák végétájt helyezkedtek el. (Az adatokat %-os skálán transzformálva, ahol a 100% a lista végét jelenti, az egyéni élmények átlagosan 82 %-os helyzetben vannak. (Az egy mintás t próba nullhipotézise az 50 %-os elhelyezkedés: $t = 5.94$; $p < 0.01$, $\bar{x} = 81.99$, $s = 23.45$, $N = 19$). A betegség fogalmi jelentése és a kiemelkedő személyes élmény közötti kapcsolat tehát nem bizonyult szorosnak. Az egyéni élmények mindemellett sematizált felépítést mutattak, amely tipikusan tartalmazta az esemény lefolyását, idejét, testi érzéseket, érzelmeket, társas történéseket. Kiugranak a séma-szerű leírásból azonban olyan meg nem ismétlődő, egyedi epizódok, melyek igen személyesek és igen élénkek. A legkellemetlenebb betegség nyilvánvalóan személyesen fontos emocionális élmény, amely előhív egyedi epizódokat, amelyeknek kiemelkedő szerepük lehet az ún. élénk személyes emlékek fennmarásában, felidézhetőségében.

1993a,b). Nem jelenti ez azt, hogy azok a meggyőző tények, amit a *Bartlett*-től kiinduló konstruktív hagyomány a racionalizáció és a konvencionalizáció törvényeiben (s az ezeket igazoló emlékezeti hibákban) foglal össze, nem kapnának érvényt a személyes narratívumokban. A séma-elvű általánosításra épülő konstruktív szemlélet mellett, előtérbe kerül azonban a *részletekre* való emlékezés kérdése. Olyan nézetek válnak irányadóvá, mint például a 'részleges rekonstrukció' Brewer (1988) elméletében, amely szerint idővel a specifikus részletek háttérbe szorúlnak az emlékezeti rekonstrukció miatt.⁽¹²⁾ A legtöbb eseményt sémába illesztve jegyezzük meg. Minél jobban érvényesülnek a megértési, értelmezési törekvések, a 'célok', minél összefüggőbb, logikusabb a szöveg, annál kevésbé 'emlékezeti' a visszaemlékezés. Példaként gondoljunk egy sikeres közéleti emberrel készült riportra. A személyes adatok, dátumok, nevek mögött sok esetben alig tűnik fel emlék.

Visszatérve az egyedi események-, vagy talán csak az emlékezeti részletek kérdéséhez - a visszaemlékezés a feltörekvő emlékek hatására gyakran epizódszerű, az emlékek szinte szétfeszítik a történet vázát. Ez főleg olyankor jellemző, amikor az élményteli elbeszélést erős érzelmek kísérik. Az érzelmeket a maga idején Bartlett a sémára való reflexióként kezelte (l. az *együttérző időjárás* hasonlatot), a múltbeli tapasztalás attitűdben történő megnyilvánulásaként. Ez megfelel annak, ahogy a mai séma elméletek az érzelmek hangulati hatását fogalmi szinten kezelik (így pl. Schank, 1982) - ezáltal az emlékezeti rekonstrukcióba bevonva az érzelmet.⁽¹³⁾ Bartlett

---

(12) Megfelel az emlékezeti rekonstrukció gondolata Bartlett mellett Freud hagyományának is; l. ismét a *fedő emlékek* fogalmát *A mindennapi élet pszichopatológiájában*.

(13) A séma elméletek nem foglalkoznak kifejtetten az érzelmek emlékezeti hatásával (l. például Neisser, 1976 vagy Rumelhart, 1980) és még ha igenis, mint például Schank (1982) dinamikus emlékezet elméletében, egy más elméleti keretből átemelve magyarázatként. Az a konceptuális szint, amin az

(1932) egy gondolat erejéig az egyedi események érzelmi kapcsolatára is gondolt - mint 'emlékezeti szigetekre'. Az érzelmek az önéletrajzi emlékezet mai irodalmában fokozott magyarázó szerepet kapnak. A megfigyelés szintjén is szembetűnő, hogy a felidézett emlékeket az érzelmek nem engedik leülepedni - megmarad epizodikus szerkezetük, amin az elbeszélő nem tud felülkerekedni; gyakran azzal együtt, hogy többször felidézett eseményről van szó.

személyesség Az önéletrajzi narratívumnak mindenképpen sajátja - az általában vett szövegemlékezethez képest - *személyessége*. A személyes visszaemlékezés esetében - még ha az száraz életrajzi adatokra épülne is - nem vitatható el az *alany szerepe* a koherencia megteremtéséhez - a történet hőse maga az emlékező személy. Larsen (1992) *mag/kontextus* megkülönböztetését használva - az önéletrajzi elbeszélésben a történet magja (lényege) is személyes, amíg az általánosan értett narratív elbeszélésben a személyes emlék csak a történet kontextusa. Természetesen egy ilyesmi taxonómia csak nagyon finoman kezelhető. Elgondolkodtató példát ad erre az a Székács M. Eszter (1992, szakdolgozat) által elemzett helyzet, amely egy az identitás kialakulásában fontos, ifjúkori olvasmányra (Th. Mann Tonio Kröger illetve Mario és a varázsló) való visszaemlékezést vizsgálta felnőttkorban. A novellához fűződő személyes emlékeket az újraolvasás segített felidézni. E vizsgálat szerint a novella felidezésének *élményszerű-*

érzelem szerepet kap a forgatókönyv elméletben, a hangulati hatás értelmezésére vállalkozó asszociációs háló elméletben született meg (l. Bower, 1980) - nem a séma elméletek saját problematikájában. Spiro (1982) az emlékezeti keresési-jel magyarázat ellen úgy érvelt, hogy az érzelmi beszínezés átható természetű, amely a teljes hasonlóság és nem az asszociatív hálóban való kereséssel magyarázható. Amint a forgatókönyv elméletek konceptuális szinten építenek az érzelmekre, az érzelem fogalmi elméletei is eljutnak a forgatókönyv elméletekig (Shaver és mtsai, 1987).

töredékes-dramatizált fejlődési vonala ⁽¹⁴⁾ (ami a felidéző személyek kamasz-, ifjú illetve felnőttkorából adódik) függetlenül változik az olvasás személyes körülményeire való emlékezés formájától. Eszerint az emlékezés személyes és irodalmi története nem mosódik össze. Ha gondolatban belehelyezzük ezt az életszerűen összetett helyzetet a fentebb bevezetett mag/kontextus taxonómiába, akkor a novella tartalmának és a személyes emlékek felidezésének módja pillanatról pillanatra átbillentheti a mérleget az elbeszélés lényegét tekintve.

tudat, én-tudat A konstrukció tudatos emlékezeti állapot, a személyesség ugyanakkor *én-tudatosságot* is jelent. Azok az elméletek, amelyek az önéletrajzi emlékezetet az én-tudattal határozzák meg (így Tulving, 1986), az önéletrajzi emlékezésben az én kiterjedését látják (Neisser, 1988), vagy azt a self-sémába illesztik (Brewer, 1986), egyben az emlékezés

---

(14) A Székács Eszter által három életkori csoportban végzett vizsgálatban az olvasmány felidezésének *élményszerű, fragmentumszerű, dramaturgizált* emlékezeti formái közt jelentős gyakorisági különbség mutatkozott ($X^2 = 20.31$; $f = 6$, $p < 0.01$). A személyes emlékezet hasonló kategóriáival nem mutat az olvasmány felidézése kapcsolatát: $X^2 = 4.40$, $f = 6$, $p < 0.6$ n.sz. E gondolatébresztő vizsgálat eredményeiből érdemes kiemelni még néhány adatot. Így például, az olvasás *személyes körülményeinek* felidzését akkor kíséri az élményszerűséget jelző magas *hangulatiság* és *képiség*, ha a személy az olvasás körülményeit újraalkotja - szemben a viszonylag pontos felidzés eseteivel, melyek vagy túl pillanatszerűek vagy pedig személytelenek. (A hangulat és az emlékezés formáinak gyakorisága jelentős különbséget adott $X^2 = 7.39$, $f = 2$, $p < 0.05$; a képiség és ugyancsak az emlékezés formáinak gyakorisága szintén inhomogén megoszlást mutatott $X^2 = 8$, $f = 2$, $p < 0.05$; a hangulat és képiség között pedig a Fisher egzakt próba szerint $p < 0.00841$ szintű együttjárás mutatkozott). Minthogy az emlékek ezekben az esetekben jellemző módon feltételes módon fogalmazódnak meg - az az értelmezés kézenfekvő, hogy a képzelet a felidézett hangulat irányításával végzi rekonstruktív munkáját. Míg a személyes emlékeket a képiség és hangulatiság kíséri, a *regény történetére* való visszaemlékezésben a fenomenális jellemzők közül a *skálázott gondolatiság* emelkedik ki legjobban.

konstruktivitását is elismerik.⁽¹⁴⁾ A szándékos visszaemlékezés mellett a személyes történetekben a *passzív, nem szándékos emlékezés* is szerepet kap. Gyakran ez az az emlék, aminek magyarázatára a történet 'íródik'. Ismét egy laboratoriumban született példát véve (Faludi Viktória, műhelymunka): Egy kritikus életperiódusból vett emlékre, a 'kiemelkedő katonaélményre' rákérdezve, a történetből kiemelkednek a jól felépített történet 'kulcs' emlékei. A kiemelkedő emlék kulcs szerepével a felidéző személyek maguk is tisztában vannak, azt utólag azonosítani képesek. Megfigyelhető az is, hogy "a történetmondás e pillanathoz érve elbizonytalanodik, a személyek keresik a szavakat, épp a kiváltó élményt nehéz megfogalmazni, ami jól bizonyítja, hogy ez a mozzanat kevésbé függ a narratívumtól". Így például a "Bravo 75-ös! Bravó, mindenki oda lőjjön!" epizódra egy hosszú, jól kidolgozott katona történet épült, amely a lőtéri élményt kerek történetbe foglalja, mígnem az elbeszélés az epizód kimondásával hirtelen végetért.

Az önéletrajzi emlékezet feletti mai gondolkodást olyan funkcionális szemlélet jellemzi, mely figyelembe veszi az esemény-függő élmények és az eseményektől független ismeretek, úgymint a kulturálisan közvetített értelmezési szabályok hozzájárulását a személyes emlékek felidezésében - helyesebben újraalkotásában. Az önéletrajzi emlékezet tehát többféle emlékezeti formából építkezik az emlékezeti konstrukció folyamatában. A szövegemlékezet mellett ezáltal a nem verbális, perceptuális természetű emlékezet is előtérbe kerül. Az elméleti fogalomhasználatban a self narratívum így nem fedí le az önéletrajzi emlékezetet, de annak historikus aspektusát adja.

---

(15) Az élettörténet self-sémába illesztése ahhoz a gondolathoz vezet, hogy számos mindennapi esemény sematikus és nem izomorfikus módon kerül az emlékezetbe. Bizonyos dolgok kiemelt megőrzése és egyéni különbségek is magyarázhatóak azzal, hogy jól illeszkednek a self-ismereti rendszerbe. (pl. Barclay, 1986; Barclay és Smith, 1992)

Az önéletrajzi és az élénk emlékezet

Mi is az önéletrajzi emlékezet?

Az epizodikus majd egyben autobiografikusnak mondott emlékezet fogalma Endel Tulving nyomán lett közismert, az *epizodikus/szemantikus megkülönböztetés* formájában. A megkülönböztetés a szemantikus emlékezet lexikális modelljeivel szembeni hiányérzésből született meg (Tulving, 1972, 1982).⁽¹⁾ A tankönyvszerűvé vált fogalom azt a felismerést takarja, hogy az önéletrajzi emlékezet szembeállítható az általános ismeretekkel; úgy tűnt, mintha lenne az emlékezetnek egy elkülöníthető önéletrajzi és egy általános ismereti formája. Abban a meghatározásban, amit Tulving adott az emlékezet élményszerű (epizodikus) formájára, két lényeges dolog szerepel; az egyik az emlékezet *perceptuális*, a másik *személyes* referenciája. A jelentés elméletek fejlődési kiterjesztése azonnal átvette a tapasztalat élményszerű természetének, szerveződésének gondolatát - azzal a feltevessel, hogy a szemantikus emlékezet az epizodikusból fejlődik ki (pl. Nelson és Brown,

---

(1) A ma már klasszikusnak tekinthető, Collins és Quillian (1969) nevéhez kötődő szemantikus elmélet megfelel a fogalomalkotás logikai, a definiatív jegyet kiemelő formájának. Ez a lexikai strukturális modell - amely történetileg a verbális tanuláselméletekben gyökeredzik - azonnal túláltalánosítottnak bizonyult, s ennél fogva ösztönzést adott a jelentés strukturális modelljeinek. A szemantikus elméletre válaszolva hívta fel a figyelmet Tulving (1972) a verbális emlékezet élményszerű formájára. Az epizodikus/szemantikus felosztás megkülönbözteti az élményszerű emlékezést a mentális thesaurusként szolgáló tudástól; éppúgy mint a fogalmakat az élménytől. A *tudom* és az *emlékszem* különbsége hangsúlyozódik a felosztásban.

1978).⁽²⁾ Amíg a fejlődési elméletek elsősorban az epizodikus emlékezet perceptuális természetét-, addig az önéletrajzi elméletek annak személyességét s ebből fakadó tudatosságát (én-tudatosságát) ragadták meg. Az önéletrajzi emlékezet a tudatosság fölől tekintve a tudás fölé kerül. Az emlékezeti formák elméleti hierachiájában való helycsere oka az 'epizodikus emlékezet' fogalomhasználata. Az epizodikus/szemantikus szembeállításban

---

(2) A fejlődési kiterjesztést a jelentés általános elméleteinek validálásaként is tekinthetjük. Így a szemantikus elmélet túláltalánosítására a fejlődési elméletek érzékenyen reagáltak. A gyermekek rímelő/perceptuális/funkcionális szókapcsolatai a fogalmak élményszerű kapcsolódására utalnak, amelynek figyelembevételére visszaszorításra kényszerítette a megismerés racionalitását elfogadó szemantikus modellt. A fejlődési bizonyítékokra érzékeny jelentés elméletek - az epizodikus irodalom mintájára - elkülönítették a verbális emlékezet szemantikus formáját a konceptuálistól, amely belső jelentését tekintve élményszerű. A jelentés elméletekben előtérbe került a prototípus értelmezés. A fogalom fejlődésében és mindennapi használatában az alapszintű kategóriáknak kiemelkedő szerepük van. A gyerekek ezek neveit sajátítják el legkönnyebben, s a felnőttek is ezeket használják a leggyakrabban. Olyan fogalmak, amelyek egyszerűen megnevezhetők és képileg is jól ábrázolhatók. Számos 'jellemző jegyet' tartalmaznak - összehasonlítva az alá- és a fölérendeltekkel - és ennek megfelelően általánosabbak is azoknál. A jelentés fejlődési megközelítésében a szemantikus ismeret ('tudás' vagy 'általános ismeret) visszaszorul, késői szerepet kap. (pl. Keil, 1986) Jellemző elméleti példaként l. a perceptuális/nyelvi korrelációs hipotézis szemantikus/konceptuális átértelmezését (H. Clark, 1976; Carey, 1982), amely elméleti keret a részleteiben is bemutatott vizsgálatunkat ösztönözte (Kónya, 1988, 1990, *melléklet*). A fogalom belső jelentésének leírására pedig az esemény reprezentációból való kiindulást igényelte. Ilyenek a K. Nelson (1985) által levezetett funkcionális mag hipotézis; valamint ide kapcsoljuk saját eredményünket is az élményszerű emlékezeten belüli váltásról (Kónya és Koncz, 1983).(bevezetés 6. láb.)

A jelentés fejlődését követő vizsgálatok természetességre törekednek. Az asszociációs eljárások helyett előtérbe kerültek az interjú-módszerek, amelyek a szavak jelentésére szabadabban kérdeznek rá a 'Mi a...' vagy 'Mit jelent...' kérdés-keretekben. Ez utóbbi eljárást használja K.Nelson is (1985) a jelentés funkcionális magjának bizonyításában. Az eljárásnak is betudhatóan *a fogalmak közti kapcsolatokról a fogalmak jelentésére* tolódik át a kérdés, amely során a fogalmak elsődleges jelentésének az esemény reprezentációja felel meg.

(ahogy azt Tulving bevezette) nem magáról az élményről, hanem a *verbális emlékezet élményszerű formájáról* van szó, amely megjelölés a verbális élményszerű emlékezet személyességére utal. A verbális epizodikus emlékezetnek a szemantikus ismereteken való felülkerekedése így elméletileg nem mond ellent annak, hogy a szemantikus emlékezet lexikális egységei a perceptuális élményből származnak. (l. például K. Nelson, 1985, 1988 levezetését). Az önéletrajzi emlékezés szándékosan irányított természete által az epizodikus emlékezet a megismerési folyamatok tudati dichotómiájába explicit emlékezetként került be.⁽³⁾ A tudati megközelítés az emlékezet sokszorosságában az előhívás közvetlen (automatikus, implicit), illetve ezzel szembeállítva - szándékos-, stratégiák által irányított (kontrollált, explicit) formáját látja. Ez utóbbi megközelítés már nem korlátozza az élményszerű visszaemlékezést meghatározott emlékezeti formára; sokkal inkább a tudat aktív, integratív szerepe hangsúlyozódik benne. Az autobiografikus emlékezet összetett, heteromorf emlékké, illetve az ennek folytán létrejövő fenomenális élménnyé válik. A tudat pillanatnyi integratív terméke, s ennél fogva múltékony. Sajátosságát s fejlődését tekintve azonban élményalapú visszaemlékezésről van szó, melyben az esemény szekvenciák nagyobb egységeket hoznak létre, s eközben hangsúlyozott szerepet kap az emlékezet

---

(3) Az epizodikus emlékezetnek a szemantikustól (az élménynek a tudástól) való disszociációjára a klinikai amnéziás irodalom szolgáltatja a leggazdagabb bizonyítékot - az epizodikus (autobiografikus) emlékezet szelektív károsodása által (l. például Kinsbourne és Wood, 1977, Kinsbourne; 1989). A disszociációs jelenség értelmezése idővel átcsúszott az emlékezést kísérő tudati állapot disszociációjába s ezzel az emlékezet explicit/implicit felosztásába (D. L. Schacter, 1986). A betegeknél jellemző módon sérült, éntudattal kísért önéletrajzi emlékezet irányított módon, stratégiák által keres az emlékezet tárházában - a személyes identitást is biztosítva. Amíg a személyes emlékezet sérül, az általános ismeretek aktiválása nem igényel magas tudati szintet - sőt a lexikális egységek közvetlenül is hozzáférhetőek - és így a tudás ép marad.

'időisége' (l. korábban a *kiterjedt emlékezet* fogalmát) és 'énessége'. Ekkortól lesz az 'élményszerű' - 'önéletrajzi', sajátosan humán képesség.

Az önéletrajzi emlékezet mindennapi emlékezeti megközelítését az emlékezeti *disszociáció* szemlélete helyett az *emlékezeti formák együttműködésének* felismerése jellemzi. Ezen a ponton érződik, hogy a Tulving nyomán meghonosodott epizodikus fogalom laboratóriumban született.⁽⁴⁾ S még ha ki is terjedt a fejlődési és klinikai megfigyelésekre, ez a laboratóriumban fogant szigorú fogalom magyarázó erejének tudható be. Ugyanakkor ez az elemző szigorúság az *élményszerűséggel* együtt tartalmazza az emlékezet *élményszerű egységeinek* gondolatát - amely a *fogalmi egységekből* álló szemantikus elméletekkel szemben⁽⁵⁾ eltérő elméleti utat jelöl ki:

Tulving (1983) meghatározását követve, az élményszerű emlékezet időben behatárolt egységei (az epizódok) *perceptuális elrendeződésben* tartalmazzák az eseményt (ebből ered az epizódok ún. kontextus-függősége szemben a tudás kontextus-függetlenségével). Az élményszerű megjelenésben megvalósuló mentális kontiguitás magyarázza, hogy mi minden kerül egy epizódba. Az észlelés számára fokális esemény kontextusát nemcsak a perceptuális környezet reprezentációja adja - a belső kognitív környezet

---

(4) Az epizodikus emlékezet vizsgálata bennmaradt a laboratóriumban. (l. Tulving 1983, 85) Az életszerűség ebben az elméleti megközelítésben nem az emlékezeti anyag megválasztását jelenti (a páros asszociációs lista tételpárjai egy epizódnak tekinthetők), hanem az értelmezés funkcionális szemléletét - ennek következtében szembefordulást a kognitív pszichológia azon szemléletével, amely elementarisztikus módon fogalmakból építi fel a jelentést, távol kerülve az észlelés formájától.

(5) Az élményszerűségekre törekvő, szétterjedő aktivációs elméletként ismert revideált szemantikus modell (Collins és Loftus, 1975) - az élményszerűséget asszociatív szerveződési módnak tekinti, s ezzel változatlanul fogalmi egységekből építkezik. Az asszociatív szemléletben az epizódok fogalmilag 'átíródhatnak', ami szemben áll az epizodikus egységekből kiinduló elméletképzéssel. A kísérleti epizodikus irodalom ezzel szemben nem a *dolgokra*, hanem az *eseményekre* való emlékezést kutatja (részletesebben - l. Kónya, 1992, a *jelentéselméletek* részben).

(hangulat, gondolatok) is beletartozik az elrendezésbe. Az összetett élmények, az epizodikus emlékezet epizódjai, egymást pusztán időileg vagy pedig a beágyazottság következtében létrejövő hasonlóság által hívhatják elő. A percepcióhoz közelebb álló élményszerű emlékezés a szituációk közti hasonlóság miatt ugyanakkor sérülékenyebb, a felejtésnek kevésbé ellenálló, mint a kontextusról levált tudás.

Az ökológiai szemléletben az önéletrajzi emlékezet nem meghatározott emlékezeti forma, hanem a legkülönbözőbb emlékeket, ismereteket együtt mozgósító visszaemlékezés, az emlékezet integrált működése. A visszaemlékezésben a tényekre és az általános tudásra támaszkodó következtetések is helyet kapnak. Egy ilyen értelmezéshez többen (így például Baddeley, 1992; Conway, 1992) a munka-emlékezet tudati operacionális fogalmát használják, amely 'modul' szemléletben az eltérő kognitív folyamatok az emlékezeti anyagon interaktív módon dolgoznak.

Azon a kérdésen gondolkodva, hogy mi is az önéletrajzi emlékezet, Baddeley (1992) azon töprengett, hogy a múltbeli élmény mely vonatkozásait nevezhetjük önéletrajzi emléknek. Egy nemrég megtanult szó-lista, egy önéletrajzi adat (például egyszerűen a név) - kérdés lehet e tekintetben. Végülis arra a következtetésre jut, hogy az emlékezést kísérő tudatosság és az emlékek személyessége felől határolható be a fogalom. Eszerint nem minden átélt esemény autobiografikus, csak a személyre vonatkozóak. Példájával élve - amely jól érezteti milyen nehéz meghúzni a határt - *a hajléktalan ember látványa Londonban* tényeket tartalmaz, azonban nem személyes emlék. A meghatározás szerint az utóbbihoz az kell, hogy az emlék magába foglalja a személyt - maga legyen tárgya az emléknek. A személyes adatok (tanárom neve stb.) a tudás formái, nem pedig emlékek. Az amnéziás megfigyelések szerint az ilyen személyes tudás kevésbé sérülékeny, mint maga az emlék (de jobban mint a személytelen). Valójában azonban majd mindig keverék jön létre az epizodikus részletekből és a tényekre alapozott általánosabb

ismeretekből. Az önéletrajzi emlékezet mindenképpen a személyes epizodikus és személyes szemantikus emlékezet keveréke. Hasonló gondolatokat vall Conway (1992), aki az emlékezeti formák *hozzájárulását* tekinti át a személyes történet megalkotásában: strukturális modelljében az eseményeken alapuló emlékek és az eseménytől független személyes természetű tematikus ismeretek egymásra utalt szerepét elemzi. Ebben a szemléletben, az önéletrajzi emlékezet nem egy egységesen aktiválható emlékezeti rendszer, hanem a személyes tapasztalatnak a tudat kapacitását lefoglaló újraalkotása.

Baddeley számvetésében három eltérő értelemben szokás használni az önéletrajzi emlékezet megjelölést:

(1) sajátos és elkülöníthető *emlékezeti rendszer*, amely az emlékezés és tudás megkülönböztetésen alapul: a személyes emlékek 'explicit', 'intencionális' felidézése kerül szembe a világról alkotott és nyelvi ismeretekkel, mely utóbbiak felhasználása nem szándékos módon is történhet;

(2) a *self* alapjának tekinthető *sémák és ismeretek* alapján a korábbi élet visszaállítása;

(3) a *folyamat*, amely által a személy felismeri vagy felidézi az élete korábbi szakaszában tapasztalt eseményeket, legyen szó egy ebédről vagy a személyes élettörténetről.

Részben megközelítés kérdése, hogy melyik értelmezést követjük. Az amnéziás jelenségek jól magyarázzák az emlékezeti rendszerek. Óvatosabb megközelítésben azonban - az önéletrajzi emlékek egyediségének köszönhető *nehezebb emlékezeti hozzáférés* (a szemantikus ismeretek erős tartalmi irányítottságával szemben), a disszociáció

---

feltételezése nélkül, önmagában is magyarázza az emlékezeti hátrányt (pl. Moskovitch, 1989; Baddeley és Wilson, 1988).

A személyes narratívum felől tekintve a self felőli megközelítés adódik. Így Brewer (1986) a fenomenális élnk személyes emlékek és az autobiografikus tények self-sémával való kapcsolatát helyezi előtérbe az önéletrajzi emlékezetre adott definíciójában.

Követve a felosztást, amikor az önéletrajzi visszaemlékezés ismereti összetettségét hangsúlyozzuk, az emlékezésre folyamatként és nem az emlékezet formájaként tekintünk. Ebben az értelemben az önéletrajzi emlékezés összetettebb az epizodikusnál, és sohasem pusztán emlékezet. Az ehhez hasonló értelmezés tekinthető ma általánosnak az emlékezeti anyag tekintetében természetességre törekvő ökológiai elméletekben. (l. Rubin, 1987; Neisser és Winograd, 1988; Conway és mtsai, 1992 által szerkesztett köteteket). A továbbiakban a fenomenálisan élnk személyes emlékekre szűkítjük a tárgyalást, amely irányba kísérleti s elméleti problémafelvetésünk is halad.

Az élnk emlékezet

Az epizódok, sajátosan egyedi emlékek, emlékezeti töredékek v. fragmentumok, eltűnnek az önéletrajzi visszaemlékezés köpenye alatt. Ezek az 'adathajtotta' emlékek váratlanul, nagy érzelmi erővel törtek a tudatba. Az élményszerű emlékezet szemantikussal szembeállított elméletei az epizodikus emlékezetet szándékosan irányított, explicit emlékezetként közelítik meg. Ennek ára, hogy kimarad tárgyalásukból 'a nem szándékos' (Spence, 1988 nyomán passzív) emlékezet, valamint 'az érzelem' - ami ugyanakkor az élnk személyes emlékek sajátja. Az *önéletrajzi emlékezet* és

az *élénk emlékezet* szakirodalma konvergáló utakat járt be - amelyek az emlékezet természetes helyzetekben való vizsgálatában találkoztak össze.

a vaku Történetesen, a személyesen átélt és kiemelkedő közéleti eseményekre való emlékezés esetei jelölték ki az élénk emlékek vizsgálódási területet. A kihívás a Brown és Kulik (1975) nyomán vaku-emléknek elnevezett emlékezeti jelenség volt; amelynek élményanyaga valamely átélt és megrázó történelmi esemény, pontosabban az ezt kommentáló hír. A visszaemlékezésekben közös, hogy a személyek az őket erősen érintő *hír* mellett, a hírvétel körülményeire is jól emlékeznek, amely emlék kiterjed az esemény felől nézve lényegtelen, véletlenszerű részletekre is. (Előrevetítjük, hogy a felidézés részletező teljessége a vizsgált jelenség szintjén is kételyt ébreszt). Ezekben az esetekben az erős emóciókat kiváltó hír a személyek mindennapi tevékenységét szakította félbe, amely részletek valószínű feledésbe merültek volna. A vaku metaforája olyan változásra utal, amely a személyt közelről érintő fontos eseményekről egészleges emléket képez.⁽⁶⁾ Ennek az emlékezeti formának a kialakulásában - a vitaalapot nyújtó vaku-elmélet szerint - a meglepődés és az érzelem mögött álló neuronális szintű folyamatok játszanak szerepet. Az élénk emlékeknek a vaku-tanulmányt követő figyelembe kerülését úgy is tekinthetjük, mint a 70-es évek kognitív reprezentációs világának visszacsapását, amely utóbbi az észlelést az első pillanattól az emlékezetettel összefonódó információfeldolgozásnak tekinti. A vaku elmélet ezzel szemben, valamely globális, az élményből közvetlenül képződő, perceptuális természetű emléknyomot sugall, amely az egész

---

(6) A vaku hasonlatát elemeztük (Kónya és Törő, 1992) az itt előtanulmányként bemutatott vizsgálat kapcsán. A hasonlatot komolyan véve: "a nagyon közeli részletek a túl erős fény hatására 'foltokban kihérednek'...a távoliabbak élesek, a még távoliabban pedig a homályba vesznek." A hasonlat kifejtése a fotografikus metafora értelmezés ellen szól.

eseményt tartósan megőrzi.⁽⁷⁾ A száraz kísérletező, modellező világ közepette, Brown és Kulik 1977-es tanulmánya, az eltérő nézőpontnak és kérdésfeltevésnek köszönhetően erős visszhangra talált: az emlékezés biológia szerepe mellett olyan kérdéseket feszeget, mint az emlékezés hitelessége. Az egyedi és élénk emlékek az emléknyom kópia elképzelését is felélesztik, melyet a perceptuális élnökség magyarázatában a képzelet elméletek korábban cáfolni véltek (részletesebben l. Kónya, 1989).

Az emlékezet pszichológia számára kihívást jelentett a vaku-emlék erőteljes jelensége, amelynek tárgyalásából nem lehetett kihagyni az érzelmeket. A hatékony, pontos, gazdag, megbízható emlékezet a mai napig kísért; próbára téve az emlékezés számos jól bevált magyarázatát. Neisser például, aki a hétköznapi emlékezet kutatását összegyűjtő kötetébe (*Memory observed*, 1981) beválogatta a Brown-Kulik tanulmányt, ugyanitt közölt tanulmányában 'vissza is verte a labdát' (Neisser, 1981). Úgy érvelt a vaku magyarázat ellen, hogy az élénk személyes élményt a publikus esemény sémája tartja fenn, 'magaslati pontként', nem pedig valamely sajátos emlékezeti mechanizmus. A későbbiekben, fenntartva bár az érvelést, de a 'vaku nyomására' az elméletben helyet kapnak az emlékezeti töredékek (Neisser és Harsch, 1992) is. Azonban, mint a tanulmány levezeti, az észlelet méretű parányi emlékezeti töredékeket a séma áthelyezi, s évek múltán felidézve, könnyen felismerhető mögöttük egy koherens narratívum. Legkevesebb, az esemény szekvenciája nem azonos; de gyakori, hogy az emlékezeti fragmentum egészen más időszakba kerül. Vagy ha az eredetnél jobb, képileg élénk forgatókönyv (hírek esetében leggyakrabban a tévzés) adódik, a hír kicseréli eredeti, váratlan kontextusát. Az élénk pillanatot fenntartó kontextus elfelejtését követően, a továbbiakban nehéz elkülöníteni

---

(7) A vaku képződésére a 'feldolgozási szintek' elmélet keretében kognitív magyarázatot kínál Craik (1989), mely szerint az érzelmeknek a feldolgozás kiterjedtségére gyakorolt hatása vezet az emlék kidolgozottságához.

azt, ami valóban megtörtént, a képzelt szcenáritól. A fentiekből következő általánosítás: a kontextus szerepe az események megtartásában, illetve módosulásában.⁽⁸⁾

A *hitelesség* bizonyult a publikus eseményekre való kiváló emlékezés legsebezhetőbb pontjának. Nagyszámú megfigyelés és kísérlet bizonyította, hogy a különlegesen részletes vaku-émlék ugyanolyan pontatlan, mint általában az emlékezés. A pontatlanságból legkönnyebb az emlékezet konstruktív természetére következtetni; ami megkérdőjelezi a részletesen kidolgozott émlék eredetét. A *bizonyosság* csalóka érzése az élénkségből, képiségből, az émlék emocionalitásából fakadhat, amint azt az emlékezést kísérő szubjektív élmények intenzitásának skálázásán alapuló eljárások is igazolják. Így például Neisser és Harsch fentebb idézett kísérletében, az *élénkebb, képibb, emocionálisabb* emléket *valódibb*-nak ítélik a személyek. Az élénkség a pontosság illúzióját kelti. Az emlékek valódisága nemigen ellenőrizhető; sokszor valamiféle ellentmondásnak kell felmerülnie ahhoz, hogy kiderüljön, hogy a felidézés, részleteit tekintve téves. A pontatlanságot megragadhatóvá teszi a felidézés késleltetése, illetve a többszöri egymástkövető felidézés; amikor is a részletek tekintetében lényeges változások történhetnek, ami nem zárja ki, hogy a *velejét tekintve igaz legyen* a visszaemlékezés (utalás Neisser, 1982 a tanúvallomást elemző esettanulmányára). Az a megfigyelés például, mely szerint a hírek körülményeit gyorsabban felejtjük, mint magát az eseményt (Larzen, 1992)⁽⁹⁾, a kópia elméletnek ugyancsak ellentmondani látszik. A hitelesség elméletileg sohasem eldönthető. A vele szembeni érvelés visszafordítható:

---

(8) Megjegyzendő, hogy a kontextust az elmélet a forgatókönyv értelmében, nem pedig 'nyers', perceptuális értelemben használja.

(9) Lásd korábban a szerző mag/kontextus taxonómiáját, melyben értelmezve a hír képezi a magot (lényegét).

meglehet éppen az emlék többszöri szóbeli felelevenítése okozza az egyébként hiteles, eredendően perceptuális természetű emlék változó megjelenéseit. Emellett szól az is, hogy az idővel jellegében is változik a felidézés - növekszik az általánosított események és az eseményről való fogalmi tudás szerepe (pl. Linton, 1982; Barsalau, 1988; Conway, 1990).

A vaku-irodalom máig vitatja a sajátosan élénk emléket⁽¹⁰⁾; általában kétellyel fogadva, hogy valamely egészen sajátos emlékezeti formáról lenne szó. Többféle érvelés szól ellene vagy részben mellette. Így például Neisser (1981, 1992) szerint a személyes és történeti fontosság felismerését követően, a gyakori ismételtetés és narratív feldolgozás miatt válik az emlék kidolgozottá s egyben pontatlanná. Egy két-tényezős magyarázatot - amelyben a perceptuális emlék és a narratív elbeszélés külön szerepet kap - tart megfelelőnek Brewer (1992) a vaku elszámolására. Az emlékek elbeszélése az eredendően nem-verbális emlékek második formája, amelyben természetesen a felidézés hatékonyságát a történetesség nagymértékben megnöveli - egyúttal azonban el is takarhatja az emléket.⁽¹¹⁾ A perceptuális emlék ebben az óvatos megfogalmazásban nem feltétlenül kópia. A sajátos mechanizmus mellett érvelve Pillemer és White (1989) (a vaku kapcsán Pillemer, 1992) két alapvetően eltérő emlékezeti rendszert különítenek el. A születéstől rendelkezésre álló alapvető rendszer affektív és szituációs jelzésekre válaszol. Az emlékekben képek, viselkedések és érzelmek

---

(10) Lásd az Emory 'flashbulb' szimpozium kötetét (szerk. Winograd és Neisser, 1992).

(11) A hitelesnek tűnő részletezés a vizsgálati módszernek is eredménye lehet: a válaszadás írásban történik határozott kérdések alapján (mikor; ki mondta; hol volt; mit tett éppen stb.). Az irányított emlékezeti keresés nem vezet kötelezően a 'hiteles' emlékekhez. Az emlékezeti keresés spontán stratégiáját követve pedig kitűnik, hogy gyakran a dolgokról való tudás is belép az élményszerű emlékek visszahívásába.

keverednek. A másik, szociálisan kialakított rendszer szándékos irányított narratív emlékezet.

A vaku irodalom az egyedi emléket helyezte tárgyalása középpontjába, és ezzel kiélezte az emlékek nyers, szenzoros (a képi jelzőt a képzeletinek hagyva) természetének kérdését. A kérdés - az érzelmekkel együtt - idővel átkerült az önéletrajzi emlékezet élményszerű tárgyalásába. A nem publikus természetű személyes emlékekben is kiemelkednek pillanatok, ezeket az emlékeket éppúgy elkíséri a hitelesség érzése, mint a személyt közelről érintő, megrázó hírek emlékeit. Többnyire a publikus emlékek is személyes emlékek, bár itt a személyes élmény a publikustól nyeri fontosságát és maradandóságát. Ilyen eseményekről való beszámolás közben többé-kevésbé nyíltan, de önmagunkról is beszélünk. *Parodizálva* (én magam ilyenkor Kovács nénire a házmasterünkre gondolok): e beszámolók valahogy úgy összegezhetőek, mint például 'Én és a földrengés' vagy 'Én és a Választás'..... A sokak számára közös, publikus emlékek elemzése a személyes önéletrajzi emlékekkel történő összehasonlításban folytatódott.

az élénk személyes emlék Az élénk emlékek *egyedileg sajátos* természetének kérdése a személyes emlékek területén tisztábban vizsgálható, mint a kettős szerkezetet mutató publikus emlékek esetében.⁽¹⁰⁾ Ilyen összehasonlítást tett például Brewer (1992a) 'a vaku' tartalmára. A felidézés tartalmi struktúrája a *hely, idő, személyek, az utóbbiak cselekedetei, gondolatai, érzelmei*. A hírekre való emlékeknek a személyes emlékekkel való hasonlóságát mutatja, hogy a felidézés kategóriái a mindennapi személyes-, valamint a közéleti események esetében azonosak. A tartalmi kategóriák száma és kidolgozottsága a közéleti emlékeknél azonban éppúgy változó lehet, mint a mindennapi emlékeknél. A kategóriák 'kanonikus' voltának perceptuális-, illetve forgatókönyv alapú természete is elméleti vitába torkollik. A kategóriák a priori természetét illető kétkedést erősíti az a

gondolat, hogy a felidézés kategóriái nem feltétlenül azonosak az észlelés kategóriáival, meglehet csak a narratív felidézés szabályait követik. Így érvelve, a felidezésben felismerhető kategóriák inkább az esemény befogadásának mint a vakunak az indexei. Hasonló problémákat rejt magában az adatok kritériumszerű értékelése is. A felidézés kategóriáinak megfelelő felidezés még nem takar feltétlenül perceptuális élénk emlékeket. Nem biztos, hogy az a személy, aki élénken felidézte nyári emlékét, arra is emlékszik, hogy mondjuk, mi volt előtte az asztalon. Meglehet jól el tudja képzelni.

A személyes emlék kiemelkedését az élményen át megközelítve, Brewer számára az emlék maradandóságát a *fenomenális élénkség* biztosítja. Vizsgálataiban (Brewer, 1986, 1988, 1992a,b) a személyes emlék élénksége a skáláztatott fenomenális élménnyel azonos. Az értelmezésben óvatosságra int, hogy bár a perceptuális információ a külső esemény személyes tapasztalásának kísérője, a fenomenális jellemzők a tudatosult emlékeket festik le. A szenzoros modalitások, az érzelem és a gondolatiság együttes hatásából - a vizualitás kiemelkedik, amely a fenomenális élmény tudatossága folytán képzeleti tevékenységre utal. Másfelől, az érzelem helyzetét körüljárva, amíg a *emocionalitás* és a *személyes-fontosság* skáláztatott mértéke együttjár, az élmény *kellemességének* megítélése komplexebb mintát mutat - a kellemetlenség irányába átfordul a hatás - pszichodinamikus folyamatot jelezve.

Pillemer (1992) a kiemelkedő egyedi emlékek funkcionális szerepét kereste. A történetek forgatókönyvén, a megszokotton, alapuló jóslások mellett, amelyek irányítanak, más szerepet tulajdonít az elmélet az 'egyszeri' emlékeknek. Az egyszer átélt élénk emlékek befolyásolják a viselkedést, hatással vannak arra, amit teszünk. (Ez a megközelítés megfelel az implicit emlékezet fogalmának). Schank-ből kiindulva, Pillemer szerint a személyes emlékezet elemzése olyankor is fontos, amikor a *scriptek megsértettek*, s

ezáltal nem tudják pontosan bejósolni, hogy mi fog történni. Szükség van a specifikus epizódokra, hogy a *göröngyös helyeken* átsegítsen. Ezt kiegészítve, Pillemer szerint, nemcsak olyankor támaszkodunk az emlékezésben az egyedi, részletező emlékekre, amikor nem válik be a script, de olyankor is, amikor egy esemény alapvetően új.⁽¹²⁾

Vizsgálataiban Pillemer *átmeneti (kritikus) élethelyzetekből* gyűjtött emlékeket, melyekből kiemelkedően sok élénk emlék marad fenn. Például, az első iskolás év (de akár az egyetemi kezdőév) *kezdő szakaszából* sok kiugró emlék marad. Hiába fedi át a többi szeptemberi tanévkezdés, a sajátosan egyedi epizódok uralják a visszaemlékezést. Az első évre (általában az átmeneti helyzetekre) még nincs jól kidolgozott forgatókönyvünk. Sokszor nyújtanak részletes beszámolót a személyek olyasmiről, ami először történt meg velük, főleg, ha az nem várt esemény. Kevésbé kritikus helyzetekből származó - ugyanakkor kevésbé élénk - emlékek felelevenítésekor az általánosított, séma-szerű emlékek fokozottan irányítják az emlékezetből történő előhívást. Az élmények felidézésének mindennapi esetei jól magyarázhatóak a séma elméletekkel; feltételezve, hogy a felidezés folyamatában fogalmi következtetések (mint iskola - általános iskola - felső tagozat) is szerepet kapnak. Az ilyen lépések a nehezen felidézhető emlékek esetén a keresés stratégiáját nyújtják. A kevésbé élénk, vagy egyenesen nehezen előhívható önéletrajzi emlékek felidézésekor tudatosan irányított emlékezeti keresés történik. Ebben az esetben a keresés útja hasonlít azokhoz az emlékeztető kérdésekhez, amelyeket ilyenkor egymásnak felteszünk - melyek célokra, tevékenységekre, szereplőkre, helyzetekre, feltételekre vagy következményekre vonatkoznak. E kérdések árulkodnak a visszaemlékezés

(12) A gondolatok tolmácsolásában, az 'alapvető' kifejezéssel (l.lábjegyzet előtti mondat) igyekeztem elkerülni azt a csapdát, amit az 'új' meghatározása jelent. Az, ahogy Pillemer szembeállítja az egyedi és általánosított emlékek szerepét, az egyben a szándékosan irányított emlékezeti keresés szembeállítása az esemény közvetlen aktiválásával - az explicit emlékezésnek az implicittel.

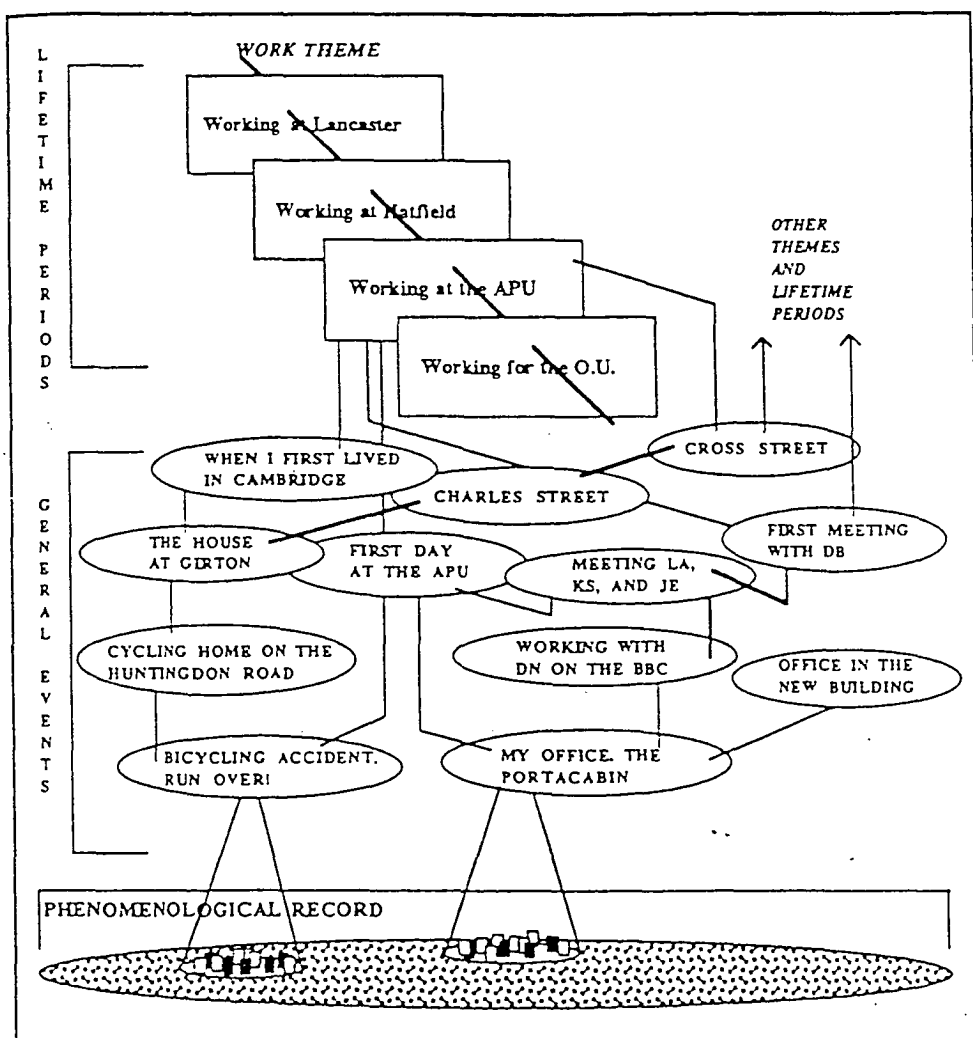

narratív természetéről. Az autobiografikus emlékezet keresési folyamatát elemzi Reiser és mtsainak (1986) munkája; "kontextus plusz index" elnevezésű modelljük szerint az emlékezeti keresés az eseményről való általános ismeret alapján történő kontextus (szcenárió) megalkotásával kezdődik (pl. rock-koncert); majd az esemény olyan egyedi sajátosságait (mutatóit) igyekszik feltárni, amely azt megkülönbözteti a többi azonos történéstől (pl. amikor Simon és Garfunkel a Central parkban voltak). Az új kontextus további megkülönböztető jegyeket szolgáltathat a személyes élmények felidézéséhez. A keresés a tartalom szűkítésére (pl. személy) és az idői szegmentálására (pl. jelenet) törekszik, miközben felhasznál gondolati következtetéseket is. Az emlékezet mindinkább rátalálhat azokra a sajátosságokra, amely folytán az emlék egyedi színezetet kap és valódinak tűnik.

Az önéletrajzi emlékezet keresési folyamatát elemezve, Reiser-ék tanulmányai nyomán Barsalou (1988) az önéletrajzi emlékezet *tartalom címezhetőségét* vizsgálta. A script elméletet alkalmazva, kimutatta, hogy az *esemény típusa* képezi az esemény-emlékezet elsődleges szerveződési módját, a címzés módjától (név, hely, aktivitás, idő) függetlenül. A különbségek az általános és egyedi emlékek címzésében nem markánsak. Az általános emlék itt az összegzett események mellett *kiterjesztett emléket* (extended memory) is jelent. Az idői kiterjesztés képezi az események magasabbszintű és beágyazott szerveződési módjának, az *események idő-vonalának* (event time-line) alapját (*l. bevezetés*), amely egyben az elbeszélés idői struktúráját adja. Más megközelítésben (Robinson, 1986), a történet időisége a narratív módon rekonstruált történethez kötődik a múlt epizódjainak összegyűjtése során. Mindkét gondolatmenet ellentmond annak az abszurd feltevésnek, hogy az önéletrajzi emlékek valamely *idő skálán* helyezkednének el; ehelyett azt feltételezni, hogy önmagában az események

és az elbeszélés szerkezete formálja az epizódokat önéletrajzi történetté; történeti időt formálva.

Az önéletrajzi emlékezeti keresés elfogadott szemléletéről árulkodik a Conway-tól kölcsönzött alábbi ábra, amely rámutat a különböző ismereti formák összjátékára, az egyedi emlék megtalálásában.

1. ábra A fenomenális élmények kikeresése. A kockák az életperiódusokat, az oválisok az általános élményt mutatják, míg az ellipszisben találhatóak a fenomenális élmények. A szerző saját életéből vett példái. (Conway, M. A., 1992, A structural model of autobiographical memory)

Az emlékezeti keresés modellekben szerepet kap az emlékezeti anyag megkülönböztethetősége. Amíg a jelenet megteremtését inkább az események ismétlődése (a megszokás) segítheti, az egyedi jelleg megtalálásában a megkülönböztethetőség a fontos. Az ismétlődés és a megkülönböztethetőség egyaránt a felejtés ellen hat. Amíg azonban a szokás inkább a sematizációért és ezáltal a hibázásért; a megkülönböztethetőség a pontos, meglehetősen epizódyszerű felidézésért okolható. A személyes emlékek előhívásában gyakoriak az olyan tévedések, amelyek az emlékezeti keresés számlájára írhatóak. Tévesek lehetnek maguk a felidézett események, de lehet, hogy csak összekapcsolásuk nem felel meg az élménynek. A rossz válaszok megjelenése, az emlékek keveredése előhívásuk során, azonban még nem jelenti azt, hogy az eredeti emlék hiányzik. Ez utóbbihoz közelebb áll az az eset, amikor a személy képtelen rekonstruálni egy adott átélt eseményt.

Az emlékek keresésének útja, a séma elméletek kifejezését használva 'felülről indított'; amelyben a képzelet alkotó munkája is résztvesz. Az élenk személyes emlékek felbukkanásában az emlékezeti stratégiák sokkal kisebb szerepet töltenek be, az emlékezés közvetlenül vagy egész rövid keresés után specifikus epizódokra találhat, feltehetőleg elemi perceptuális 'nyomokat' érintve. A tudatosított emlék lehet csupán egy perceptuális benyomás, egyetlen cselekvés vagy mondat - vagy érzelm. Ezt követi az emlékezeti rekonstrukció, a történet vagy jelenet felépítése, miközben az epizód is egyre élenkebbé válik. Mondhatnánk az emlékezés perceptuális formája itt megelőzi a verbálisat. Ezt követően az emlékezés bizonytalanná válhat; a kérdésekre a személy feltételesen, gyakran következtetésekkel válaszol (valószínűleg; úgy gondolom; talán; mert; stb.). Az emlékezeti előhívás tartalmilag irányított, illetve egyedi élményből kiinduló módja természetesen többször átfordulhat egymásba. Például úgy, hogy a beszéd kontextus egy élenk emlék váratlan tudatosulásához vezet. Mindezt követheti a történet felépítése, amely közben az élenk emlék részletei is egyre

jobban előállnak. Az egyedi emlékből kiinduló emlékezés előtérbe helyezi az érzelem hozzájárulását az élénk emlékezéshez. Az ilyen emlékek mindig elemi emocionális erővel törnek a tudatba.

érzelmek és élénkség Idáig tényként tekintettük az érzelem szerepét az élénk emlékek képződésében. Visszalépve a vakuhoz; a publikus eseményekre való élénk emlékezés eredeti elképzelésével szemben - amely az érzelmeket magyarázatként használta - több oldalról megfogalmazódott, hogy az élénk emlék létrejöttében az erős érzelem nem játszik elsődleges szerepet. Más magyarázatok az érzelmek emlékképző szerepének helyébe a *személyes fontosságot, a figyelem elmélyülését vagy az utólagos értelmezést* állították. (l. Winograd és Neisser, 1992; Kónya és Törő, 1992)

Az önéletrajzi emlékezet epizodikus gyökerű elmélete (Tulving, 1972, 1983, 1985), amely az emlékezet élményszerű alapjának kijelölése után a 'tudatra ugrott át', hiányolja az érzelmi megközelítést. A vaku provokációjának elméleti hatását elemezve, Winograd (1992) az *emlékezés pontosságának* kérdésével együtt az *affektív/érzelmi hatások* előtérbe kerülését hangsúlyozta. Túl a vaku jelenségén, az érzelmek szelektív módon befolyásolják az esemény eredeti és későbbi feldolgását, módosítják a felejtést (pszichodinamikus folyamatoknak is teret adva), és az emlékezés fiziológiai és neurobiológiai hátterére is rákérdeznek.

Az önéletrajzi emlékezés tárgyalásában többszörös szerepet kaphatnak az érzelmek. A *visszaemlékezés konstruktív folyamatába* fogalmi szinten kapcsolódnak be, hangulati hatásokban jelentkező érzelmi jelentést adva az eseményeknek. Emellett, a perceptuálisan élénk emlékek kapcsán, felmerül az *érzelmek közvetlen emlékezeti szerepének* lehetősége is. Ez a gondolat a vaku irodalomban fogalmazódott meg és az önéletrajzi emlékezet elméletek átvették a kérdést. Az egyedi, élénk emlékek időtállóak, perceptuális

részletekben gazdagok és érzelmekkel társulnak. Az érzelmek joggal feltételezve szerepet játszanak kialakulásukban, ám ez a szerep bizonytalan.

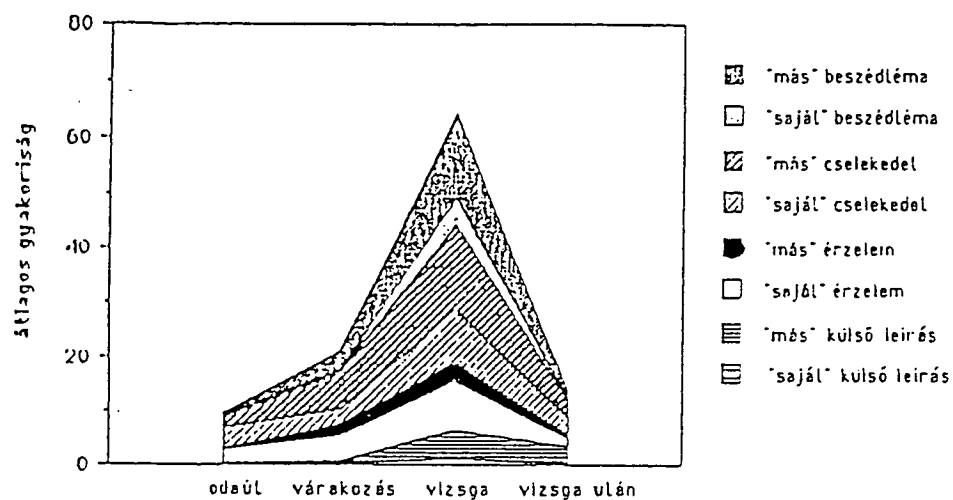
Úgy gondolom, legközelebb a kérdéshez az a problémafelvetés jutott, amely az érzelmeknek az epizódok keletkezésében betöltött szerepét kérdezi meg. Az epizód meghatározása szerint (l. korábban), az emlékezet élményszerű egységei (az epizódok) magukba foglalják az élmény egész 'elrendezését' (Tulving, 1981). Az epizódok keletkezésének lehetőségét fogalmazta meg Craik (1989)⁽¹³⁾, amikor az eseménynek a *téri-idői kontextussal való integrációjában* jelöli ki az érzelem szerepét. A tudat áramlatában a *mentális kontiguitás* által létrehozott epizód a *feldolgozási erőfeszítés* hatására válik egységessé. És ezt az integráló hatást fokozná az elméleti meggondolásban az *érzelem*. Az ismételt élmény a *redintegráció* folytán az ismerősség érzését kelti. Az elmélet arra a kérdésre keresett választ, hogy mi az a tényező, ami az epizódot összerendezi. A kérdésre a második kísérleti/módszertani fejezetünkben fogunk visszatérni.

Vizsgálati előzmények Egy korábbi vizsgálat (Kónya és Törő, 1992) alapozta meg kérdésfeltevéseinket, melyben az egyetemi felvételre való visszaemlékezés tartalmi összetevőit elemeztük. Ma már nem személyes vakuként, hanem egy *kiterjedt emlék élénk élményeként* értelmezném a helyzetet. A narratív módon előadott személyes emlék legkidolgozottabb része (maga a vizsga) feltehetően a személyes érzelmeknek is köszönheti gazdagságát, minthogy ezidáig az érzelmekről való beszámolás folyamatosan emelkedik, majd lecseng. Ld. az *empirikus előzmény* részben (*melléklet*) illetve az itt kiemelt 2.3. ábrán.

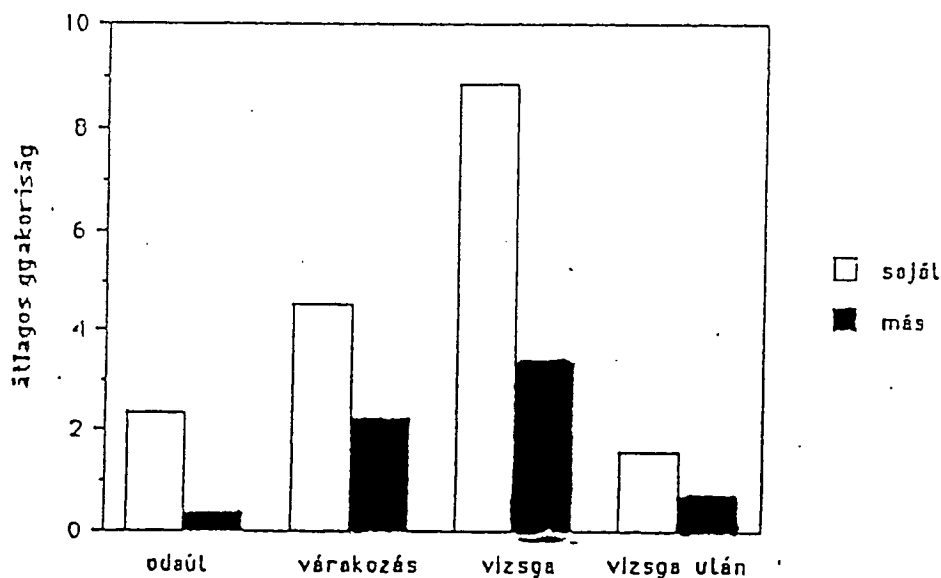
(13) Fergus Craik és Endel Tulving mindketten a torontói pszichológia képviselői, így messze nem véletlen az elméleti építkezés.

A vizsga-élmény tartalmi összetevői

A „saját” és „más” érzelmi emlékek helyzetenként

"Saját" és "más" személy érzelmére való emlékezés

2., 3. ábra. Az érzelmek kiemelkedése az egyetemi felvételi vizsgaélményekben (Kónya, Törő, 1992)

Eredményeink mutatják, hogy az érzelmek az élenken kidolgozott emlékek részei. Minthogy itt az *érzelmekre* való emlékezésről mint az egyik tartalmi szempontról van szó (s nem pedig a felidézés hangulati hatásáról) - az érzelmek és emlékezet közti összefüggés a megjegyzésben és nem a visszaemlékezésben kereshető. A következő két fejezet ennek a problémának a fényében született. Azt latolgatjuk, hogy *mi a szerepe az érzelmeknek az élenk emlékek képződésében*. Az első lépésben megkíséreljük azonosítani az emlékezés élenk momentumait, abból a célból, hogy izolálni tudjuk azokat egy későbbi elemzéshez. A második lépésben pedig megjelölünk egy elméleti utat, amelyen haladva az így kiválasztott élenk emlékek érzelmi meghatározottsága majdan igazolható.

Az emlékek osztályozása önéletrajzi interjúk elemzésével

A önéletrajzi emlékek két legáltalános jegye az *élményhez kötöttség* és a *self-referencia*. Elsősorban e kettős ismérv alapján dolgoztuk ki az emlékek tipológiáját, más, a szakirodalomból ismert hasonló törekvésekre (elsősorban Baddeley és munkatársainak felosztására) alapozva. Egyfelől az önéletrajzi emlékezet összetett szerkezetét szándékozunk tudatosítani, másfelől az így megkülönböztetett emlékekre nézve, sajátos kérdésfeltevések tehetők. Minthogy jelen munka az élénk emlékeket helyezi középpontba, így elsősorban az élénk emlékek kiszűrésének szándéka vezeti a besorolást.

Az epizodikus/szemantikus felosztásból kiindulva, az élményszerűség az alapja *Baddeley és munkatársai* az emlékek megkülönböztetésére kidolgozott eljárásának. Az általuk az emlékezet amnéziás disszociációjára kidolgozott *epizodicitás skála* (Baddeley és Wilson, 1986) fokozatai:

- térben időben elhelyezett személyes emlék* - 3 p.
- személyes de nem specifikus - vagy - specifikus de térben és időben nincs lokalizálva* - 2p.
- határozatlan személyes emlék* - 1p.
- szemantikus emlékezet* - 0p.

(A pontértékek 0-3 értékkel súlyozzák az emlékeket)⁽¹⁾

---

(1) Az epizoditás skálával való saját tapasztalatainkat Tóth Edit eredményei példázzák. Érzelem hívószavakat használó önéletrajzi emlékezeti vizsgálatában, az emlékek minőségében jelentős különbség mutatkozott a negatív és pozitív szavakra nyert emlékek epizodicitása között. A negatív érzelemszavakra adott emlékek magasabb epizodicitást mutattak. (A nyolc személy 24 - 24 emlékére vonatkozóan a 'pozitív' és 'negatív' skálaértékek különbségének átlaga 0.84, a különbség szórása 0.69; ; $t = 3.40$, $p < 0.05$). (A pozitív érzelem szavakra adott átlagolt epizodicitás érték 1.37 s = 0.87 , a negatívra adottak 2.21 s = 0.55).

Az osztályozás amellett, hogy az emlékeknek a tudástól való elválasztását célozza, megkülönbözteti az élményszerűség fokozatait. A besorolást kiegészítő '*Önéletrajzi emlékezet kérdőív*' (Kopelman, Wilson, Baddeley, 1989) az epizodikus és szemantikus emlékezet határán elkülöníti még a személyes tudást, az ún. *személyes szemantikus emlékezetet*: egyfelől a személyes élményszerű emlékezet formáitól (a személyes epizodikus emlékezettől), másfelől a személytelen tudástól (a dekontextualizált szemantikus emlékezettől). A személyes adatokat szemantikusan közvetített önéletrajzi emlékeknek tekinti. Hasonló gondolatra jut Brewer (1986, 1988), aki az 'én' tekintetében látta érdemesnek szembeállítani az *egyedi és általános személyes emlékek* formáját a fenomenálisan nem élénk *autobiografikus tények*-kel, valamint az általános ismeretekkel integrált *self séma* emlékezeti megnyilvánulásával. Beilleszthető a személyes és személytelen tudás felosztásába a Larsen (1988) által, a történet magjának és kontextusának szembeállítása által javasolt megkülönböztetés, amely a személyes és személytelen narratívumok között tesz különbséget. A szerző ezt az összefüggést a dekontextualizált *személyes és személytelen ismeretekre* is átemelte, amely e kettő elkülönítésének alapja lett.

Az emlékek felosztását a fenti munkák diszkrét emlékek elemzése által végezték el. *Baddeley és munkatársai* a *Galton féle szó-technikát* alkalmazták, *Brewer* pedig egy általa kidolgozott *random mintavételezési eljárást*. *Baddeley és mtsai* az emlékezet szelektív sérülését igyekeztek behatárolni az emlékezet epizodikus/szemantikus hagyományára építve. *Brewer* pedig a személyes emlék fenomenális meghatározóit elemezte; abból kiindulva, hogy a perceptuális információ a fizikai világ személyes megtapasztalásának következménye. A személyes emlékeket *fenomenális élnkség*, elsősorban a

képiség jellemzi (kiemelkedve az érzékleti minőségek - auditivitás, tapintás, íz, szag - valamint a gondolatiság, érzelemteliség közül).⁽²⁾

A most követett gondolatmenetben a kérdés az *élénk élményszerű emlékek* érzelmi természete. Ehhez próbáltuk úgy finomítani az osztályozási eljárást, hogy az élénk, egyedi emlékek a 'hálón fennakadjanak'. Az emlékek diszkrét mintavételezésével szemben a folyamatos önéletrajzi elbeszélésből szeretnénk kiszűrni a személyes emlékeket. Az önéletrajzi visszaemlékezésben az eltérő formájú ismeretek sajátos kognitív színezetben keverednek - maguk az *emlékek* nehezen érhetőek tetten. Ebben nyújthatnak segítséget az élénk emlékek, melyek mintegy kiugranak az elbeszélésből.

Az elemzéshez olyan önéletrajzi TV-interjúkat választottunk, amelyek kritikus élethelyzeteket őriznek és ezáltal élénk emlékekben gazdagok. Az anyag komplexitása miatt sokkal inkább ítéletünkre voltunk bízva, mint az általában alkalmazott diszkrét emlékeket besoroló eljárások. A 'szakértői munka' (Kiss Szabolcs, Kléberk Attila, Kónya Anikó, Pólya Tibor) több ülésben történt - miközben pontosítottuk a besorolási kritériumokat. A besorolási kritériumok kialakításához elsősorban egy olyan TV interjút elemeztünk, amely kéziratos formában is rendelkezésre állott. Ezt az interjúanyagot Sára Sándor filmje, illetve könyve (Pergőtűz. A 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál) adta.

---

(2) A Brewer által kidolgozott fenomenális skálát használva, saját vizsgálataink is megerősítették a kép elsődleges szerepét. Az 'aranykorból' (Nemes Andrea) 'katonakorból' (Faludi Viktória), 'síelésből' (Kása Judit) származó kiemelkedő emlékek *minden egyes esetben* a 7-fokú vizuális skála felső oldalán helyezkedtek el. (A skála vizuális átlagértéke: 5.67; $s = 0.84$; $n = 56$; a várható értéktől (4) való eltérés jelentős $t = 14.91$, $p < 0.001$). A vizualitással együtt, a skála elméleti középpértékénél átlagosan magasabb értéket kaptunk az érzelemben ($\bar{x} = 5.08$; $s = 1.34$; $n = 24$; $t = 4.00$, $p < 0.01$) és/vagy gondolatiságban ($\bar{x} = 4.52$; $s = 1.80$ $n = 56$; $t = 2.16$, $p < 0.05$).

Munkánk dandárja a kritériumok kialakítása volt. Az önéletrajzi emlékeket alapvetően aszerint ítéltük meg, hogy: *élményszerű személyes emlék*, *általános személyes emlék* vagy *tudás*.

A három alapvető formán belül további bontást tettünk. Elsősorban az élményszerű besorolás finomításán gondolkodtunk. Az epizodicitás skálához hasonlóan, az *élményszerű emléken* belül megkülönböztettünk egy *élénk* és egy *homályos* fokozatot és emellett még az emlék kiemelkedő 'vaku'-pillanatait. (Ez utóbbi villanásszerű emlék különös érdeklődésünkre tart számot.) Az általános személyes emléken belül, az *ismétlődő eseményeken* alapuló általánosítás mellett (mindennapi példával hegymászás) a *kiterjedt emlékek* (pl. felmáztunk a hegyre) képezik az önéletrajzi elbeszélés legsajátosabb formáját. Végül, a tudás személyes és személytelen formája zárja a sort. (Az osztályok számozása átvette az epizodicitás erősségének gondolatát, de nem mértékként). Az általunk vizsgálati célra kidolgozott emlékezeti taxonómia a következő:

Az önéletrajzi emlékezet formái

Élményszerű:

- (vaku v. fenomenális emlék) villanásszerű szenzoros emlék **(3.a)**
- (élnék egyedi) összetett személyes emlék, térben időben elhelyezett és sajátosan részletezett **(3.b)**
- (homályos egyedi) kevésbé élnék, térben időben nem jól elhelyezett vagy nem sajátosan részletezett **(3.c)**

Általános:

- (időben kiterjedt) élnék személyes emlék **(2.a)**
- (tematikus) ismétlődő, fogalmilag általánosított személyes emlék **(2.b)**

Tudás:

- (személyes adatok) életrajzi vonatkozású adatok és tények **(1)**
- (tudás) nem személyes perceptuális v. szemantikus ismeretek **(0)**

A rendszerezéssel az elképzelésünk valamiféle nem erőltetett kritérium megtalálása volt. A besorolást az anyag életszerű bonyolultsága miatt csak olyan precizitásig végeztük el, hogy az elemzésre kiválasztott személyek egyes megnyilvánulásaiban milyen típusú emlék szerepel. Azaz nem adatokat gyűjtöttünk, csak jellemeztük a megnyilvánulást a benne előforduló emlékezeti formákkal; azzal a céllal, hogy az osztályozás kritériumát megtaláljuk s a jelölésben közös nevezőre jussunk. (A könyvben-, illetve a TV adás nyomán videon rögzített felvételben szétszórtan szereplő emlékezéseket személyenként 'összevágtuk'). A mellékelt táblázat egy személy (L.Á.) jegyzőkönyv részleteit jelöli. Benne négy olyan riportbeli megnyilvánulás van (oszloposan tekintve) amelyet élénk emlékek színeznék. (A táblázat altt felsorolt érzelmekre valamivel később térünk vissza). Például az első emlék majdnem minden megkülönböztetett emlékezeti formát tartalmaz. Az, hogy a tematikus, azaz fogalmi szintű következtetés hiányzik, jellemző az egyszeri s élénken megmaradt élmények elbeszélő módjára. (Általános tapasztalatként azt lehet még elmondani, hogy a 'jó mesélő' az időben kiterjedt emlékek szintjén marad, ott tartja az elbeszélést, ahonnan 'lelépve' könnyen előhívhatóak az egyedi emlékek).

Személy neve: .....L. Árpád.....

Értékelési szempontok	E M L É K E K S Z Á M A								
	1	2-3	4	5	6-10	11	12-14	15	16-23
Pillanat-epizód	☒			☒		☒		☒	
Egyedi - élénk	☒					☒		☒	
Egyedi - homályos	☒							☒	
Kiterjedt	☒		☒			☒		☒	
Tematikus									
Autobiografikus tények, adatok	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒
Tudás	☒	☒	☒		☒	☒	☒	☒	☒

Az élményszerű emlékeket kísérő érzelmek azonosítása:
(nyolc pszichológus szakos hallgató ítélete alapján)

1/ Vezérkari Főnökség szorongás, csalódottság, meglepetés, döbbenet, idegenség (váratlan esemény, kényelmetlen helyzet)

5/ Rossz hír félelem, szorongás, bizonytalanság, kétségbeesés, pánik, izgatottság, düh, meglepődés, felelőség

11/ Ultimátum izgalom, halálfélelem, tehetetlenség, bizonytalanság, feszültség, idegesség, szorongás, elkeseredés, kétségbeesés, kimerültség, felelősség (megcsörrent a telefon, sorsdöntő mondat, rápillantott, elalvás)

15/ Felderítő repülés veszélyérzés, bizonytalanság, hidegvér, ambivalencia (pillanatok)

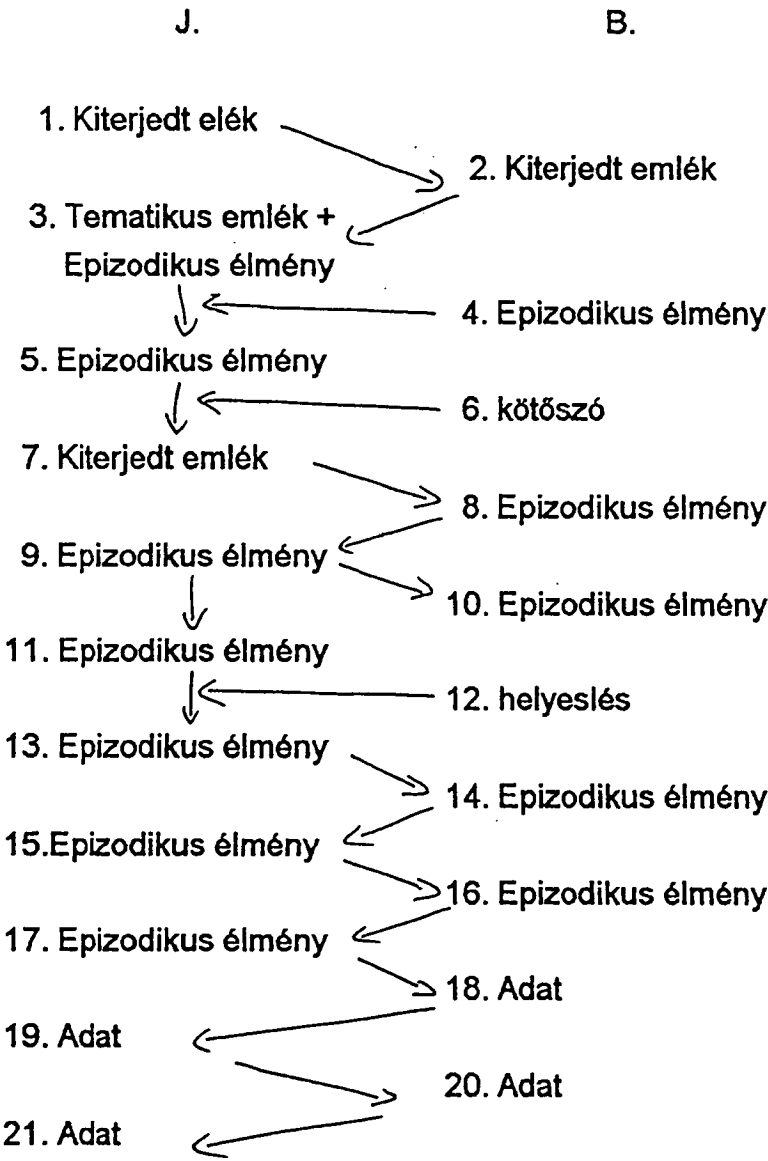
Az élénk, élményszerű emlékek azonosításához hozzájárulnak azok a vizsgálatok, melyek az emlékezet 'valódiságának' (hitelességének) problémakörében forognak (pl. Schooler, Clark és Loftus, 1988). Ezek a tanulmányok elsősorban a *perceptuális részletességgel együttjáró élnkséget* állítják szembe a fogalmi szinten általánosított emlékekkel. Az élnkség és részletesség jegyei szolgálnak a *valódiság monitorozására*, szemben a verbális következtetésekkel (pl. 'így történhetett', 'úgy gondolom' stb.), mely utóbbiak a gondolatiságot, újraértelmezést jelzik. Hasonlóan a *fenomenális élnkség* skálázott mutatóihoz, az élénk, beleélően részletező leírás a realitáshoz közeli élményszerűség mutatói. Az *énesség* (az *én* illetve *mi* említése) végigkíséri a személyes emlékeket - ám elsősorban a kevésbé élményszerű részekben gyakori. Ennek megfelel, hogy az objektív éntudatosság az elbeszélés megfigyelő perspektívájának indikátora.⁽³⁾ A narratívum szemszögéből tekintve pedig a *szó szerinti idézés*, a *függő beszéd*; megakadás (pl. elszólás, beszédtempó, arckifejezés); az ún. *epizodikus elbeszélés* ('ésakkor', stb) - az élményszerűséget erősítik, míg a *verbális kitételek* ('úgy gondolom') inkább a történetiséget. Általában, az elbeszélés élénk emlékekhez érve részletezőbbé (bőszavúbbá) - a személyes érzésekre, érzelmekre, gondolatokra és körülményekre kitekintővé válik.

Az emlékezeti anyag elbeszélő természete miatt figyelembe vettünk olyan megfontolásokat is, melyek a személyes narratívumok felől tekintenek rá az önéletrajzi emlékezetre. Az emlékezet kommunikatív funkciójára figyelmeztet Pillemer (1992): bár a specifikus epizódok kapcsolódnak az

---

(3) Nigro és Neisser (1983) nyomán az emlékek *beleélő* és *megfigyelő perspektíváját* használva, két megerősítésre váró vizsgálati eredményünk is jelzi az eredeti nézőponttal megegyező (*beleélő*; *field*) emlékek érzelmi és vizuális természetét az eredetitől elmozdult, megfigyelővé vált (*observer*) emlékekkel szemben. A skálázott *F* az élményszerűség az *O* az emlékezeti rekonstrukció mellett szól. (Varga Attila és Egyed Katalin műhelymunka dolgozatok).

5. SZEMÜVEG

Példa a párosan történő visszaemlékezés jelölésére
(Köves Anita vizsgálata)

érzelmeikkel, a részletezőbb, élénkebb leírás nem feltétlenül jelent pontos emlékekezést. A beszélgetés intim aspektusát adhatja, amelynek során az elbeszélő megpróbálja megosztani emlékét a másikkal, empátiás törekvéssel. A *megosztott emlék* értelmezése nem kell, hogy feltétlenül távol vigyen a szenzoros emlék kérdésétől. Gondoljunk az utalás fogalmára Mérei Ferenc együttes élmény leírásában (l. Lélektani napló I. Az utalás lélektana) "...a valóságtól lüktető élmény egy konkrét részletének kiválása és visszaugrása a tudatba, de úgy, hogy az eleven élmény teljes érzelmi feszültségét képviseli.." (l. idézett mű 14. oldal 11-14. sor)

(A megosztott emlékezet jelölésére példát a 49/a oldalon mutatunk be (4).)

A fenomenális emlék definíciója

Az emlékek osztályozása során az élénk emlékezeti töredékek sajátos természetét helyeztük középpontba. Szakértő csoportunk a következő meghatározásra jutott az élénk fenomenális emlék mibenlétét illetően, melyet az epizodikus emlékezettel szembeállítva fogalmaztunk meg:

---

(4) Köves Anita (műhelymunka) önéletrajzi emlékek páros felidézését vizsgálta. A megosztott emlékek osztályozásában igen jellemző, hogy a történetyszerű elbeszélést (pl. a kiterjedt emléket) az epizodikus élmények gyors cserélgetése (utalások) váltják fel. A tanulmányban hangsúlyt kap az a felismerés is (Pillemer, 1992), hogy az elbeszélés gazdagsága függ a beszélgető partnerek kapcsolatától.

Mi az epizód?**(Endel Tulving, 1983 alapján)**

Az élményszerű emlékezet időben behatárolt egységei (az epizódok) perceptuális elrendeződésben tartalmazzák az eseményt (innen az epizódok ún. kontextus-függősége szemben a tudás kontextus-függetlenségével. Az események együttes élményszerű megjelenése által létrehozott mentális kontiguitás magyarázza, hogy mi minden kerül egy epizódba - a későbbiekben az élmény ismerőségének érzését keltve. Az összetett élmények epizódjai pedig egymást pusztán időileg vagy pedig a beágyazottságuk következtében létrejövő perceptuális hasonlóság folytán hívhatják elő.

Azok az emlékezeti töredékek, amelyek vaku-szerű villanással törnek fel, kisebbek mint az epizód. (Mint egy koragyermekkori emlékből egy kisvonal fémes villanása. Vagy egy váratlanul felbukkanó emlék egy elveszett karóráról - a mozdulat, ahogy az emlékező a karjához kap). Ezekről az emlékezeti villanásokról, fragmentumokról eltérően, az élénk epizodikus emlékek már a tudás és nyelv által közvetített emlékeknek tekinthetők. Az emlék képisége a fragmentumok esetében valamiféle szenzoros emlék, nem pedig a képzelet működését jelzi.

Az élénk emlékek körül mindig határozottan felismerhetők az érzelmek. A bemutatott jegyzőkönyvi példán a legkidolgozottabb négy emlék alá feljegyeztük a független személyek által megnevezett érzelmeket. Minthogy a fenomenális emlék kialakított meghatározásában benne van, hogy 'érzelem kíséri', így hát ezek az érzelmek definíciószerűen közel esnek a kiemelkedő

Mi a fenomenális emlék?**(saját kísérleti definíciónk)**

Töredékes, villanás-szerű, elemi emlékezeti egység. Érzelem kíséri, személyesen fontos. Perceptuálisan élénk, szándékos keresés nélkül is beugorhat. Kontextus-mentes (az elbeszélés ad neki utólag tér-idői illetve személyes kontextust), nem simul jól bele az elbeszélő szövegbe, azt megtöri.

pillanatokhoz. A jegyzőkönyvekből kiszűrt fenomenális emlékek a további elemzés anyagát fogják részben adni).

Ebben a fejezetben az élénk emlékek azonosítására törekedtünk. Az önéletrajzi visszaemlékezésből kiemelkedő élénk emlék képiségével szemben a fenomenális emlékekben az élményszerű visszaemlékezés emlékezeti magját gondoljuk megtalálni. Maga az emlékezés nyilvánvalóan konstruktív munka, s ezen belül egyetlen epizód is a pillanatnyi tudati konstrukció terméke a visszaemlékezés során (l. még Lockhart, 1989). A percepció konstruktív értelmezése elfogadottnak tekinthető. A fenomenális emléket azonban kisebbnek gondoljuk egy epizódnál. Olyan elemi eseménynek, amiből az epizód majd összetevődik. Az előző részben, az élénk emléknél az érzelmi hatást elemezve Craik gondolatával zártuk az elmélkedést - amely az epizodikus integráció lehetséges magyarázatát adja. Elfogadva az elmélet által javasolt lehetőséget, tegyük fel, hogy a fenomenális emlék az epizód egyik eleme. Ez a perceptuális esemény, a továbbiakban mint kontextuális jelzés, az epizódok-, majd ezekből felépítve az élményszerű emlékezet megkonstruálásához vezet. A fentiek továbbgondolására '*a fenomenális emlékek érzelmi kategorizációja*' c. fejezet vállalkozik.

az emlékek osztályozási módszerének alkalmazása Letérve a tárgyalásban az elméleti kérdés által kijelölt útvonalról - az emlékek bevezetett osztályozását több helyzetben kipróbáltuk; így például az önéletrajzi emlékezet fejlődési vizsgálatában Racsmány Mihály műhelydolgozatában 4-6 éves gyerekek önéletrajzi emlékeit elemezte a Baddeley féle epizodicitás skálával és az itt bemutatott osztályozási eljárással (l. a fejezethez mellékelt 52 a.b.c. oldalak ábráit)⁽⁵⁾ A vizsgálat számos

(5) A módszer alapján feltehető kérdések közül a *kiterjedt emlékekre* hívnánk fel a figyelmet, amely egybecseng a fogalmi jelentés korábban már tárgylalt *forгатókönyvszerű fejlődésével* (l. a bevezető fejezet 6. és 8. lábjegyzetében leírt vizsgálatainkat). Az önéletrajzi emlékek taxonómiája alkalmat adhat a fogalmi jelentésre tett fejlődési elképzelések

izgalmas fejlődési gondolatot vet fel. A jelenlegi rátekintésben pedig az emlékezeti jelölés használhatóságát igazolja.

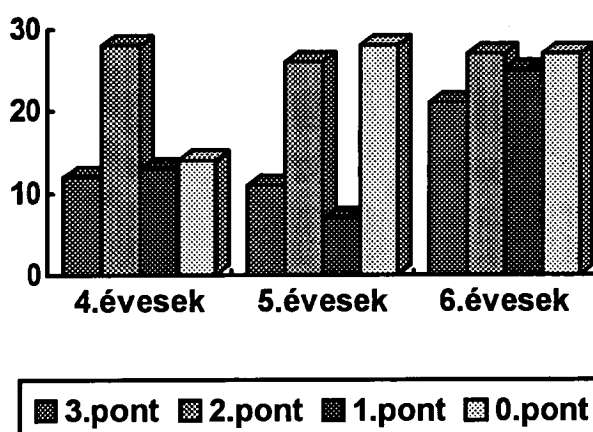
A következő fejezet egy eltérő területen - egy publikus természetű kísérleten keresztül mutatja be az emlékezeti osztályozás általános használhatóságát.

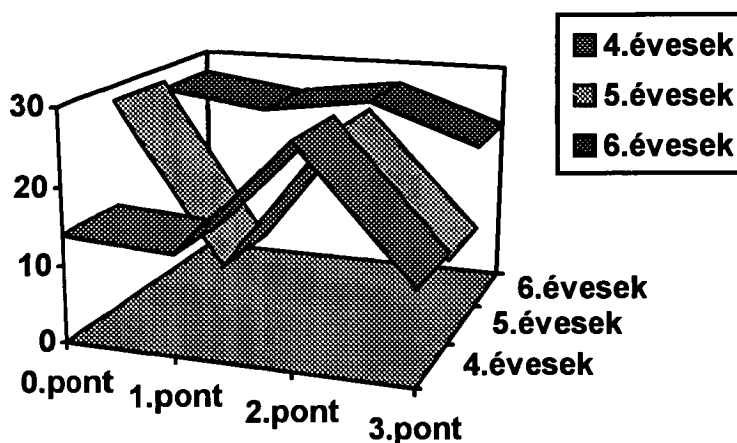
a szó-asszociációs hagyománnyal szembe a személyes élményszerű asszociációkat helyezve.

A Baddeley-Wilson féle epizodicitás skála adaptálása önéletrajzi emlékek elemzésére gyerekeknél (Racsomány Mihály, kézirat)

1.1 ábra

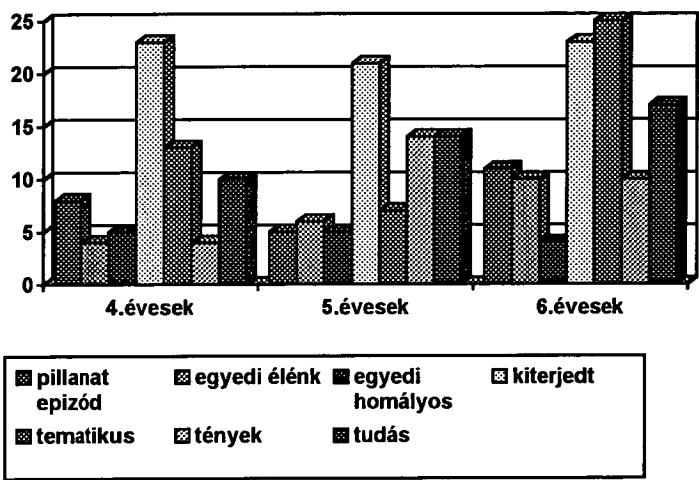
1.2 ábra

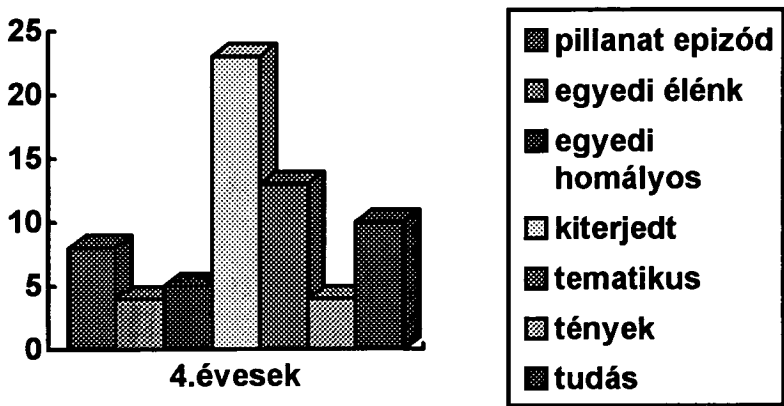
A tájékozódó jellegű vizsgálatban 19 gyerek vett részt, a számításban felhasznált emlékek száma egyénenként változó.
 0-pont Nincs válasz vagy a válasz szemantikus emléken alapul.
 1-pont Határozatlan homályos emlék.
 2-pont Személyes, de nem egyedi (több emlék összevonása) vagy egyedi esemény, de térben és időben nincs elhelyezve.
 3-pont Epizodikus emlék, térben és időben meghatározott.

Az emlékek besorolása az önéletrajzi emlékezet formái alapján
gyerekeknél életkori csoportokként
(Racsmány Mihály, Kónya Anikó).
Az emlékek formáinak megkülönböztetése lehetőséget ad konkrét
hipotézisek felállítására az önéletrajzi emlékezet fejlődéséről.

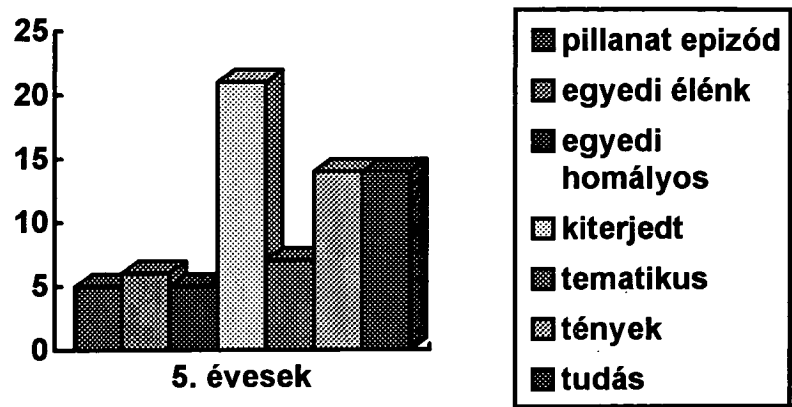
1 ábra

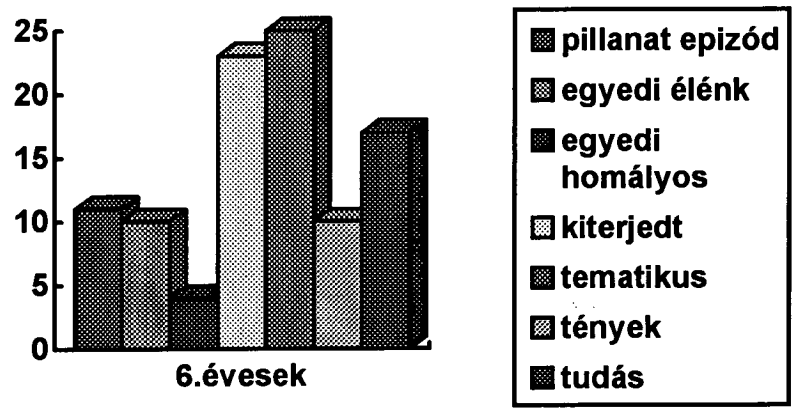
1.1 ábra

1.2 ábra

1.3 ábra

Az emlékezeti disszociáció mindennapi esete

A személyes emlékekbe ágyazott publikus történesek sajátos esetének voltunk tanúi 1991 augusztusában, a moszkvai puccs idején. A publikus események elméleti értelmezéséről a dolgozat élénk emlékek részében már volt szó. Az általános elképzelés szerint a törékeny személyes emlék a kiemelkedő publikus eseménynek köszönheti élénk fennmaradását. Eredetileg nem volt szándékomban publikus témájú vizsgálatot végezni; sőt, egyáltalán nem vonzottak a Brown-Kulik vizsgálat nyomán elszaporodott vizsgálatok.⁽¹⁾ Hogy mégis sor került erre a vizsgálatra, azt a helyzet pikantériája magyarázza. A 'puccs' ugyanis időben beleesett a pápa magyarországi látogatásába. Pár nappal később, saját kollegáimmal viccelődve, hogy lám íme a vaku-lehetőség (a puccsra gondoltunk) megdöbbenve vettem észre, hogy két-három nap elég volt, hogy a 'Pápát időben eltolja Gorbacsovól'. Magyarán ez azt jelenti, hogy a személyek *időben* (néha napokkal) *széttolták* az egybeeső eseményeket. A legelső élő interjúk szélsőséges példáiból merítve: megesett, hogy valaki a pápa távozása utánra időzítette a puccsot - ami valójában a pápa tartózkodásának közepe táján történt. Amikor az említett személyt szembesítettem a ténnyel, először meglepődött, védte az igazát, majd hirtelen megadta magát, mondván "Hát persze, miközben az ablakot pucoltam, a barátnőm egyszerre beszélt a két eseményről". Vagy egy másik, hasonló visszakoázás (mielőtt az illető megesküdött volna, hogy mindez más időben történt): "Ja, hát persze, augusztus 19.-én anyáméknál ebédeltünk - augusztus 20.-án mindig ott szoktunk (valószínű rántotthúst mert a Nóra (unoka) azt szereti: és ebédközben mind a két

---

(1) A vaku-emléknek elnevezett emlékezeti jelenség élményanyaga valamely átélt és megrázó történelmi esemény, illetve az ezt kommentáló hír (Abraham Lincoln, John F. Kennedy, Martin Luther King, Olef Palme meggyilkolása vagy például a Challenger űrrepülőgép felrobbanása). A visszaemlékezésekben közös, hogy a személyek az őket erősen érintő hír mellett, úgy tűnik, a hírvétel körülményeire is jól emlékeznek, amely kiterjed az esemény felől nézve lényegtelen, véletlenszerű részletekre is. Ezekben az esetekben az erős emóciókat kiváltó hír a személyek mindennapi tevékenységét szakította félbe.

dologról beszéltünk." (Hadd hangsúlyozzam, hogy mindezek az emlékezések egy héten belül történtek).

Azok a kísérletek, amelyek az érzelmek szerepét vizsgálták az élnék megőrzésben, későbbi felidézésekből következtettek vissza. Az itt bemutatott több szálon futó élmény lehetőséget adott arra, hogy az élmény keletkezésének pillanatában tegyek hasonló megfigyeléseket. A szovjet puccs napjaiban és közvetlenül azt követően, többeket kikérdeztem élményükről. A kérdés a szokásos módon a hír tudomásulszerzésére vonatkozott. Ebben a friss emléken egyértelműen kifejeződött az érzelmi feszültség. A kérdezett középkorú személyeknél ez általában valamiféle félelem érzés volt, fiataloknál gyakran csak felfokozott érdeklődés. (Saját, akkor 11 éves kislányom mindössze arra emlékezett, hogy mi valamiért nagyon izgatottan néztük a televíziót). Az ilyenféle beszámolók (17 személyt sikerült nagy hirtelenjében többé kevésbé alaposan beszámoltatni) adták az ötletet, hogy mögé nézzünk ennek a mindennapi disszociációs jelenségnek.

Más publikus vizsgálatokhoz hasonlítva, az általunk vizsgált helyzetnek az a sajátossága, hogy a két időben érintkező publikus esemény mögött azonos személyes élmények állhatnak. Ráadásul, az augusztus 20. körüli nyári ünnepről lévén szó, önmagukban a személyes emlékek is kiemelkedőek. A két publikus esemény közül pedig az egyik *elvárt* (a pápa látogatása) a másik pedig *váratlan* (a puccs). Az egyiknek van forgatókönyve, a másiknak nincs. Más megfogalmazásban, a Hírre való emlék, a vaku-pillanat, egybeesik egy jól koreografált történettel. S ráadásul a kettős történetet kísérő személyes emlékek önmagukban is kiemelkedőek - habár az ünnepek ismétlődése folytán tematikusan elsüppedhetnek a hasonló ünnepnapokban.

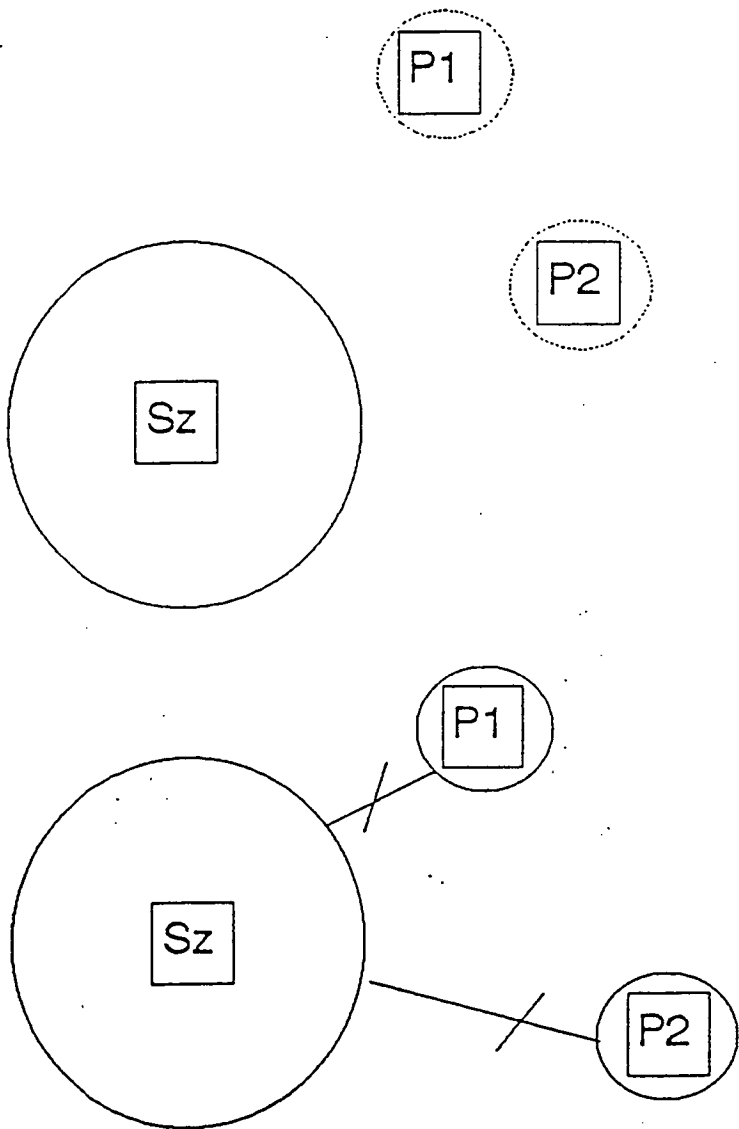
Tájékozódó vizsgálatainkra építve, szeptember folyamán írásos beszámolót kértünk első éves angol szakos bölcsészhallgatóktól (34 személy), valamint estis pszichológus hallgatóktól (24 személy). Az írásban feltett kérdés

az volt, hogy milyen fontos közéleti események történtek az elmúlt augusztus 20 körül. Pontosan: "Írd le azokat a személyes élményeidet, amelyek az idei augusztus 20. körüli eseményekhez kötődnek". A válaszokat követően utólag elárultuk, hogy mire gondoltunk, és mostmár nyitott kártyákkal, újbóli felidézést kértünk a szóban forgó eseményekre.

Az elemzést először aszerint végeztük el, hogy a felidézett személyes emlékek mennyiben járnak együtt a pápa-látogatással illetve a Gorbacsov körüli hírekkel. A következő három oldalon mellékelt körös ábráink mutatják a lehetséges eseteket. (jelölések Sz = személyes emlék; P1 és P2 = a két publikus emlék). A **Személyes emlékek** közé soroltuk azokat az eseteket (7), melyeknél a privát jellegű emlékekhez egyáltalán nem kapcsolódnak a közéleti események (4), vagy azokról bár az utólagos kérdésre beszámol (3), de jelzi a személy, hogy őt mindez nem érintette. (Az 1. ábra felső és alsó része). A **Személyes-publikus** emlékek esetében a privát élményekből kiindulva jut el az emlékezés a publikus, többnyire a pápával kapcsolatos eseményekhez (16 személy). A másik publikus esemény nem kapcsolódik, mert ha tud is róla a személy, csak az utólagos nyílt kérdésre jut eszébe és számol be róla. Végül, a **Publikus-személyes** emlékek (33 személy) esetében valamelyik publikus eseménnyel (többnyire a pápával) kapcsolatos élmények indítják az elbeszélést de a történet végülis magától kikerekedik. (Durva szemléltetésként l. az 1-3 ábrákat).

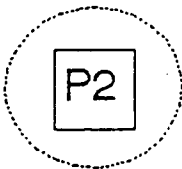
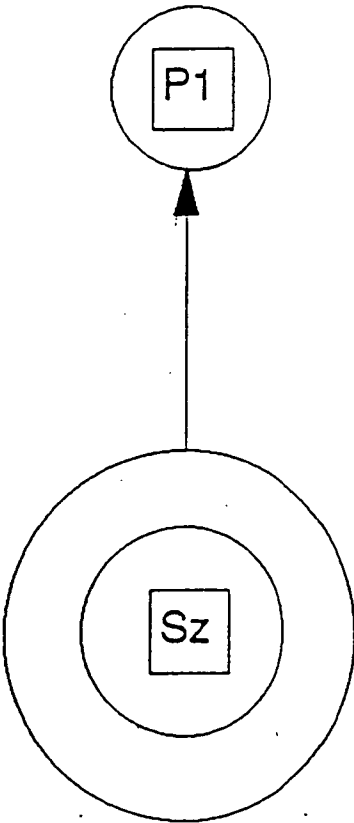
1.ábra (disszociáció)

SZEMÉLYES EMLÉK

2. ábra (disszociáció)

SZEMÉLYES-PUBLIKUS EMLÉK

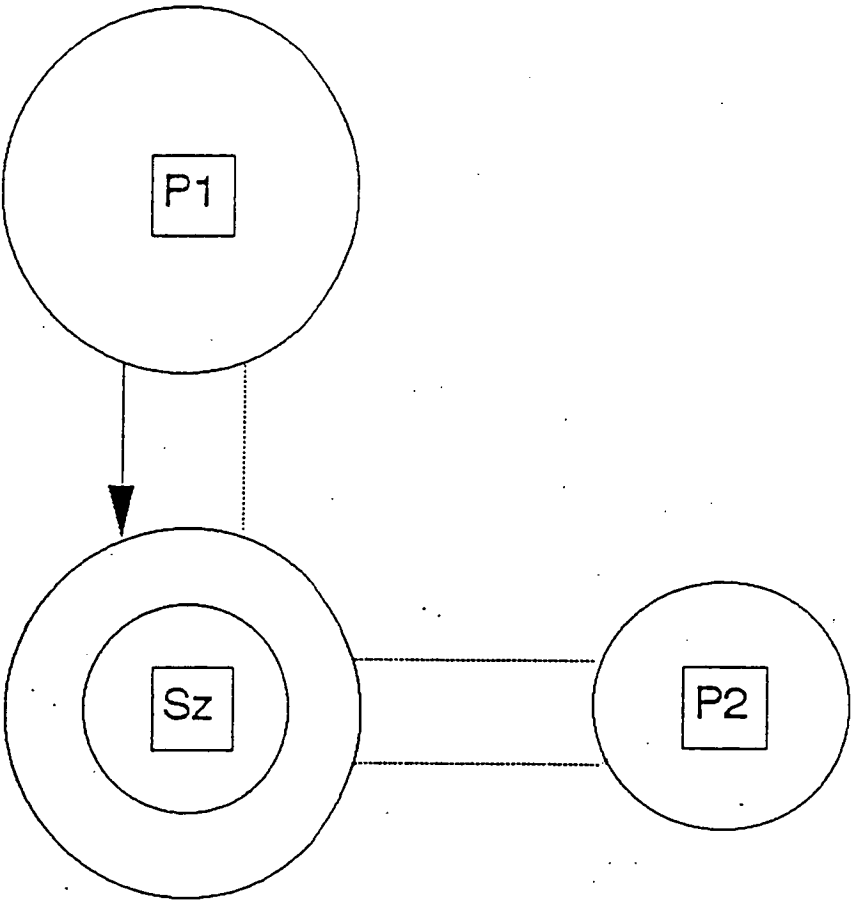

Egyetemisták: 12

Felnőttek: 4

3.ábra (disszociáció)

PUBLIKUS-SZEMÉLYES EMLÉK

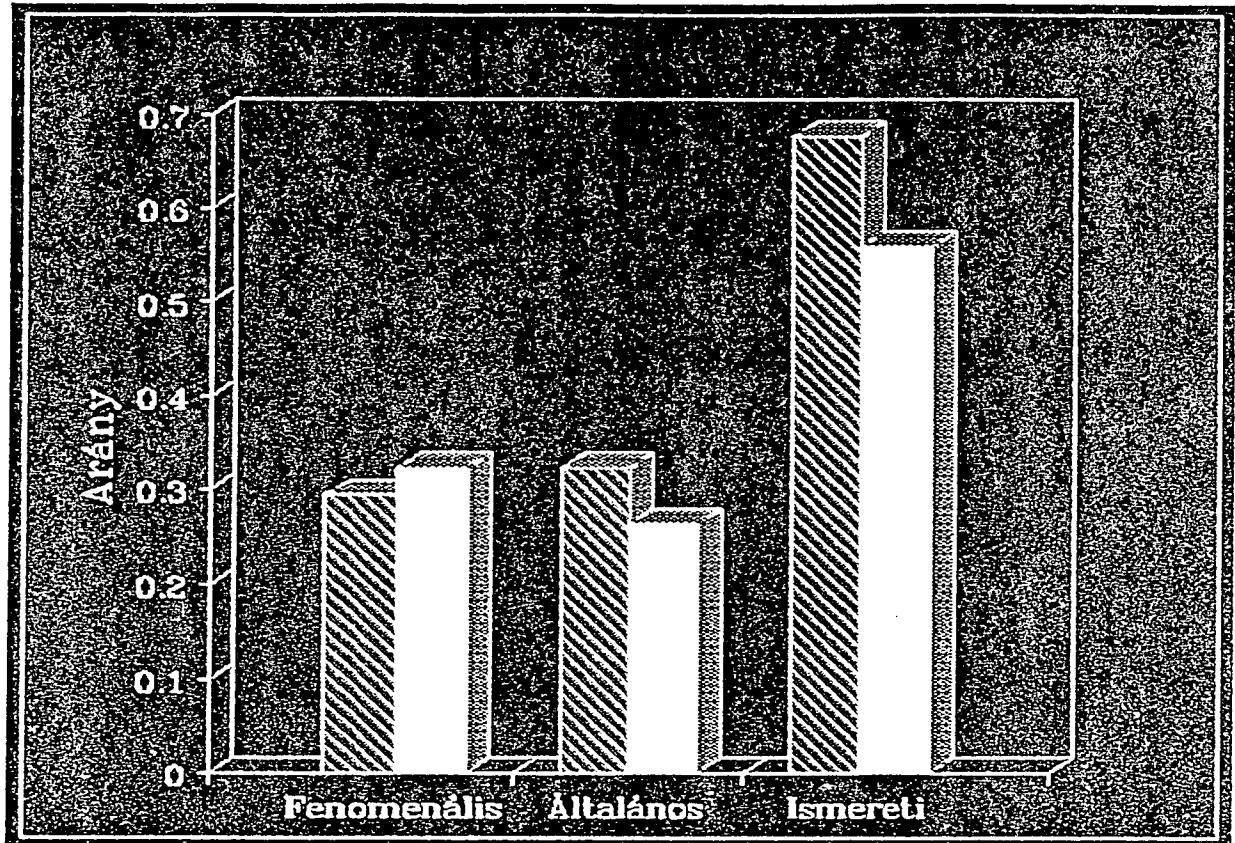
Egyetemisták: 13

Felnőttek: 20

Ebben az áttekintő elemzésben azt találtuk, hogy az előre nem-várt esemény (puccs) felidézése kevésbé várható, mint az elvárt eseményé (pápa). (Az előjel-próba eredménye a 'pápa+puccs' (15) és 'pápa vagy puccs' (34) között $p < 0.05$). A pápalátogatás jobban összeolvad a személyes élménnyel, amit az esemény elvártsága önmagában is megmagyaráz. Gyakran dátumszerűen a személyes elbeszélés referenciapontja.

A fenti eredmény megerősítette a szóbeli interjúk alapján megfogalmazott előzetes benyomásainkat a két történet disszociációját illetően. Az eddigi eredményeket az emlékek tartalmi elemzésével egészítettük ki; felhasználva ehhez az emlékek kialakított osztályozási eljárását. A következő oldalak táblázata a 34 egyetemista személynél mutatja be az emlékek általános formáit, külön a két publikus emlékre. Mindkét visszaemlékezésnél elkülönítettük az *élményszerű*, *általános* és *ismereti* emlékek formáit és azok korábban bevezetett eltéréseit. A táblázatban az álló kocka az utólagos emlékeztetéssel felelevenített emléket jelöli a fekvővel szemben. (Ez a 34 egyetemistából 12 esetben fordult elő valamelyik publikus emlékre nézve). Az emlékezeti osztályozást Simon Marian, Horváth Edina és én külön-külön végeztük el, majd a jelöléseket egyeztettük. Az összesített eredményeket az ábra majd az azt követő táblázat mutatja. Az ábra, amely csak az emlékek három fő formáját tekinti az összehasonlítás szempontjának, nem mutatott ki különbséget a pápa és a Gorbacsov élmény között. Ezzel szemben az *ismeretek* általános fölényét mutatja, az *emlékekkel* szemben. (Ennek oka az emlékek csoportosan történő felidézése lehet, s így legfeljebb módszertani tanulságot szolgáltat arra, hogy megéri a fáradságosabb személyes emlékeztetést választani az önéletrajzi emlékek gyűjtésére). A táblázat tipikus eseteit tekintve már közelebb juthatunk a disszociációs jelenség magyarázatához.

4.táblázat (disszociáció)

A pápalátogatás (bal oldali oszlop) és a moszkvai puccs (jobb oldali oszlop) főbb emlékezeti formái. (A 2VA szerint a két emlék között nincs főhatás, míg az emlékek típusa között van. ($F=10,6$, $p<0,01$) az emlékekkel való interakció nélkül.)

Egyetemisták

	P á p a							G o r b a c s o v						
	Fenomenális			Általános		Ismeret		Fenomenális			Általános		Ismeret	
	Pillanat – epizód	Egyedi – élelők	Egyedi – homályos	Kiterjedt	Tematikus	Személyes	Tudás	Pillanat – epizód	Egyedi – élelők	Egyedi – homályos	Kiterjedt	Tematikus	Személyes	Tudás
1														
2														
3														
4														
5														
6														
7														
8														
9														
10														
11														
12														
13														
14														
15														
16														
17														
18														
19														
20														
21														
22														
23														
24														
25														
26														
27														
28														
29														
30														
31														
32														
33														
34														
Σ	4	5	8	11	0	21	10	10	8	7	8	0	13	9
ΣΣ	17 (29%)			11 (19%)		31 (52%)		25 (45%)			8 (15%)		22 (40%)	

A táblázatot tekintve elsősorban az elsőre illetve csak az emlékeztetésre felidézett két emlék kapcsolatát igyekeztünk megragadni. Az egyéni sorokat tekintve leolvashatóak például azok az esetek, amikor az *elfelejtett publikus esemény csak ismereti természetű* (fektetett illetve álló kocka). (Ld. 3, 5, 6, 7, 9, 19 sz. személy). Ezek azok az emlékek, melyeket Személyes-publikus emlékeknek neveztünk:

A 3. személy esetében a pápa *általános személyes emlék* (fekvő kocka), míg az utálagos emlékeztetéssel előhívott Gorbacsov-élmény *személyes és személytelen ismeret* (álló kocka). Idézve az utólagos beszámolóból "...csak később, mikor dolgozni mentem hallottam a Gorbacsovval kapcsolatos eseményeket".

Az 5. személynél Gorbacsov élénk, egyedi emlék, míg a pápa csak utálagosan felevenelített *személyes ismeret*. idézve: "...egyszerűen nem érdekelt ez a dolog...ennek nem tulajdonítottam nagy jelentőséget."

A 6. személynél a pápa *homályos egyedi emlék*, Gorbacsov tudás - "...eszembe sem jutott..a két esemény teljesen különválnak az emlékezetemben.."

a 7. személynél a pápa *általános személyes emlék*, Gorbacsov *személyes és személytelen ismeret* - "nem érdekelt nagyon a puccs"

A 9. személy a pápa *személyes ismeret*, Gorbacsov *személytelen tudás* - "Kit érdekelnek?"

A 19. személy pápa *személyes ismeret*, Gorbacsov *tudás* - "Nem tudom személyes élményhez kötni).

A személyes-publikus emlékek eseteire rátekintve, a disszociációs jelenség egyik oka lehet, hogy többnyire más ismereti szinten mozog az emlék. Az élmények nincsenek egybedolgozva, amit az érdeklődés, személyes fontosság eltérése is magyaráz. Az a további egynéhány eset, ahol az *elfelejtett esemény*

emlékezeti (nem ismereti) természetű, további magyarázatot igényel. Ezek az esetek az irányított felejtés fogalmát idézik. A felidézést követő emlékezeti beszámolók ugyancsak figyelemreméltóak:

8. *személy* pápa egyedibb, Gorbacsov általánosabb emlék - "Ja Gorbacsov, ez számomra emlék lenne, ha nem felejtettem volna el.."

18. *személy* pápa személyes ismeret, Gorbacsov általános emlék - "Teljesen elterelte a figyelmemet a Pápáról a Gorbacsov körüli esemény. Sokkal fontosabbnak éreztem, sőt aggasztónak.."

30. *személy* pápa élénk, egyedi emlék, Gorbacsov általános emlék "Teljesen kiment a fejemből, pedig...Mintha a két esemény nem ugyanakkor történt volna".

Még sajátosabbak azok a jegyzőkönyvek, ahol az *elfelejtett emlék élénk, egyedi esemény*. Ezek a pillanat-epizódok nem kidolgozottak, de rendkívül élénkek. Ismét érdekesek az ellentmondásos utólagos beszámolók:

26. *személy* Mindkét publikus emlék élénk, töredékes emlék. - "Úgy érzem, egyszerűen igyekeztem kizárni a tudatomból a Gorbacsov körüli emlékeket, annyira a másik élmény hatása alatt voltam." Kicsit később: "A puccsról akkor értesültünk, amikor a Népstadion felé mentünk a villamoson".

28. *személy* Mindkét publikus emlék élénk, egyedi, töredékes emlék. - "Számomra szinte nem is emlék, mert nem nagyon foglalkoztam vele" Kicsit később: "A spanyol barátnőm hívta fel rá reggel a figyelmemet".

33. személy Mindkét emlék élénk, egyedi emlék - "...külön emlék, későbbre tettem az emlékezetemben...pedig én meséltem a külföldi vendégeimnek, a déli krónikából tudtam meg."

A disszociációt az emlékek típusainak eltérése jól magyarázza. Rátekintve arra a néhány jegyzőkönyvre, ahol a két publikus emlék magától összehasonlított, azt tapasztaltuk, hogy ehhez valami szoros tartalmi kapocs szükséges, amely folytán egyetlen emlékbe integrálódnak az egyébként eltérő szálon futó események. Az önbeszámolókkal értelmezve ezeket az eseteket "tudtam róluk" (15.személy), "A pápa többször említette ezt az eseményt" (16. személy), "egyidőben gondolkodtam róluk" (17.személy), "Először a pápa ugrott be...a nyaralás emlékei összemosódtak...s végül, utoljára a szovjet puccs" (23. személy). Ezekben az esetekben az emlékek formailag eltérőek is lehetnek, a lényeges történeti kapcsolódásuk.

A fejezetben egy mindennapi emlékezeti disszociációt igyekeztünk megmagyarázni azzal az egyszerű ténnyel, hogy a két emlék emlékezeti/ismereti formája folytán kitér egymás elől. Természetesen figyelembe kell vennünk emellett, hogy az egyik egy jól szervezett várt esemény, míg a másik váratlan s így nehezebben értelmezhető. A mai napig emlékeznek eredeti interjú alanyaim a hírvétel személyes körülményeire. Például arra, hogy a szomszédnéni jött a porszívóért és ő mondta, majd később az unokanézőbe jött nagyszülők megerősítették a hírt. Az emlékek tartalmazzák, hogy mit éreztek, gondoltak, tettek, stb. Mondhatjuk hát, hogy a vizsgált emlékezeti jelenség vaku emlék, a kifejezésnek abban az értelmében, hogy a személyes történéseket élénken fenntartja a fontos esemény. Mindebben nem önmagába az emlékezés kétes hitelessége a figyelemreméltó. Inkább az, hogy van az emlékből valami meglepő módon maradandó. Ez a megfigyelés általában az emlék

perceptuális/emocionális eredete felé vezeti az elméletképzést, az élénk emlékek funkcióját keresve.

Eredményeink, megfigyeléseink más irányba mutatnak. Alapjában itt két történetről van szó, még akkor is, ha ugyanazt a csirkecombot ette közben a személy. Ez a tetten ért helyzet olyan sajátossága, ami azt szembeállítja a többi más, a szakirodalomban elemzett vaku-emlékkel. Az emlékek elkülönüléséhez hozzájárulnak motivációs tényezők is, mint az önmegfigyelések tanúsítják. Emlékezeti szinten az ismereti formák, azaz *a két önéletrajzi emlék eltérő strukturális szerkezete* tűnik a disszociációs jelenség elfogadható magyarázatának. Az emlékezeti konstrukció egyedisége vezet az egyidejű emlékek kisiklásához. Ami az önéletrajzi emlékezet ismeretileg megalkotott összetett természetét igazolja. (Lásd korábban az önéletrajzi emlékezetről mondottakat.)

A fenomenális emlékek érzelmi kategorizációja

A fenomenálisan élénk ('vaku') emlékeket az egyedi élénk emlékeken belül jelöltük ki az emlékek osztályozásában. Jellemzésük fragmentumszerű természetükre mutat rá. Az emlékezet ezeket az emlékeket különös módon jól megőrzi. Az élményszerű (epizodikus) emlékezettel szemben - amely meghatározás mindvégig a verbális emlékezet formájára utal, ezek az emlékek nem verbálisak, megőrzik perceptuális (szenzoros) természetüket. Ugyanakkor - definíciószerűen érzelmekkel társulnak. Az epizodikus és fenomenális emlék névleges szembeállítás e különbségeket hangsúlyozza.

Az emlékezeti irodalomban egyetértés van abban, hogy az élénk emlékeket érzelmek kísérik - mindebből arra lehet következtetni, hogy az emlékek kialakulásában az érzelmek szerepet játszanak. Az viszont kérdés, hogy ezek az érzelmek mennyiben sajátosak. A legerősebb ellenvetés, hogy nem a specifikus érzelem, hanem annak arousal komponense vesz részt az emlékek képzésében.

Korábban, a fenomenálisan élénk emlék meghatározásában arra a következtetésre jutottunk, hogy az élénk emlékek 'hiteles' részletei (a jelzőt a megkonstruálttal szemben használjuk) valójában csak emlékfoszlányok. Ez az állítás legélesebben az epizód élményszerű emlékezeti egységével szemben fogalmazható meg, amit az emlékek osztályozását követően (49. oldal) igyekeztünk a fenomenális emlékekkel összehasonlítva meghatározni. Az emlékezeti fragmentumokat nyers szenzoros emlékeknek tekintettük. Az eddig elfogadott elgondolásban az érzelem szerepe a perceptuális események epizóddá történő integrációja. Ezt a gondolatot Craik (1988) nyomán tolmácsoltuk (ld. még az élénk emlékezet részben), aki elméletében a

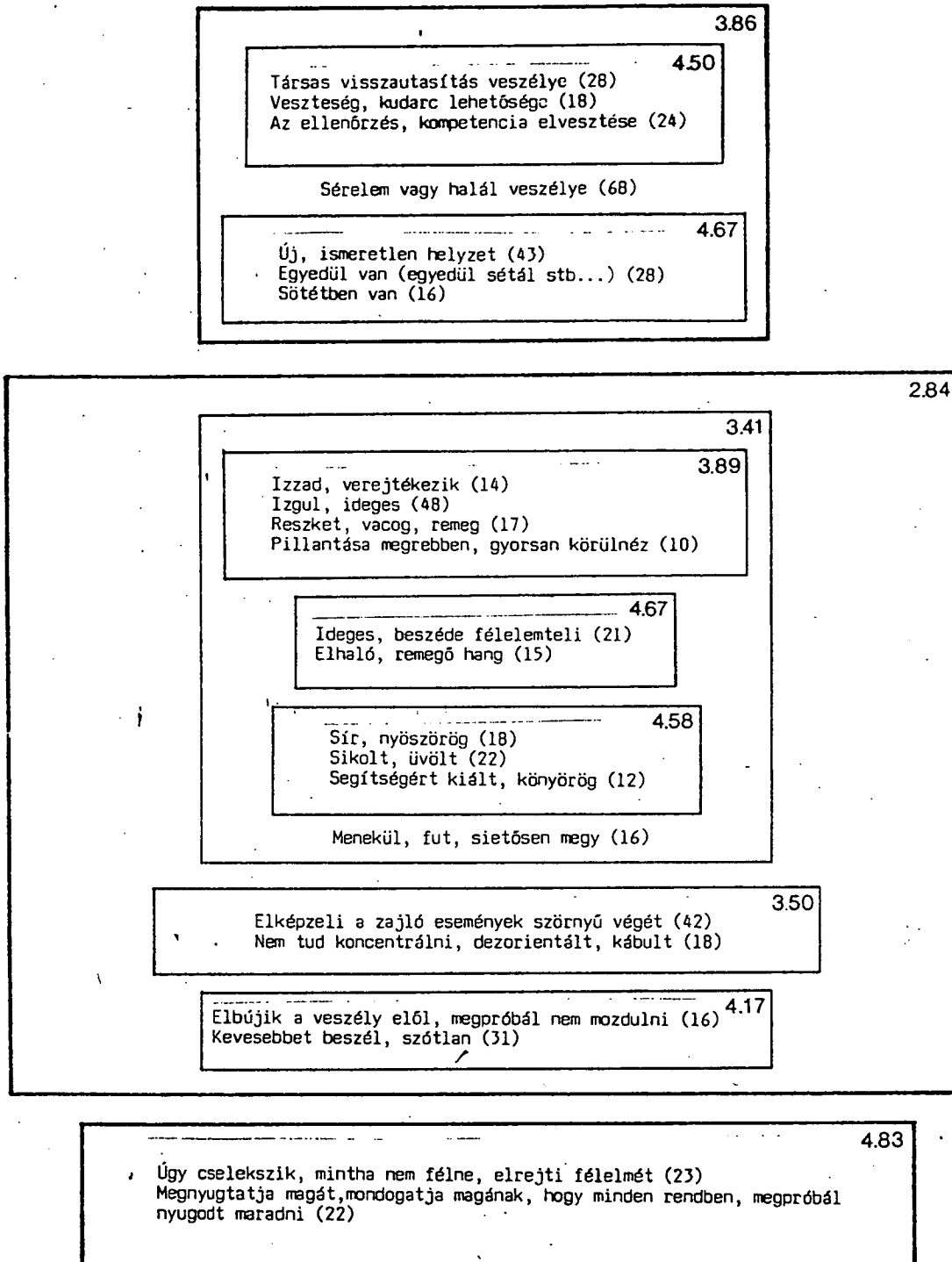
mentális kontiguitás által teremti meg az epizód téri idői kontextusát.⁽¹⁾ Az érzelem szerepe azonban itt sem egyértelmű - csupán fokozza a feldolgozási erőfeszítést.

Az esemény alapú emlékezetnek, melynek alapegysége az epizód, lényegi kérdése, hogy hogyan képződik az epizód. Az érzelmek élénk emlékezetben játszott szerepét elemzésünkben egy más feltevessel közelítettük meg. Azzal a gondolattal kerültünk szembe, hogy az élénk emlékezeti részletek önálló, elkülönülő események v. nyomok lennének. Feltevésünk, hogy az élénk részletek fennmaradásukat az érzelmi kategorizációnak köszönhetik - azaz nem elkülönült emlékezeti zárványokról van szó. Minthogy specifikus természetüket az érzelmi kategorizációnak köszönhetik, részévé válnak a megismerést általánosan irányító kategorizációs folyamatnak.

A feltevés körüljárására azt az utat választottuk, hogy a korábban bevezetett osztályozási eljárással kiszűrt emlékezeti fragmentumokat megfeleltettük az érzelmeknek. Az érzelem jelenléte már a korábban adott fenomenális emlék meghatározásban is benne van. Ezen túllépve, a kérdés mostmár az érzelem természete lett. Először az érzelem prototípus elméletével próbálkoztunk, amely az alapvető érzelmeknek a fogalmi területre történő átemelése. Az érzelem fogalmak belső jelentését elemezve Shaver és mtai (1987) a fogalmilag alapvetőnek tekintett érzelmek forgatókönyv leírásához jutottak el, amely taglalja az érzelem *előzményeit, viselkedéses, affektív és kognitív állapotát*; valamint negatív érzelmek esetében az *ön-kontroll* folyamatokat. Így például a félelem olyan érzelmi

(1) Hasonló gondolatra jut Barsalou (1988) az élmény fenomenális keletkezését illetően, amennyiben az egyidejű eseményekből állítja azt aktuálisan össze. Ez az elmélet az általános tapasztalat mögötti egyedi élmény aktív megkonstruálását hangsúlyozza. Craik általunk elfogadott gondolata e folyamathoz hozzáteszi az érzelmeket - ami az epizódok keletkezéséhez vezet.

kategorizációt jelent, amikor a helyzet veszélyt, fenyegetettséget hordoz. A tehetetlenség és gyengeség szubjektív érzése mellett hozzákapcsolódnak az autonóm reakciók és a menekülésre tett kísérletek. Valamint hozzátartoznak erős ön-kontroll folyamatok. Hasonlóképp taglalják a szerzők a szeretet, boldogság, meglepődés, harag, szomorúság, félelem prototipikus tulajdonságait. (Minthogy a tanulmány magyar nyelvű fordításban hozzáférhető, eltekintünk leírásuktól; l. In: Kónya, 1992). Példaként kiemeljük a félelem prototípus leírását, amelybe a doni jegyzőkönyv példájához visszalapozva (47. oldal), a négy érzelmileg azonosított élénk beszámoló jól beleillik. Az emlékekhez mások által hozzárendelt érzelmi címkék tartalmazzák a kiváltó okokat (váratlan esemény, veszély, halálfélelem, bizonytalan helyzet); állapotokat (félelem, szorongás, pánik). A kiemelt élénk pillanatok ugyanakkor nem tartalmazzák a forgatókönyvek kimenetét, azaz a helyzet kontrollálását. Ehhez a történetet tovább kell hallgatni.

A félelem prototipusa

1.ábra Példa az érzelem fogalmi jelentésére (Shaver, Schwartz, Kirson és O'Connor, 1987 alapján)

További élénk emlékezeti fragmentumokat helyezve a Shaver és mtsai által felvázolt érzelmi forgatókönyvbe, az a benyomásunk alakult ki, hogy *az önéletrajzi emlékek élénk zárványai mindig tartalmazzák az érzelem kiváltó helyzeteit*. Az önéletrajzi emlékek érzelmi összetevőjének megítélésében segítségünkre volt korábbi asszociációs vizsgálatunk eredménye, amely az alapvető érzelmek kiváltó helyzeteire irányul. (l. 2. melléklet, Az érzelmi jelentés asszociációs megközelítése, kézirat). Hauer Gabriella műhelymunka anyagából merítünk példát a fenti gondolat alátámasztására, amely szerint tehát az érzelem kiváltó helyzete fontos szerepet tölt be az élénk emlékek képzésében. Vizsgálatában Galton-féle szó-asszociációs eljárással gyűjtött emlékeket, majd azokat az imént ismertetett érzelem forgatókönyv leírásaiban helyezte el. A túloldalon mellékelt jegyzőkönyv emlékei közül a *felvételi vizsga* élményt azonosítottuk fenomenális emlékként és benne jelöltük az *érzelmet kiváltó pillanatot* ('a tanár rámnézett és megfagyott bennem a vér'), amely egyben maradandó emlékezeti töredék. A mintában szereplő többi élénk emlék már inkább az érzelmi állapotra mint a kiváltó okra utal. Lásd például az első osztályos évnyitó *kiterjedt emlékének* érzelmi kísérlőjét.

Jegyzőkönyvi részlet Hauer Gabriella vizsgálatából

FELVÉTELI VIZSGA

Magyarból felvételiztem. Nagyon izgultam. Mentem fel a lépcsőn, és hallani lehetett a vizsgázó üvöltését. Nagyon elkezdtem izgulni. Amikor bementem, tudtam ,hogy itt a vég. A tanár rámnézett, és megfagyott bennem a vér. Jannus Pannóniustól egy verset sem tudtam felidézni.

SZALAGAVATÓ

Nem táncoltam. Valami polkát táncolt az osztály, és abban én nem kívántam résztvenni. De jó buli volt. Nagyon szerettem a tanárait. Tényleg kellemes élmény volt.

ÁLTALÁNOS ISKOLA ELSŐ OSZTÁLYOS ÉVNYITÓJA

Nagyon jó volt. A Népköztársaság útján kellett elindulni. Emlékszem, hogy jöttünk fel szüleimmel a földalattiból, és nagy tömeg hömpölygött ott, és mindenki az iskola felé megy. Borzasztóan izgultam, hogy mi lesz, ha majd én iskolás leszek. Az évnyitóra magára nem emlékszem, biztos végigaludtam az egészet.

ÉRETTSÉGI

Életem egyik legborzasztóbb élmény. Emlékszem, hogy csak két hét volt az érettségiig, és én csak az utolsó napokban kezdtem el csak készülni. Két órát aludtam, és két kilót lefogytam. Aztán végül minden bejött.

BEIRATKOZÁS AZ EGYETEMRE

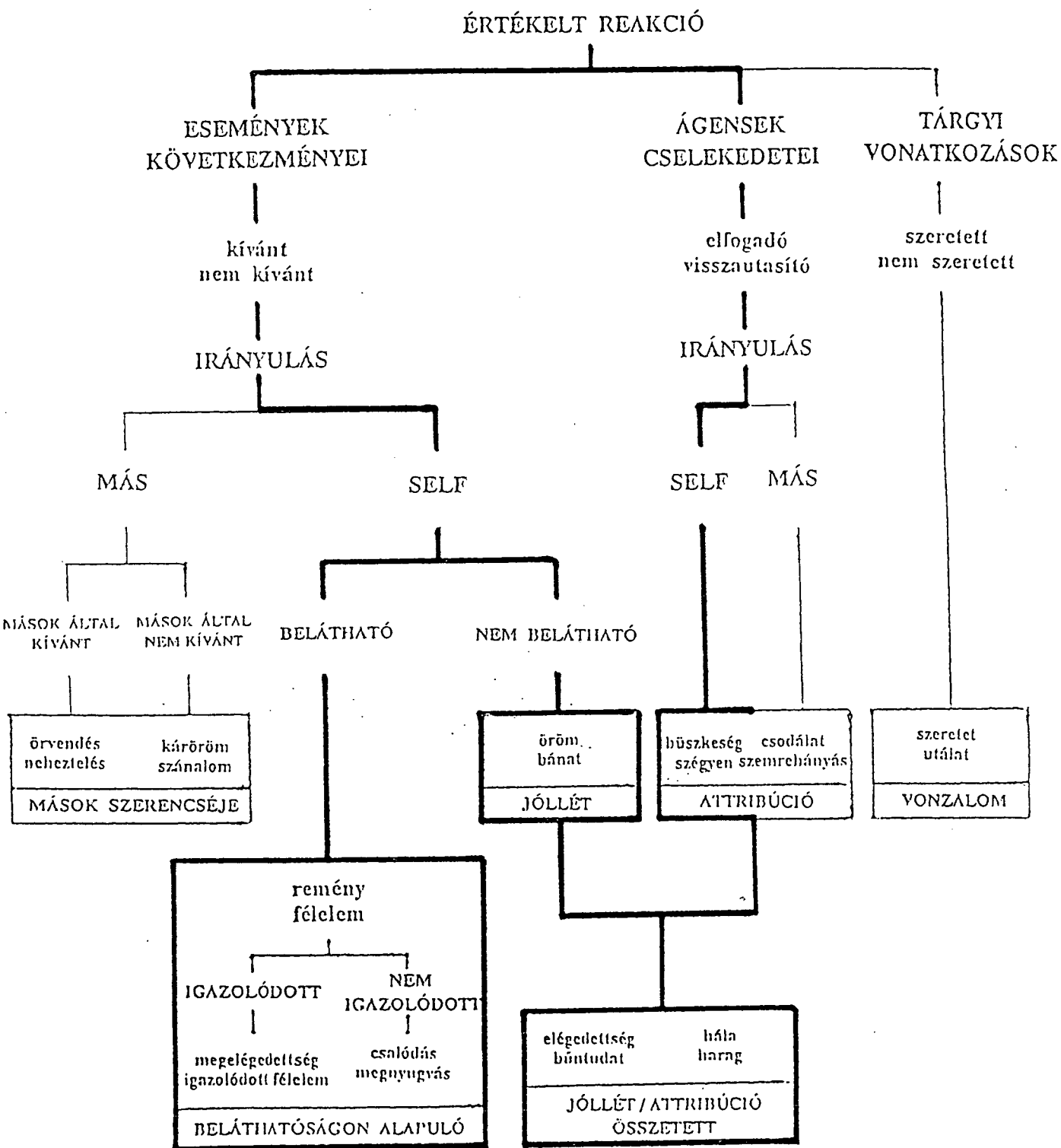
Totáli káosz volt. Nem értettem semmit. Amíg nem jártam az egyetemre, mindig felnéztem a bölcsészekre, hogy milyen jó fejek. De, amikor a beiratkozáskor beléptem az egyetem kapuján, és megláttam 200 ilyen embert, majdnem elszaladtam, hogy ez itt most a világ vége, hogy mindenki ilyen lompos és szakadt lesz öt év után. Aztán a későbbi napok már sokkal kellemesebben teltek el.

Az élénk emlékek érzelmi kategorizációs megközelítéséhez a továbbiakban Ortony és mtsai. (1988) emlékezeti rendszerét választottuk. Ez a rendszer nem az alapvető érzelmek tanára, nem is pusztán a fogalmi szintű azaz lexikális elemzésre épült. A szerzők az érzelmet a helyzetekre adott *kognitíven értékelt reakciónak* tekintik. Ennek megfelelően az elmélet kifejezetten az *érzelmet kiváltó helyzetek* kognitív elemzésére támaszkodik. Az érzelem osztályok globális feltérképezéséhez több szempontot egyesítenek: az érzelmi nyelvezet mellett, az érzelmek ön-beszámolóit, a megfigyelhető viselkedést és a fiziológiai reakciókat. Az így kapott elméleti felosztás az érzelmekhez vezető helyzetek három fő fókuszát különíti el - a *tárgyi vonatkozásokra, az ágensek cselekedeteire és az események következményére* adottakat. Ez a globális felosztás a kognitív előértékelés alapja, amelyet további tényezők - mindenek előtt az *intenzitás* - befolyásolnak. Az esemény vonalon a célokkal összefüggésben a *kívántság*; az ágencia vonalon a sztenderdekkel és értékekkel összefüggésben a *jóváhagyás* (illetve rosszallás); a tárgyi vonalon pedig a *felhívó jelleg ereje* befolyásolja az érzelem intenzitását. Az ábra mutatja az eredeztető helyzetek strukturális elemzésének továbbágazását az Ortony és mtsai. által átgondolt szempontok szerint. A tárgyi vonzás (ami élő és élettelen egyaránt jelent) alá az alapvető, gyakran biológiai attitűd érzelmi állapotai rendelhetőek. Ez független a céloktól, oki tulajdonításoktól - úgymond kevésbé kognitív. Az ágensek és az események alatt egyaránt elválnak egymástól a 'self'-re és a 'mások'-ra való referálás. A 'mások szerencséje' illetve 'mások cselekedetei' fölött érzett érzelmek között helyezkednek el a self-et közvetlenül érintő érzelmek. Ezek, az események belátható következményei és az úgynevezett jólléti érzések, valamint a self-ágens attribúció. A jóllét az esemény következményessége miatt más természetű mint a tárgyakra vonatkozó alapvető attitűd. Az egyes emóció csoportok részletezőbb összefoglalását, minthogy az élénk emlékek elemzésének

további alapját képezi, az alábbiakban ismertetjük. Értelemszerűen kihagyjuk az ismertetésből a mások érzelmeinek leírását. Az ábrát előrebozsátva, vastagon kiemeljük az élnk emlékek elhelyezésének útjait, melyekre hipotéziseket formálhatunk. Ezt az utat a különböző vizsgálati anyagokban azonosított fenomenális emlékek (elsősorban az osztályozási eljárást kialakító interjú anyag) tájékozódó jellegű besorolása jelölte ki. Természetszerű (az önéletrajzi emlékezet meghatározásából következőleg) hogy legerősebb a self-eken áthaladó útvonal. Ezen a tárgyalási ponton nem közlünk pontos adatokat, mert korainak tartjuk az elméleti elköteleződést. Azt a meggyőződésünket kívánjuk alátámasztani, hogy az élnk emlékek alapja az érzelmi kategorizáció. Mindenesetre, ha súlyoznánk az útvonalakat, az *események következményeinek a beláthatóságon alapuló vonala* máris biztosan kiemelkedne. (Munkánk jelenlegi szakaszában szövegelemző programot igyekszünk megfeleltetni az emlékek érzelmi/tartalmi besorolására.)

Az érzélem típusainak ismereti struktúrája
Orlony, Clore és Collins (1988) alapján

/Ortony, A., Clore, G.L., Collins, A.: *The Cognitive Structure of Emotions*, Cambridge University Press/

A megvastagított útvonal saját hipotetikus kiemelésünk.

Az érzelmi reakciókat kiváltó helyzetek

(Ortony,A. és Clore, G.L., Collins,A.,1988, The Cognitive Structure of Emotions, alapján)

Tárgyakra adott reakciók:(attitűd)A tárgy előértékelése

Vonzó	Taszító
a vonzó tárgy szeretése (pl. szeretet)	a nem vonzó tárgy iránti nem tetszés (pl. utálat)

SZERETET ÉRZÉSEK:

típus sajátosság: a vonzó tárgy iránt érzett

címkezés: érzelemmel telt, csodálat,
szeretet, szerelem, vonzódás..

intenzitást befolyásoló változók:

- a tárgy vonzásának mértéke
- a tárgy ismertségének mértéke

Példa: Máriát előntötték az érzelmek,
amikor újszülött gyermekére nézett.

NEM-SZERETET ÉRZÉSEK:

típus sajátosság: a nem vonzó tárgy iránt érzett

címkezés: nem szeretet, írtózás v. undor
valamitől, utálkozás, taszítás
visszatetszés....

intenzitást befolyásoló változók:

- a tárgy taszításának mértéke
- a tárgy ismertségének mértéke

Példa: János annyira nem szerette a koncertet,
hogy félidőben távozott.

Ágensekre adott reakciók:[Emóció attribúció]Az ágens akció előértékelése

-----		
Az ágens azonossága	jó-tett	rossz-tett

SELF	saját jó tett elismerése (pl. büszkeség)	saját rossz tett rosszallása (pl.szégyen)
MÁS	más jó tettének elismerése (pl.csodálat)	más rossz tettének rosszallása (pl.szemrehányás)

BÜSZKESÉG ÉRZÉSEK:*típus sajátosság:* elismerni saját jó tettet*címkezés:* büszke*intenzitást befolyásoló változók:*

- a tett megítélt jósága
- az ágens kognitív egységének ereje
- az ágens eltérése a személy/szerep elvárástól
(váratlanság)

PÉLDA: A nő büszke rá, hogy kimentette a fuldokló
gyermeket

ÖN-HIBÁZTATÓ ÉRZÉSEK:*típus sajátosság:* saját rossz tett nem helyeslése

címkezés: zavar, vétkeesség érzés, kényelmetlen érzés,
önhibáztatás, szégyenkezés....

intenzitást befolyásoló változók:

- a tett megítélt rosszasa
- az ágens kognitív egységének ereje
- az ágens eltérése a személy/szerep elvárástól
(váratlanság)

PÉLDA: A kém szégyellte, hogy elárulta hazáját

Eseményekre adott reakciók:I. Jóllét érzések*Az esemény előértékelése*

Kívánt	Nem kívánt
kívánt esemény feletti öröm (pl.öröm)	nem kívánt feletti bánat (pl.bánat)

ÖRÖM ÉRZELMEK:

típus sajátosság: kívánt esemény feletti öröm
címkezés: elégedett, boldog, elragadott, jó érzés,
örömteli, örül (örvend) vmnek.,
örömittas, kellemesen meglepett, stb.

intenzitást befolyásoló változók: az esemény
kívántságának mértéke,

PÉLDA: Örült, amikor megtudta, hogy ismeretlen
rokonától valamit örökölt

BÁNAT ÉRZELMEK:

típus sajátosság: nem kívánt esemény feletti bánat
címkezés: elégedetlen, bánatos, fájdalom vmi miatt,
sajnálát, szomorú, boldogtalan, rossz
érzés, kényelmetlen érzés, szorongó,
sokkolt, feldúlt stb.

intenzitást befolyásoló változók:

- az esemény nem kívántságának mértéke

PÉLDA: Az autóvezető zaklatott volt, mikor
kifogyott a benzin az autópályán.

II. Elváráson alapuló érzelmek*Az esemény előértékelése*

Az esemény	Kívánt	Nem kívánt
nem megerősített	kívánt e. beköv. remény	nem kívánt e. beköv. félelem
bekövetkezett	" " "	" " "
	megnyugvás	félelem megerősítése
másként bekövetkezett	" " "	" " "
	csalódás	megnyugvás

REMÉNY ÉRZELMEK

típus sajátosság: a kívánt esemény bekövetkezte feletti öröm

címkék: várakozás, előrevetített izgatottság..

intenzitást befolyásoló változók:

1. a kívánság foka
2. az esemény kedveltsége

PÉLDA: A lány mihelyt tudta, hogy fel fogják kérni táncolni, boldog lett.

FÉLELEM ÉRZELMEK:

típus sajátosság: ....bánat

címkék: félelem, rettegés, megrémült, szorongás, ideges, félénk, ijedt, megdermedt, retteg, aggódó..

intenzitást befolyásoló tényezők:

1. a nem kívánás foka
2. az esemény kedveltsége

ELÉGEDETTSÉG ÉRZELMEK:

típus sajátosság: kívánt esemény bekövetkezte feletti öröm

címkék: megelégedettség, megvalósult remény, elégedettség

intenzitás: 1. a remény intenzitása

2. az esemény elérésére tett erőfeszítés

3. az esemény bekövetkeztének mértéke

PÉLDA: Amikor realizálta, hogy álmai fiúja valóban táncba hívta, a lány elégedett volt.

FÉLELEM-IGAZOLÓDÁSA ÉRZELMEK

típus sajátosság: nem kívánt esemény bekövetkezte feletti bánat

címkék: bevált v. igazolódott félelem, a várt legrosszabb bekövetkezése

intenzitás: 1. a várt félelem intenzitása

2. a megelőzésre tett erőfeszítés

3. az esemény bekövetkezésének mértéke

PÉLDA: Az alkalmazott félelme igazolódott, mikor megtudta, hogy valóban elbocsájtották.

MEGNYUGVÁS ÉRZELMEK:

típus sajátosság: öröm afelett, hogy a nem kívánt esemény nem következett be.

címkék: megnyugvás

intenzitás:

1. a várt félelem érzelem intenzitása

2. az esemény elkerülésére tett erőfeszítés

3. az esemény bekövetkeztének mértéke

PÉLDA: Az alkalmazott megnyugodott, hogy mégsem bocsájtották el.

CSALÓDÁS ÉRZELMEK:

típus sajátosság: bánat afelett, hogy a kívánt esemény nem következett be

címkék: megghiúsult remény, csalódás, frusztráció, kétségbeesés

intenzitást befolyásoló változók:

1. a remény intenzitása
2. az erőfeszítés az esemény bekövetkezése érdekében
3. az esemény bekövetkezésének mértéke

PÉLDA: A lány csalódott, mikor rájött, hogy még sem fogják felkérni táncolni.

Ortony és mtsai. rendszere nem önéletrajzi emlékek elemzésére készült. Az emlékek besorolhatósága mégis megerősíti az élnk emlékek érzelmi kategorizálhatóságát, ezzel együtt azt a meggyőződésünket, hogy az *élnk emlékek és ezen belül az emlékezeti fragmentumok nem magányos emlékek, hanem az érzelmi kategorizáció ismereti alkotórészei.* Ezzel azonban átértelmezzük a fenomenális emlék korábbi meghatározását. Feltételezzük, hogy az élnk emlékezeti fragmentum az *érzelmileg fokális epizód perceptuális (kognitív) komponense.* Ezáltal az élnk emlék kontextuális jelzőingerként gyors előértékeléshez vezethet. Az érzelmi epizód imént bevezetett fogalma új. De ha kitágítjuk az élményszerű emlékezet fogalmát az érzelmekkel, feltétlenül szükség van ilyesmi magyarázatokra. Minthogy alapvető kérdéseink közé tartozik, hogy hogyan is képződik egy elemi élmény, elméletileg járható útnak kínálkozik az élményszerű emlékezet egységét, az epizódot, az érzelmi élményekre kiterjeszteni. Gondolatilag olyasmit tételezünk fel, hogy hasonlóan, mint ahogy az epizód elemi perceptuális események pillanatnyi konstrukciója (az esemény perceptuális kategorizációja), az érzelmi alapszintű kategorizáció is aktív konstrukció, melynek kognitív komponense az élnk emlékezeti fragmentum. Az érzelem fokális komponensének gondolatát az Ortony-modell is tartalmazza. Más megközelítésben (az érzelmi lexikon felől tekintve), de ugyancsak az alapvető érzelmek tanától elhatárolódva, Clore, Ortony és mtsai. (1987) az

érzelem affektív/viselkedéses/kognitív komponenseinek fokális helyzetét elemzik. Ebben a megközelítésben is benne van az átmenet, illetve kapcsolat lehetősége az esemény és az érzelmi kategorizáció között - amennyiben mindkettőt perceptuális kategorizációnak tekintjük.

Két kísérleti példasorral támogatjuk érvelésünket, melyekben a fenomenális elemet tartalmazó élénk, élményszerű emlék érzelmi tartalmára összpontosítunk.

1. Varga Attila *'kritikus életperiódus'* műhelymunka vizsgálata az elmúlt nyár kiemelkedő emlékére kérdezett rá, mint behatárolt időszakra.

(A kiválasztott emlékek osztályozási rendszerünk alapján olyan kiterjedt emlékeknek tekinthetők, melyek élményszerű, élénk emlékeket és ezen belül fenomenálisan élénk emlékezeti töredékeket tartalmaznak) Az emlék címkézése után felsoroljuk az azt kísérő vélt érzelmeket, és ezt követően nagybetűvel az Ortony és mtsai. rendszere szerinti legkiemelkedőbb érzelmi kategóriát, mely kategóriákat az ábra alsó 'dobozai' képviselnek.)

1. *Izraeli busz utazás* - bosszúság, érdekesség, (kaland)

JÓLLÉT/ATTRIBÚCIÓ ÖSSZETETT ÉRZELEM

2. *Amerika függetlenségi nap* - öröm, jó érzés - JÓLLÉT

3. *Napkelte kettesben* - boldog, örömteli hangulat - JÓLLÉT

4. *Nógrádi kirándulás* - boldog hangulat, érdekesség, elégedettség

JÓLLÉT/ATTRIBÚCIÓ ÖSSZETETT ÉRZELEM

5. *Vonat élmény* - furcsaság, érdekesség, bizonytalanság, izgatottság, remény, félelem

BELÁTHATÓSÁGON ALAPULÓ ESEMÉNY

6. *Abádszalók* - jó hangulat, érdekesség - JÓLLÉT

7. *Vízbeesés* - (hirtelen baleset), félelem

BELÁTHATÓSÁGON ALAPULÓ ESEMÉNY

8. *Pénz-találás* - (örömteli véletlen), öröm, megnyugvás

BELÁTHATÓSÁGON ALAPULÓ ESEMÉNY - JÓLLÉT

9. *Kutya szülés* - beteljesült remény, meglepetés, öröm

BELÁTHATÓSÁGON ALAPULÓ ESEMÉNY - JÓLLÉT

10. *Izrael* - (vadászrepülők), félelem, bizonytalanság,
nyomasztó élmény, szorongás

BELÁTHATÓSÁGON ALAPULÓ ESEMÉNY

11. *Hullám* - életveszély. Kezelhetetlen váratlan helyzet, félelem.

BELÁTHATÓSÁGON ALAPULÓ ESEMÉNY

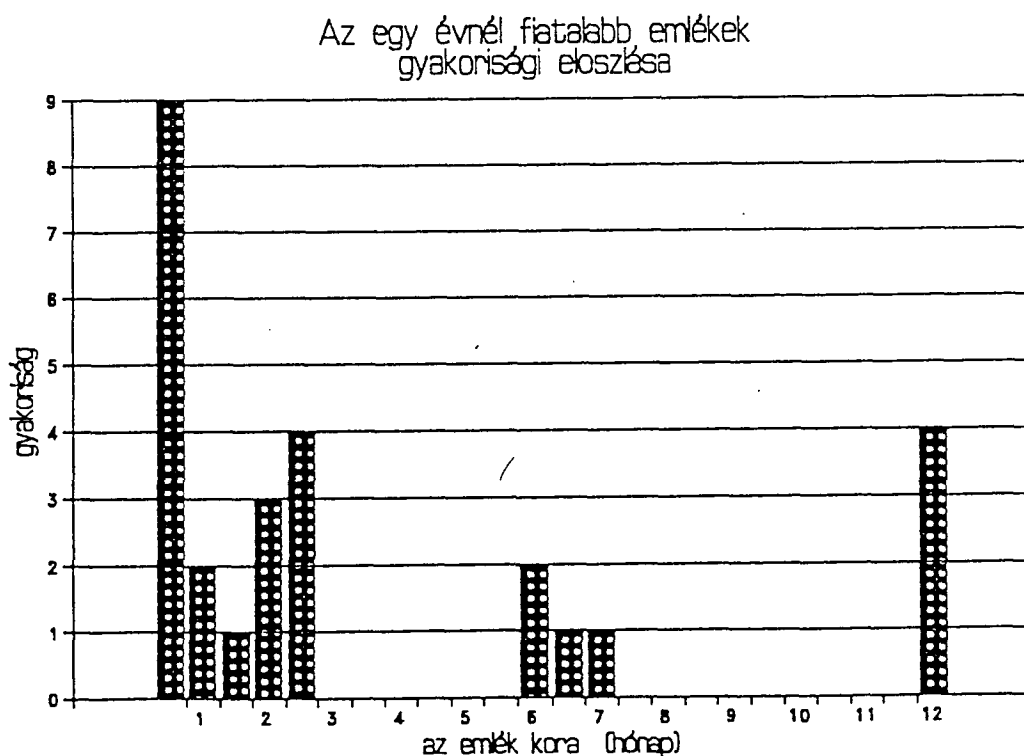
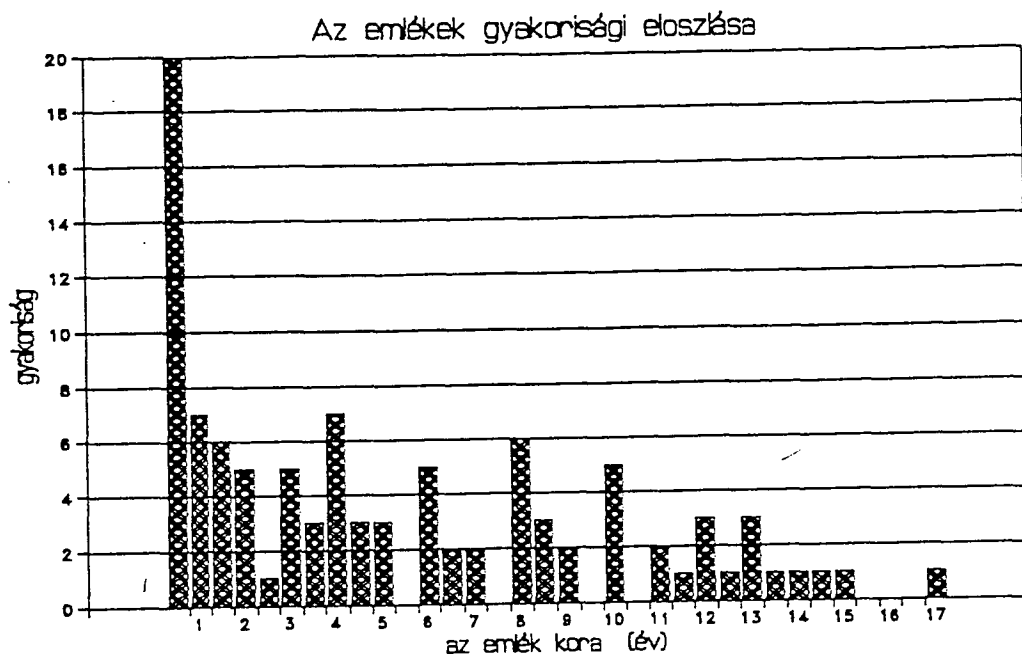
12. *Hirtelen, kellemetlen testi érzés (hideg)*, rossz érzés - JÓLLÉT

Rátekintve az elemzett emlékekre, azok valóban *érzelem kiváltó helyzetekhez* kötődnek. Kitűnnek az érzelem címkékből az olyan érzelem elméletek által vitatott állapotok, mint a *meglepetés, érdekesség*. Az alapul vett érzelem elméletben, ezek az intenzitás mutatói lehetnek. A következő vizsgálati példák ezért az érzelmi intenzitást állítják előtérbe.

- Vincze Anikó hallgatói tudományos ösztöndíjjal folytatott munkájában, egy személytől kért száz hívószóra önéletrajzi emlékezeti asszociációkat, több hónap távlatában ugyanezt megismételve. Mielőtt idéznénk a teljes anyagból azonosított fenomenális emlékeket, bemutatjuk az emlékek korának gyakorisági eloszlását, amely az önéletrajzi emlékek elemzésének hagyománya (pl. Rubin és mtsai., 1986). Az önéletrajzi emlékek idő-görbéje szabályos, lassan majd gyorsabban hanyatló (Csak az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy az ebbinghausi felejtési görbe ellentetje). Az egyéni és időben finomabban bontott ábrázolás rámutat a szabálytalanságokra, törésekre. A szerző vizsgálatában megerősített feltevése szerint, az ilyen ábrázolás a személyesen jelentős eseményekre való élénk emlékekre érzékenyen válaszol; megtörve a görbe átlagolt kiegyenlítettségét.⁽²⁾

(2) Ugyancsak az emlékek korát elemző eljárással igazolta korábban Fehér Zsuzsanna kutatásaink keretében, hogy a számbeli kevés régi emlék intenzívebb, az emlék élénkségi skáláját használva adatként. Amíg például az egy évig vett emlékek erős/közepes/halvány fokozatának %-os aránya 51.3/26.3/22.3 addig a 20-25 év közötti emlékeké 50/50/0. A Galton-féle szó technika alkalmazói tárgyi hívószavakkal dolgoznak. Fehér Zsuzsanna

3. ábra Az emlékek kora. (Vincze Anikó)

vizsgálata az érzelem hívószavak élményszerű élénkségére is rámutatott a tárgy szavakkal szemben. (érzelem szavakra kapott válaszok $n = 114$, $\bar{X} = 7.06$, $s = 1.84$; tárgy szavakra kapott válaszok $n = 79$, $\bar{X} = 4.94$, $s = 1.65$; t-próba $p < 0.001$)

Vincze Anikó anyagában az emlékek feltüntetett jellemzői az emlék neve, kulcsmozzanatai, az érzelmek útja az Ortony és mtsai.-tól átvett ábrán, az érzelem illetve a figyelem intenzitása és a fenomenális skála értékek. Az *érzelem, illetve figyelem intenzitását abból az előfeltevésből kiindulva figyeltük, mely szerint nem önmagában az érzelem, hanem annak intenzitása teszi az emléket maradandóvá.* Az érzelem intenzitását az érzelmek strukturális leírásában megadott szempontok szerint azonosítottuk (kiváncság, jóváhagyás, felhívó jelleg). Emellett megkülönböztettük a figyelmi intenzitást, az élénk emlékek fennmaradásának azt a feltevését fenntartva, hogy a figyelmi erőfeszítés önmagában is elégséges magyarázat.

Az élményteliségük alapján kiválasztott emlékek:

1. *FÜL* - testvér fülműtete, kórház

- Meg sem ismeresz?
- Kórterembe belépésnél vártnál nagyobb kötés
- ijedtség, félelem (ESEMÉNY-SELF-BELÁTHATÓ)
- *meglepődés, intenzív érzelem*

Skála: vizualitás (6), emóció (5)

2. *FÁJDALOM* - görcsöl a hasa

- "Ez egy apróság" (apa)
- érthetlenség, tehetetlenség, düh,
- csalódás (ESEMÉNY, JÓLLÉT, VEGYES ATTRIB-JÓLLÉT)
- *intenzív érzelem*

Skála: vizualitás (5)

3. *KUTYA* - "nagyon közel állt hozzánk, de tudtuk, hogy nincs sok remény", a kutya meghalt

- megláttuk
- "ott feküdt a konyhaablak alatt"
- meghatottság, szomorúság (ESEMÉNY, BEIGAZOLODOTT, FÉLELEM, JÓLLÉT)
- *hirtelen esemény, intenzív érzelem*

Skála: vizualitás (6), emóció (5)

4. **MADÁR** - hazavitt egy kis fecskét, véletlenül rátett
egy nehéz dobozt
- észrevette a dögölt fecskét
  - ijedtség, bánat (ESEMÉNY, JÓLLÉT)
  - *véletlen, váratlan rossz esemény*

Skála: vizualitás (5), emóció (5), gondolatiság (5)

5. **NEVETÉS** - nevetséges helyzet amin hangosan röhög
az órán
- a tanár kizavarja
  - szégyen (SELF ATTRIBUCIO)
  - *váratlanság, intenzív érzelem*

Skála: vizualitás (5), emóció (5)

6. **VESZÉLY** - sötétben egyedül megy haza
- követik
  - félelem, bizonytalanság (ESEMÉNY, BEIGAZOLODOTT FÉLELEM)
  - *izgalom, ismeretlenség, meghökkenés*

7. **SZERENCSE** - találkozik és megismerkedik egy szinpatikus fiúval
- "megláttam és megszerettem"
  - remény, öröm (ESEMÉNY, JÓLLÉT)
  - *váratlanság, intenzív érzelem*

Skála: vizualitás (6), emóció (6), auditivitás (6)

8. **EGYÜTTÉRTÉZÉS** - az egyik barátnőjének meghal a vőlegénye
- meghallja a hírt
  - szánalom (ESEMÉNY, MÁSOK ÁLTAL NEM KÍVÁNT)
bánat (ESEMÉNY, SELF, JÓLLÉT)
  - *hirtelenség, intenzív érzelem*

Skála: vizualitás (7), emóció (7), auditivitás (6)

9. **HALÁL** - egy lány betakart holttestjét látja
- "megláttam a holttestet"
  - félelem (ESEMÉNY)

- *hirtelenség, intenzív érzelem*

Skála: vizualitás (6), emóció (6), gondolatiság (6)

10. IGAZSÁG - pofonvágja az osztályfőnöke

- pofon

- düh (ESEMÉNY, SELF, NEM BELÁTHATÓ)

- *meglepődés, intenzív érzelem*

Skála: vizualitás (5), emóció (5), gondolatiság (5), auditivitás (5)

11. LÓ - leesett egy lóról

- zuhanok lefelé

- félelem (ESEMÉNY, SELF, BELÁTHATÓ)

- *hirtelenség, intenzív érzelem*

Skála: tapintás (7), emóció (6), szag (5)

Az utóbbi vizsgálat példái megerősítették azt az eredetileg Ortony és mtsai. által sugallt gondolatot, hogy *az élénk emlékek képzésében nem csupán az érzelmek, hanem azok intenzitása is szerepet játszanak, melyeket itt gyakran figyelmi változóként azonosítottunk.* Ezek az asszociációs eljárással gyűjtött példák arról is tanúskodnak, hogy az élénk emlék az érzelem kiváltó helyzete, s így a gyors érzelmi értékelés alapja lehet.

Ez a fejezet egy erős hipotézist körvonalaz, amihez a fenomenálisan élénk emlékek azonosításán át jutottunk el. Ez a hipotézis az élénk emlékek fennmaradásának érzelmi kategorizációs hipotézise, amely magába foglalja az érzelmek intenzitását is. Vizsgálataink tájékozódó jellegűek.

Az önéletrajzi emlékezetet explicit (szándékosan irányított) emlékezetként szokás értelmezni. Ezzel szemben áll a perceptuálisan élénk emlékek nem irányított természete. A korábbi felfogás (pl. Schacter, 1987) az explicit/implicit megkülönböztetésben elsősorban a tudatos vs. tudattalan megismerés formáit látta. Az újabb (az előzőt keresztező) hozzáállás, inkább a szabálytanulást állítja szembe az esettanulással (Shank, megjelenés előtt). Minthogy egyik megközelítés sem vonja be az érzelmek tárgyalását (ami annál is meglepőbb, minthogy az implicit emlékezet a kognitív tudattalan, a

nem tudatosan történő információfeldolgozás magyarázó fogalmává vált, l. Kihlstrom, 1987), erős a kísértés, hogy ezt a kiterjesztést egy lépés erejéig megtegyem. Az esetek perceptuális azonosítása (bármely szinten, s így az érzelmi kategorizáció esetében is) az emlékezet direkt, azaz nem szabály irányította aktiválását jelenti. A tudati megkülönböztetést tekintve pedig mindez nem tudatos módon történhet. E tanulmány gondolatvezetése számára ez azért fontos, mert a 'verbális narratívum alá' szándékoztam eljutni. Az elbeszélés explicit volta ugyanakkor elnyomja a nyers emlékezeti anyag perceptuális, implicit természetét: közvetlen és passzív módon történő előhívhatóságát. Az emlékek elemzéséhez épp ezért választottuk az élénk emlékek kiugró pillanatait, melyek szenzoros/emocionális természete, az emlékek közvetlen kontextuális aktiválása, önmagáért szól.

Visszatekintés

A korábbi évek vizsgálataiban a fogalmi jelentés élményszerűségét ragadtam meg. Az élményszerű emlékezet gondolata vezetett el az önéletrajzi emlékezet összetett jelenségének vizsgálatához. És ugyancsak az élményszerűség vezetett ahhoz a lépéshez, hogy az érzelmek helyét keressem az élményben. Ezt a két évtizedes utat az emlékezet irodalommal együtt jártam be. Olyan kitérésekkel, mint a képi és a nyelvi jelentés kapcsolata és a hangulat elméletek.

Dolgozatom megírásában nem tudtam elszakadni a fogalmi jelentés irodalmától, amely az elméleti fejezetekben egy két fonalon haladó gondolatvezetést eredményezett. Visszatekintésként a fogalmi területre, ma már a fogalmak belső jelentését az élményszerűség mellett a személyességben is látom. Ezt a gondolatot akartam fenntartani a kettős gondolatvezetéssel. Az önéletrajzi emlékezet vizsgálatok sorrendjében követtem a probléma alakulását, s így árulkodó az is, hogy nem értem el annak végére. A téma és a vizsgálatok áttekintése során szembenéztem azzal a kérdéssel, hogy mi is számomra az önéletrajzi emlékezetben a kérdés. Rövidre fogva, ez az emlék keletkezése, melynek vizsgálatához az élénk személyes emlékek kiemelkedő anyagot adnak. Ennek folytán kellett elhatárolódnom az önéletrajzi narratívumtól. A vizsgálatokhoz közvetlenül nem kapcsolódó bevezetés ezt a lépést mutatja. Bár kérdésfeltevésem az önéletrajzi emlékekre és nem az önéletrajzi elbeszélésre vonatkozik, talán a bevezetés megírásakor fogtam fel igazán, hogy az önéletrajzi emlékezet elméletei - illetve általában az életszerűséget felvállaló emlékezet elméletek - milyen nagy erőpróbára vállalkoztak.

Szeretnék sokaknak köszönetet mondani. A lista hosszúsága miatt személytelenül. Közvetlen munkatársaimnak, az Általános Pszichológiai Tanszék tagjainak, akik folyamatosan meghallgatták és megvitatták elgondolásaimat; s néhány helyileg távolabbi de szakmailag közeli kollegámnak. Azoknak a hallgatóknak, akik érdeklődtek az emlékezet iránt, s érdeklődésükkel munkámat jelentősen alakították. Kiemelten azoknak a hallgatóknak, akik kísérletes vizsgálatokat folytattak, s így szellemileg közös 'termékeket' hoztunk létre. Az utóbbi időben erős ösztönzést kaptam a Cognitive Science művelőitől is. Jó érzés tapasztalni, hogy a nem pszichológus kognitív szakemberek számára is fontos az emberi emlékezet ismerete. Hasonló módon a nem pszichológus bölcsész hallgatók számára. Végül, az elmúlt két évben OTKA pályázati támogatást kaptam az önéletrajzi emlékezet kutatásához, amely lehetőséget adott az 'önéletrajzi laboratórium' kialakításához.

Irodalmi hivatkozások:

- Ackerman, B.P. and Glickman, I., 1989, Place and action in children's representations of stories. *Journal of Experimental Child Psychology*, 48, 246-269.
- Baddeley, A. and Wilson, B., 1986, Amnesia, autobiographical memory, and confabulation. In D. C. Rubin (Ed.) *Autobiographical memory*, 225-251, University Press, Cambridge
- Baddeley, A., 1992, What is autobiographical memory? In Conway, M. A., Rubin, D.C., Spinnler, H. and Wagenaar, W.A. (Eds.), *Theoretical perspectives in autobiographical memory*, 13-29, Kluwer, Amsterdam
- Banaji, M. and Crowder, R., 1989, The bankruptcy of everyday memory. *American Psychologist*, 44, 1185-1193.
- Barclay, C.R., 1986, Schematization of autobiographical memory, In D. C. Rubin (Ed.) *Autobiographical memory*, 82-99, University Press, Cambridge
- Barclay, C. R. and Smith, T.S., 1992, Autobiographical remembering. In Conway, M. A., Rubin, D.C., Spinnler, H. and Wagenaar, W.A. (Eds.), *Theoretical perspectives in autobiographical memory*, 75-97, Kluwer, Amsterdam
- Barsalou, L. W., 1988, The content and organization of autobiographical memory. In U. Neisser and E. Winograd (Eds.), *Remembering reconsidered: ecological and traditional approaches of the study of memory*, 193-243, , University Press, Cambridge
- Bartlett, F. C., 1932, *Az emlékezés*, Gondolat, Budapest, 1985
- Berman, R. A., 1988, On the ability to relate events in narrative. *Discourse Processes*, 11, 469-497.
- Bower, G., 1980, Hangulat és emlékezet. In: Kónya Á. (szerk.) *Az emlékezet ökológiai megközelítése*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1992
- Brewer, W. F., 1986, What is autobiographical memory? In D. C. Rubin (Ed.) *Autobiographical memory*, 221-239, University Press, New York
- Brewer, W. F., 1988, Memory for randomly sampled autobiographical events. In U. Neisser and E. Winograd (Eds.) *Remembering reconsidered: ecological and traditional approaches of the study of memory*, 21-90, , University Press, Cambridge
- Brewer, W. F., 1992a, The theoretical and empirical status of the flashbulb memory. In E. Winograd and U. Neisser (Eds.) *Affect and accuracy in recall*, 274-305, University Press, Cambridge

- Brewer, W. F., 1992b, Phenomenal experience in laboratory and autobiographical memory tasks. In: In Conway, M. A., Rubin, D.C., Spinnler, H. and Wagenaar, W.A. (Eds.), *Theoretical perspectives in autobiographical memory*, 31-51,. Kluver, Amsterdam
- Brown, R. és Kulik, J., 1977, Flashbulb memory. In U. Neisser (Ed.). *Memory observed*, Freeman, San Francisco, 1982
- Bruce, D., 1985, The how and why of ecological memory. *Journal of Experimental Psychology: General*, 114, 78-90.
- Clark, H. H., 1973, Space, time, semantics, and the child. In T. E. Moore (Ed.). *Cognitive development and the acquisition of language*, Academic Press, New York.
- Carey, S., 1982, Semantic development: The state of the art. In E. Wanner and R.L. Gleitman (Eds.), *Language acquisition*. University Press, Cambridge
- Clore, G. L., Ortony, A. and Foss, M.A., 1987, The psychological foundations of affective lexicon. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 751- 766..
- Collins, A.M. és Quillian, R., 1969, A szemantikus emlékezetből való előhívás ideje. In: In Kónya A. (szerk.) *Az emberi emlékezet pszichológiai elméletei*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Collins, A. M. and Loftus, E. F., 1975, A spreading activation theory of semantic processing. *Psychological Review*, 82, 407-428.
- Conway, M. A., 1990, *Autobiographical memory: An introduction*. Open University Press, Buckingham, U.K.
- Conway, M. A., Rubin, D.C., Spinnler, H. and Wagenaar, W.A. (Eds.), 1992, *Theoretical perspectives in autobiographical memory*. Kluver, Amsterdam
- Conway, M.A., 1992, A structural model of autobiographical memory. In M. A. Conway, D. C. Rubin, H. Spinnler and W. A. Wagenaar (Eds.) *Theoretical perspectives in autobiographical memory*, 167-193, Kluver, Amsterdam
- Craik, F. I. M., 1987, On the making of episodes. In H. R. Roediger III. and F. I. Craik (Eds.) *Varieties of memory and consciousness*, 43-57, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey
- Crovitz, H. F. and Quina-Holland, K., 1976, Proportion of episodic memories from early childhood by years of age. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 7, 61-62.

- Fivush, R., 1988, The function of event memory: Some comments on Nelsom and Barsalou. In U. Neisser and E. Winograd (Eds.), *Remembering reconsidered: ecological and traditional approaches of the study of memory*, 277-282, , University Press, Cambridge
- Fivush, R. and Reese, E., 1992, The social construction of autobiographical memory. In M. A. Conway, D. C. Rubin, H. Spinnler and W. A. Wagenaar (Eds.) *Theoretical perspectives in autobiographical memory*, 115-133, Kluwer, Amsterdam
- Freud, Sigmund, 1940, *Önéletrajzi írások*. Cserépfalvi, Budapest, 1989
- Freud, S., 1923, *A mindennapi élet pszichopatológiája*. Bibliotheca, Budapest, 1958
- Keil, F. C., 1986, A kognitív fejlődési szintek struktúra-függő természetéről. In Kónya A. (szerk.) *Az emlékezés ökológiai megközelítése*, 151-176, Tankönyvkiadó, Budapest, 1992
- Kinsbourne, M. and Wood, F., 1975, Short-term memory processes and the amnesic syndrome. In J. A. Deutsch (Ed.) *Short term memory*, 258-291, Academic Press, New York
- Kihlstrom, J., 1987, The cognitive unconscious, *Science*, 237, 1445-1452.
- Kinsbourne, M., 1989, The boundaries of episodic remembering. In H. R. Roediger III. and F. I. Craik (Eds.) *Varieties of memory and consciousness*. Lawrence Erlbaum Associates, 179-191, New Jersey
- Kónya A. és Koncz A., (előadás), 1983, Az epizodikus emlékezet fejlődése gyermekeknél, Gyermeknyelvi konferencia, Debrecen
- Kónya, A., 1992, *A gondolati és a viselkedéses asszociáció*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Kónya A., 1988, Képi és nyelvi sajátosságok a szemantikus reprezentációban. *Pszichológia*, 4, 407-514.
- Kónya A., 1990, A jelentés szóbeli hangsúlyozása. A képi és nyelvi jelentés kapcsolatának vizsgálata gyermekeknél. *Pszichológia*, 10, 121-141.
- Kónya A. (előadás), Az implicit emlékezet és az érzelem. I. Magyar Megismerési Konferencia. Megismerő rendszerek: ember, állat, gép. Visegrád, 1993 . In: Pléh Cs. (szerk.) *A megismerés kutatás útjai*. (megjelenés előtt), Pszichológiai Műhely, Akadémiai Kiadó
- Kónya A. és Törő T., 1992, Emlékezés kiemelkedő személyes élményekre: Az önéletrajzi emlékezet vaku pillanatai. *Pszichológia*, 12, 311-327.
- Kopelman, M.D., Wilson, B. A. and Baddeley, A.D., 1989, The autobiographical memory interview: A new assessment of

- autobiographical and personal semantic memory in amnesic patients. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 11, 5, 724-744.
- Larsen, S. F., 1992, Personal context in autobiographical and narrative memory. In M. A. Conway, D. C. Rubin, H. Spinnler and W. A. Wagenaar (Eds.) *Theoretical perspectives in autobiographical memory*, 53-71, Kluwer, Amsterdam
- Larsen, S.F., 1993 a, Commentary: Memory of schemata, details and selves. In G. Davies and P. J. Logie (Eds.), *Memory in everyday life*. North-Holland
- Larsen, S.F. and Thompson, C. P., 1993, The week schema in memory for event dates, (*manuscript, presented at the sixth conference of the european society of cognitive psychology*, Elsinore, Denmark)
- Linton, M., 1982, Transformations of memory on everyday life. In U. Neisser (Ed.), *Memory observed: Remembering in natural contexts*, 77-91, Freeman, San Francisco
- Lockhart, R.S., 1989, Consciousness and the function of remembered episodes. In H. R. Roediger III. and F. I. Craik (Eds.) *Varieties of memory and consciousness*, 423-429, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey
- Medin, D.L., 1989, Concepts and conceptual structure. *American Psychologist*, 44, 12, 1469-1481.
- Mérei Ferenc, 1985, *Lélektani Napló I. Az utalás lélektana*. Művelődéskutató Intézet, Budapest
- Moskovitch, M., 1989, Confabulation and the frontal systems: Strategic versus associative retrieval in neuropsychological theories of memory. In H. R. Roediger III. and F. I. Craik (Eds.) *Varieties of memory and consciousness*, 133-163, Lawrence Erlbaum Associates, 179-191, New Jersey
- Neisser, U., 1976, *Megismerés és valóság*. Gondolat, Budapest, 1986
- Neisser, U., 1982, Pillanatfelvételek vagy magaslati pontok? In Kónya A.(szerk.). *Az emlékezés ökológiai megközelítése*, 449-455, Tankönyvkiadó, Budapest, 1992
- Neisser, U., 1982, John Dean memóriája: Esettanulmány, In Kónya A.(szerk.). *Az emlékezés ökológiai megközelítése*, 457-482, Tankönyvkiadó, Budapest, 1992
- Neisser, U. and Harsch, N., Phantom flashbulbs: False recollection of hearing the news about Challenger. In E. Winograd and U. Neisser (Eds.) *Affect and accuracy in recall*, 9-31, University Press, Cambridge

- Neisser, U. and Winograd, E., 1988, *Remembering reconsidered: Ecological and traditional approaches to the study of memory*. University Press, Cambridge
- Nelson, K. and Brown A. L., 1978, The semantic-episodic distinction in memory development. In P. A. Ornstein (Ed.) *Memory development in children*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey
- Nelson, K., 1985, A megnevezéstől a jelentésig. In Kónya A. (szerk.). *Az emlékezés ökológiai megközelítése*, 47-131, Tankönyvkiadó, Budapest, 1992
- Nelson, K., 1988, Az emlékezés funkcionális fejlődési megközelítése, In Kónya A. (szerk.) *Az emlékezés ökológiai megközelítése*, 515-541, Tankönyvkiadó, Budapest, 1992
- Nelson, K., 1990, *Narratives from the crib*. Harvard University Press, Cambridge
- Nigro, G. and Neisser, U., 1983, A személyes emlékek nézőpontjai, In Kónya A. (szerk.). *Az emlékezés ökológiai megközelítése*, 483-502, Tankönyvkiadó, Budapest, 1992
- Ortony, A., Clore, G. L. and Collins, A., 1988, *The cognitive structure of emotions*. University Press, Cambridge
- Pillemer, D. B., 1992, Remembering personal circumstances: a functional analysis. In E. Winograd and U. Neisser (Eds.) *Affect and accuracy in recall*, University Press, Cambridge
- Pillemer, D. B. and White, S. H., 1989, Childhood events recalled by children and adults. In H. W. Reese (Ed.) *Advances in child development and behavior*, Vol. 21., 297-340, Academic Press, Orlando
- Pléh Csaba, 1992, *Pszichológiatörténet*, Gondolat, Budapest
- Pléh Csaba, 1993, *A narratívum mint a pszichológiai koherenciateremtés eszközei*. (kézirat)
- Reiser B.J, Black, J.B. and Kalamarides, P., 1986, Strategic memory search processes, In D. C. Rubin (Ed.) *Autobiographical memory*, 100-121, University Press, New York
- Rubin, D.C., (ed.), 1986, *Autobiographical memory*, University Press, Cambridge
- Rubin, D. C., Wetzler, S. E. and Nebes, R. D., 1986, Autobiographic memory across the lifespan. In D. C. Rubin (Ed.), *Autobiographical memory*, 202-221, University Press, Cambridge

- Rumelhart, D. E., 1980, A sémák: A megismerés építőkövei. In Kónya A. (szerk.) *Az emberi emlékezet pszichológiai elméletei*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Schacter, D.L., 1987, Az implicit emlékezet története és jelenlegi helyzete. In Kónya A. (szerk.). *Az emlékezés ökológiai megközelítése*, 543-577, Tankönyvkiadó, Budapest, 1992
- Schooler, J.W., Clark, C. A. and Loftus, E. F., 1988, Knowing when memory is real. In M.M. Gruneberg, P.E. Morris and R.S. Sykes (Eds.), *Practical aspects of memory*, 83-88, Academic Press, London
- Shaver, Ph., Schwartz, J., Kirson, D. and O'Connor, C., 1987, Ismereteink az érzelmekről: a prototípus megközelítés újabb kutatása. In Kónya A. (szerk.). *Az emlékezés ökológiai megközelítése*, 369-414, Tankönyvkiadó, Budapest
- Schank, R.C., 1982, *Dynamic memory: A theory of reminding in computers and people*, University Press, Cambridge
- Shanks, R. D. and M. F. St. John, 1994, Characteristics of dissociable human learning systems. BBS (preprint)
- Spence, D.F., 1988, Passive remembering, Neisser, U. and Winograd, E. (Eds.) *Remembering reconsidered: Ecological and traditional approaches to the study of memory*, 316-325. University Press, Cambridge
- Székács M. Eszter, 1992, Tonio Kröger és társai. *ELTE Szakdolgozat* (témavezető Kónya Anikó)
- Tulving, E., 1972, Episodic and semantic memory. In: Tulving E. and Donaldson W. (Eds.) *Organization of memory*, 381-403. Academic Press, New York
- Tulving, E., 1983, *Elements of episodic memory*, Oxford University Press, Oxford
- Tulving, E., 1985, Hány emlékezeti rendszer létezik? In Kónya A. (szerk.) *Az emberi emlékezet pszichológiai elméletei*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1990
- Winograd, E. and Neisser, U., 1992, *Affect and accuracy in recall. Studies of "flashbulb" memories*. University Press, Cambridge

Megjelent tanulmányok és kézirat

1.2.3. melléklet

1. melléklet

Az önéletrajzi emlékezet kutatási előzménye

megjelent tanulmány

Kónya Anikó és Törő Tímea, 1992, Emlékezés
kiemelkedő személyes élményekre: Az önéletrajzi
emlékek vaku pillanatai, *Pszichológia*, 12, 311-327

TANULMÁNYOK

KÓNYA ANIKÓ és TÖRŐ TÍMEA

ELTE BTK Általános Pszichológiai Tanszék, Budapest

EMLÉKEZÉS KIEMELKEDŐ SZEMÉLYES ÉLMÉNYEKRE: AZ ÖNÉLETRAJZI EMLÉKEK „VAKU”-PILLANATAI

Arra a régi megfigyelésre (COLEGROVE, 1899), hogy emlékezetünkben vannak különös élenkségű — metaforikus hasonlattal — vaku-élmények,¹ BROWN és KULIK (1977) hívták fel ismét a figyelmet. Elképzelésük kihívás volt az emlékezés olyan reprezentációs elméletei számára, amelyek az egyedi fogalmak strukturálódását tételezik fel. Brown és Kulik azt állították, hogy a meglepő és fontos, biológiai következménnyel is járó események sajátos emlékezeti mechanizmus által *egységes* módon vésődnek emlékezetünkbe. A pillanatképszerű megörökítés bizonyítéka a későbbi, néha megdöbbenően élénk és részletes felidézés — még ha e részletek az esemény szempontjából teljesen lényegtelenek is. A vakuszerű emlékezetnek a szerzők Livingston (1967; idézi BROWN és KULIK) nyomán „kvázineuropszichológiai” magyarázatot adtak. Eszerint, amikor egy esemény olyan erős érzelemmel, meglepetéssel vagy következménnyel jár, amely bizonyos kritériumszintet meghalad, életbe lép (Livingston kifejezésével) a „Most nyomtass” (Now Print) mechanizmus. Brown és Kulik ezt a biológiai jelentésadást a limbikus rendszer által magyarázták. (A klasszikus arousal-elméletekben való értelmezés lehetőségeit — Easterbrook, valamint Kleinsmith és Kaplan tételéhez visszatérve — ld. HAUER és REISBERG, 1990.)

---

1 A vaku-emlék kifejezést az angol „flashbulb memory” fordításaként használjuk.

A Brown és Kulik által vizsgált élmények híres amerikai politikai személyiségek ellen elkövetett merényletek voltak. Kísérleti alanyaikat személyes élményeik felidézésére kérték. A beszámolókat olyan kérdésekkel segítették, mint például „Mit csinált Ön akkor, amikor meghallotta John F. Kennedy meggyilkolásának hírért?” A jegyzőkönyvek alapján az élmény körülményeinek hat tartalmi kategóriáját tudták elkülöníteni: „éppen folyó cselekvés”, „hírmondó”, „a hír hatása valaki másra”, „a hír rám gyakorolt hatása”, „hely”, „utóhatás”. A vaku-émlék kidolgozottságát vizsgálatukban az egy-egy kategóriába tartozó szavak összege mutatta. A beszámolók végén arra kérték a személyeket, hogy 5-fokú skálán minősítsék, hogy az események mennyire fontos következménnyel járnak. Az élmény skálázott értéke a beszámolók hosszúságával, azaz kidolgozottságával függött össze, mely alapján igazoltnak vélték a „következmény” hipotézist. Az élmény személyes fontosságának egy példája, hogy a feketebőrű személyek jobban emlékeztek Martin Luther King meggyilkolásának körülményeire. (A további vaku-vizsgálatok hasonlóan publikus élményanyagon dolgoztak, némileg változó tartalmi szempontokat követve, például dátumok, időpontok; gyakran az élmény tartalmára utaló határozottan megfogalmazott kérdésekkel.)

A vaku-émlékezést különleges természetéről alkotott felfogást több irányból is kétkedés fogadta. Az emlékezeti *séma* elméletei rámutattak arra, hogy e különlegesen jó emlékezés *pontatlan* — a bizonyosság megtevesztő érzését néha az élénkség, részletesség adja. Ez a megállapítás összhangban van az emlékezet konstruktív természetét hangsúlyozó bartletti hagyománnyal. Ilyen séma alapú átértelmezést tett NEISSER (1982) — a vaku-élmények valótlanságára alapozva elméletét. A séma jelleget erősítik a vaku-émlékek felidézésében felismerhető narratív szabályok is. További megerősítést nyújtanak azok a vizsgálatok, amelyekben az eredeti élmény felidézését késleltetve megismételték (például MCCLOSKEY és mts., 1988; CHRISTIANSON, 1989) és a beszámolók között fokozódó torzítást találtak. Christianson azonban megjegyzi, hogy létezhet az élménynek olyan felejtésnek ellenálló „magja”, amely ép marad, szemben a perifériális részletekkel.

A vaku-émlékezet egyik kiemelkedő kérdése az *érzelme*k szerepe az élénk emlékezésben. Brown és Kulik nézete szerint a jelentős eseményt kísérő nagyfokú figyelem és érzelem vezet a jó emlékezéshez. Ennek a megállapításnak az a klasszikus tétel mond ellent, hogy a magas aktiváció inkább beszűkíti a figyelmet, ami nemigen vezethet részletes megjegyzéshez, mint erre NEISSER, 1982; és LINDSAY és mts., 1990. rámutattak.

Az érzélem emlékezetet felerősítő hatása az utóbbi érvelés szerint a rekonstrukció során érvényesül. Feloldható az ellentmondás abban a fentebb említett gondolatban, amely különbséget tesz az élmény lényegi és kevésbé fontos részleteinek felidézése között (lásd CHRISTIANSON, 1989). Eszerint az emocionális központi élmény felidézése vezethet a részletekre való konstruktív (egyben kevésbé pontos és nem feltétlenül emocionális) — az elbeszélés szabályait követő visszaemlékezéshez.

A további kétkedés a vaku *sajátos* természetének szól. BROWN és mts. (1988) kétségbevonták, hogy lényegét tekintve különbözne ez az élénk, részletekben gazdag publikus eredetű emlék a nehezebben előhívható személyes, önéletrajzi emlékektől. Sokan osztják azt a véleményt, hogy a vaku-emlékezet az *önéletrajzi emlékezetbe* sorolható (lásd RUBIN, 1988). Az önéletrajzi emlékeket az élményszerűség mellett az *én-tudatoság* jellemzi, és a vaku-emlékek is jellegzetesen egyes szám első személyűek (lásd még MCCLOSKEY és mts., 1988). BREWER (1988) kettős folyamat elméletében a közelmúlt személyes emlékei az élmény másolatát őrzik, majd idővel egyre inkább áthatja az emlékezést a séma alapú rekonstrukció. NEISSER (1982) említett sémaelmélete ugyancsak magában foglalja az önéletrajzi emlékezet gondolatát. Ő a „vaku” lényegét a személyes és külső események összefonódásában látta, amely utóbbiak a személyes emlékeket „meta” szintre emelik. A világban zajló jelentős események segítik az egyén történetének megőrzését, saját életünk felidézésének kiemelkedő *támponjtait* nyújtják. (Ez akkor történt velem, amikor ... például). A külső esemény következményei a saját élettörténettel együtt válnak fontossá. Véleménye szerint vakuszerű „magaslati pontok” akkor jönnek létre az emlékezésben, amikor két elbeszélés, a külvilág (Brown és Kulik kísérletére utalva — a történelem) és a személyes élet esemény-sora találkozik.

Az önéletrajzi megközelítések a vakut az élményekre való emlékezés olyan szélsőségesen kidolgozott formájának tekintik, amely az egyén számára személyesen fontos események után marad fenn. Ez az elgondolás összhangba hozható az emlékezeti megkülönböztetés általános magyarázatával. Többek szerint (MCCLOSKEY és mts., 1988) a kiemelkedő személyes emények élénk, pontos és tartós megjegyzése az emlékezet *általános* sajátosságának — az emlékezetbeli *megkülönböztethetőségnek* a következménye. Az érzélem felidézésben játszott „jelző” szerepére a szemantikus hálózat „hangulat”-elméletei (például GILLIGAN és BOWER, 1984) is felhívták a figyelmet.

A vaku emlékezet elkülönülésének oka nem utolsó sorban módszertani eredetű. Ez a kísérleti irodalom olyan, sokak számára közös élményekre támaszkodik, melyekben a történelmi jelentőség és a személyes élmény találkozik. Ezek általában politikailag, történelmileg kiemelkedő események, pontosabban az ezekkel kapcsolatos hírek (Abraham Lincoln, John F. Kennedy, Martin Luther King, Olaf Palme meggyilkolása vagy a Challenger űrrepülőgép felrobbanása). Az ilyen emlékekre a „saját helyünk a történelemben” jellegű szerveződés jellemző. A jelentőségtulajdonítás ebben az esetben nyilvánvalóan az esemény történelmi súlyával függ össze. Ha viszont a „vakut” és az önéletrajzi élményeket közvetlenül akarjuk összekapcsolni, ehhez olyan önéletrajzi élményekre van szükség, melyeknek a *személy* élettörténetében is kiemelkedő szerepe van. Ezért választottuk vizsgálatunk élményanyagának az egyetemi felvételit, amely az egyén számára kiemelkedő és összetett esemény. Olyan önéletrajzi helyzet kiválasztására törekedtünk, melyben a jelentőségtulajdonítás azonnali, a történelmiséget pedig a saját élettörténet adja. Tartalmi elemzéssel vizsgáltuk ennek az élménynek a vakuszerű természetét; illetve azt, hogy milyen összetevői vannak a személyes fontosságú emlékeknek. Az időben szerveződő helyzet alkalmat adott a személyes élményre való emlékezés folyamatának vizsgálatára is.

VIZSGÁLAT

SZEMÉLYEK

A vizsgálatban tizenöt egyetemi hallgató vett részt (10 fiú és 5 lány; különböző szakokról és évfolyamokról). Köztük heten voltak olyanok, akik egy napon felvételiztek. A személyek 2 vagy 3 éve felvételiztek.

VIZSGÁLATI MÓDSZER

A hallgatók előzetes megbeszélés alapján tudták, hogy a felvételire való visszaemlékezés lesz a beszélgetés tárgya. A vizsgálat nyugodt, személyes körülmények között zajlott le. A felidézett emlékeket a vizsgálatvezető írásban rögzítette. Legtöbbször könnyen belekezdtek a beszédbe, voltak persze olyanok, akik nehezebben fogtak hozzá személyes élményeik felidezéséhez. Ilyenkor olyan kérdéseket tettünk fel, amelyekkel igyekeztünk nem befolyásolni az elbeszélést. A beszámoló többnyire folyamatos volt, az esetleges elakadásokon a vizsgálatvezető semleges kérdésekkel próbálta átsegíteni a személyt.

ÉRTÉKELÉSI SZEMPONTOK

A felvételi emlékek feldolgozása során az élménybeszámolót különböző szempontok szerint bontottuk fel (lásd az 1. táblázatot).

A beszámolóban egymást követő és jól elkülönülő helyzetek szerint — *odaút; várakozás; vizsga; vizsga után* („helyzet” szempont). Tartalom szerint — *a személyek külső leírása; belső állapotuk, érzelmeik; viselkedéseik, cselekedeteik; és mindaz, amit mondtak, kérdeztek vagy válaszoltak, röviden beszédtemáik* („tartalom” szempont). Élesen elkülönültek a *saját* személyre és a *másokra* vonatkozó emlékek („vonatkozás” szempontja). Az utóbbi miatt az elemzés során olyan tartalmi kategóriákat alakítottunk ki, amelyek szorosan kapcsolódnak személyekhez. Így nem alakítottunk ki olyan (utólag fontosnak tűnő) szempontokat, mint a téri elrendezés, a tárgyi környezet, a pontos idői megjelölés.

Az értékelés gyakorlati menetét egy példán át mutatjuk be. „A fizikus tanár megkérdezte, hogy mi az a rezgőmozgás — s ez engem nagyon meglepett.” Ezt az emléket a következő kategóriákban pontoztuk:

fizikus tanár megkérdezte = vizsga, más személy, cselekedet
mi a rezgőmozgás = vizsga, más személy, beszédtema
ez engem nagyon meglepett = vizsga, saját személy, érzelem.

EREDMÉNYEK

A statisztikai feldolgozás szempontjai: helyzet (*odaút, várakozás, vizsga, vizsga után*), tartalmi kategóriák (*személyek külső leírása, érzelmei, cselekedetei, beszédtemái*), vonatkozás (*saját személy, más személy*). Adataink elemzését három szempontos varianciaanalízissel (összetartozó minta, ismételt mérés) kezdtük. Valamennyi számításban az elemszám 15. Amint azt a 2. táblázat mutatja, mindhárom főhatás jelentős volt, valamint kettes és hármas szignifikáns interakciókat is kaptunk. A három főhatás és az interakciók mindegyike $p < 0.0001$ szinten szignifikáns.

A főhatások és az interakciók értelmezésére utólagos elemzéseket végeztünk. Az átlagok páronkénti összehasonlítására Tukey-módszert alkalmaztunk (l. VARGHA, 1982), majd szintenként egyszempontos varianciaanalízist végeztünk el. (Az átlagokat és a szórásokat a 3. táblázat tartalmazza.)

A *helyzetek* négy szintje közül szignifikánsan kiemelkedett a *vizsgahelyzet* a másik három helyzettel szemben ($p < 0.01$). A „vizsga” kiemel-

A többszemponτος varianciaanalízis eredményei

	f	F
vonatkozás	1/14	38.70
helyzet	3/42	62.85
tartalom	3/42	30.88
vonatkozás—helyzet	3/42	14.24
vonatkozás—tartalom	3/42	29.46
helyzet—tartalom	9/126	13.16
vonatkozás—helyzet—tartalom	9/126	11.89

kedése *saját* személyre vonatkozó adatoknál is igazolható ($p < 0.01$). Ettől eltérően a *másokra* vonatkozó emlékek átlagos gyakorisága minden lehetséges párosításban $p < 0.01$ szinten nagyobb, az „odaút” és a „vizsga után” emlékek kivételével.

A tartalmi kategóriák négy szintje közül a „külső leírás” a másik három tartalomhoz képest visszaszorult ($p < 0.01$). A többi tartalom közül a „cselekedet” bizonyult a leggyakoribbnak ($p < 0.05$). A *saját* személyre utalva a „külső leírás” és a „beszédtéma” $p < 0.05$ szinten kevesebb, mint az „érzelem”; az „érzelem” és a „cselekedet” között nincs jelentős különbség. A „más” vonatkozáson belül a „cselekedet” és a „beszédtéma” emlékek átlagos gyakorisága $p < 0.01$ szinten szignifikánsan nagyobb a másik két tartalmi kategória átlagánál; valamint az utóbbiak között is $p < 0.05$ szinten különbség mutatkozott a „cselekedet” előnyére.

A vonatkozás (saját, más) szempontját elemezve a helyzetek összevonása után azt tapasztaltuk, hogy — az *érzelem* kategória kivételével — a *más* személyre utaló emlékek általában gyakoribbak, mint a saját személyre utalók (a táblázat sorrendjében $p < 0.0001$, $p < 0.0024$, $p < 0.0001$). Az „érzelem”-ben ezzel a egybehangzóan a *saját* személyre vonatkozó adatok átlaga a nagyobb ($p < 0.0005$).

Ahhoz, hogy megnézzük a tartalmi kategóriák helyzetről-helyzetre való alakulását, további kontrasztelemléseket végeztünk.

A *külső leírás* kategóriában a *saját* vonatkozáson belül nincs szignifikáns különbség a helyzetek között. A *másokra* vonatkozó emlékekben az *odaút* helyzete jelentősen kisebb a másik három helyzetnél ($p < 0.05$).

Az *érzelem* kategóriában szignifikáns különbség mutatkozott a saját személyre vonatkozó emlékek gyakorisága között. Az *odaút*-, *várakozási*-

és a *vizsgahelyzetek* átlagértéke — a felsorolás sorrendjében — emelkedett, majd a „vizsga” után csökkent ($p < 0.05$, $p < 0.001$, $p < 0.01$). A „vizsga” mindhárom helyzettől $p < 0.01$ szinten különbözik. Mások érzelmeiben kevésbé folyamatos és kifejezett a helyzetek közötti változás; a „vizsga”-adatok átlaga nagyobb ($p < 0.05$) az „odaút”- és a „vizsga után”-adatok átlagainál.

3. táblázat

Az egyszempontos varianciaanalízis összefoglaló táblázata

A vizsgálat fő szempontjainak elemzése

	f	F	p
vonatkozás	1/14	38.70	0.0000
helyzet	3/42	62.85	0.0000
tartalom	3/42	30.88	0.0000

A „vonatkozás” szempont hatásának vizsgálata a „helyzet” és a „tartalom” szempont egyes szintjein ($f = 3/42$)

		F	p
helyzet	saját	24.11	0.0001
	más	60.33	0.0001
tartalom	saját	29.54	0.0001
	más	30.59	0.0001

A „tartalom” szempont hatásának elemzése a „vonatkozás” szempontjából ($f = 1/14$)

	F	p
külső leírás	39.14	0.0000
érzelem	21.69	0.0004
cselekedet	13.88	0.0023
beszéd téma	67.46	0.0000

A „tartalom” szempont hatásának vizsgálata a „helyzet” és a „vonatkozás” szempontjából ($f = 7/98$)

	F	p
külső leírás	22.98	0.0000
érzelem	16.66	0.0000
cselekedet	24.70	0.0000
beszéd téma	38.83	0.0000

A *cselekedet* tartalmi kategóriáján belüli kontrasztképzés eredményeképpen a *vizsgahelyzet* kiemelkedését kaptuk mind a *saját*, mind a *más* vonatkozásban ($p < 0.01$). A *más* vonatkozásban a helyzetek eredeti sorrendjében nő a válaszok gyakorisága a *vizsgahelyzetig* ($p < 0.05$, $p < 0.01$, $p < 0.01$).

A *beszédtéma* kategóriájában szintén a *vizsgahelyzet* kiemelkedését tapasztaltuk, bár ez erősebb volt a *más* vonatkozásban (saját: $p < 0.05$; más: $p < 0.01$).

Az érzelem szerepének tisztázásához korrelációs számítást is végeztünk. Eredményül azt kaptuk, hogy a *saját érzelem* előfordulása és az egész felvételi emlék *kidolgozottsága* között szoros együttjárás van ($r = 0.773$; $p < 0.01$).

Összegezve a *saját* és *más* érzelmeket, nem kaptunk ilyen szoros összefüggést ($r = 0.55$; $p < 0.05$).

AZ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE

Kérdésfelvetésünk arra irányult, hogy a több epizódból álló szóbeli felvételi élménynek van-e vakuszerűen kiemelkedő része. Az eredmények igazolják, hogy ez az emlék (és talán általában a személyes emlékek) *nem egységes*. Különbözik aszerint, hogy az esemény mely részéről van szó, hogy tartalmilag miből áll és hogy a személy saját magáról vagy másról beszél. A *felvételi élményt* összességében a *másokra* vonatkozó emlékek uralják. A másokra vonatkozó emlékekben a legjelentősebb tartalom a *cselekvés* és a *beszédtéma*; a „saját” élményekben ugyanakkor az *érzelem* és a *cselekvés* emléke él a legerősebben. Általánosan jellemző a kidolgozottságnak a vizsga „pillanatáig” történő emelkedése, majd lecsengése, elsősorban a cselekvéses emlékeknek betudhatóan. A helyzet legkidolgozottabb része maga a vizsga. Mindezt az 1., illetve 2. ábra szemlélteti. Az 1. ábra a felvételi élményt helyzetenként, a tartalom összetevőinek felbontásával tünteti fel, míg a 2. ábra egészében, a tartalmak kumulatív összegzésével. Az utóbbi ábrázolásban különösen jól látszik, hogy a felvételi emlék nem egyenletesen kidolgozott; a vizsga élményére részletesebben emlékeznek a személyek. A tartalmi kategóriák közül egyedül a „külső leírás”-nál nem jelentős ez a megemelkedés.

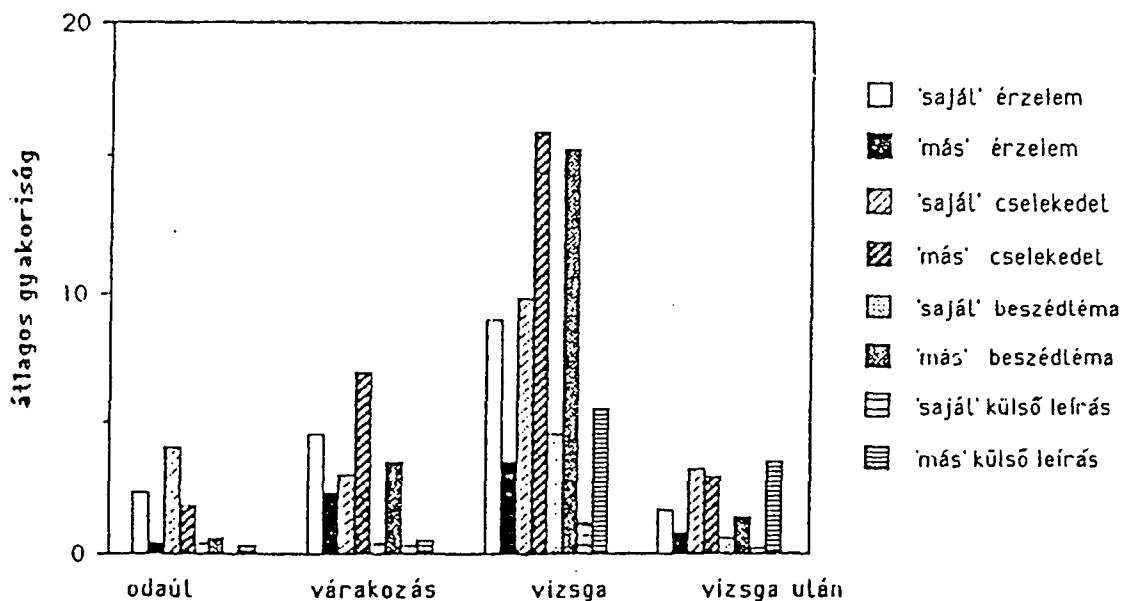
Habár a *felvételi élmény* tartalmát tekintve főként másokra vonatkozik (3. ábra) — beleértve a *vizsgahelyzetet* is — a legdöntőbbnek mutató cselekvéses emlékek egyaránt irányulnak saját és más személyre.

Mindezzel szembeállítva érdekes az érzelmi emlékek alakulása, amelyek többsége mindvégig személyes. Azaz, az érzelmi emlékeken belül hangsúlyozottá válik az emlék személyes volta (4. ábra). A legegyszerűsebb az emelkedés a másokra vonatkozó cselekvéses és a saját személyre vonatkozó érzelmi emlékekben. A beszéd témák megemelkednek a vizsgahelyzetben. Ez önmagában természetes — szóbeli felvételi-ről lévén szó — érdekes részlet, hogy a felvételizők jobban emlékeznek a tanárok (kérdőzők) kérdéseire, mint saját feleleteikre. Saját válaszaik akkor voltak emlékezetesek, amikor nem sikerült azonnal válaszolniuk, ha gondolkodásra, rávezetésre volt szükség. Tehát olyankor, amikor válaszaik személyes érzelmi természetűek voltak. A felvételi élményre való emlékezést tehát a *kidolgozottság* fokozódása jellemzi — a dramaturgiai legfontosabb helyzetig. Éppen azért, mert az általános kidolgozottság elsősorban a másokra való emlékezéssel függ össze, kap szerepet a megnövekedett *saját érzelm* a kiemelkedő vizsgahelyzetben.

1. ábra

A felvételi élmény tartalmi összetevői helyzetenként

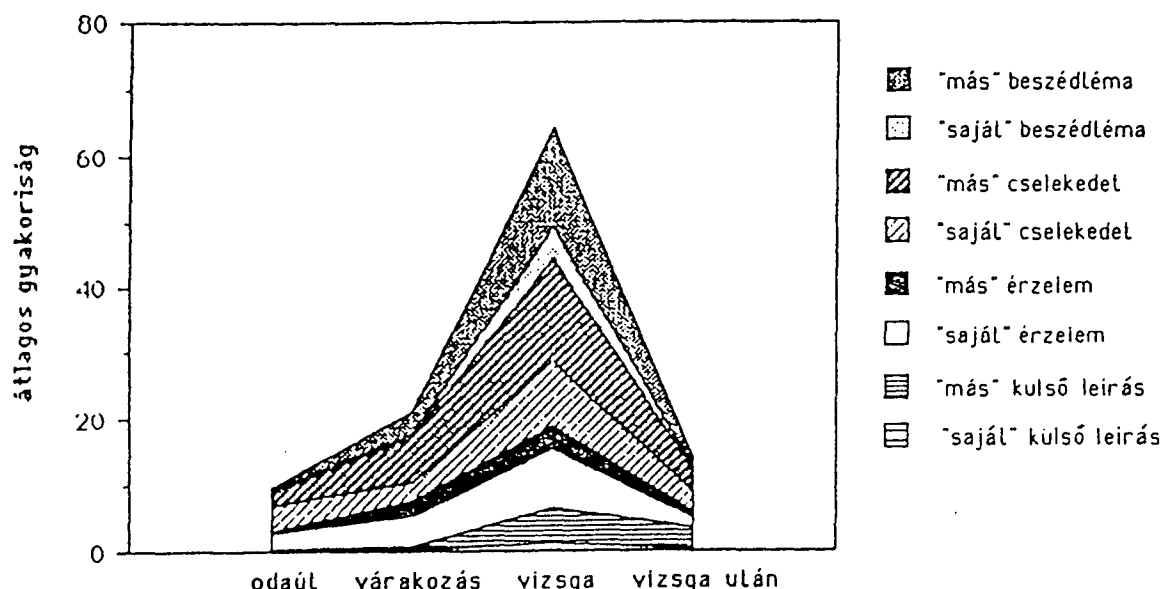
A vizsga-élmény tartalmi összetevői

A „vaku”-emlék összegezett tartalma

Az 1. ábrán jelölt tartalmak itt rétegenként helyezkednek el

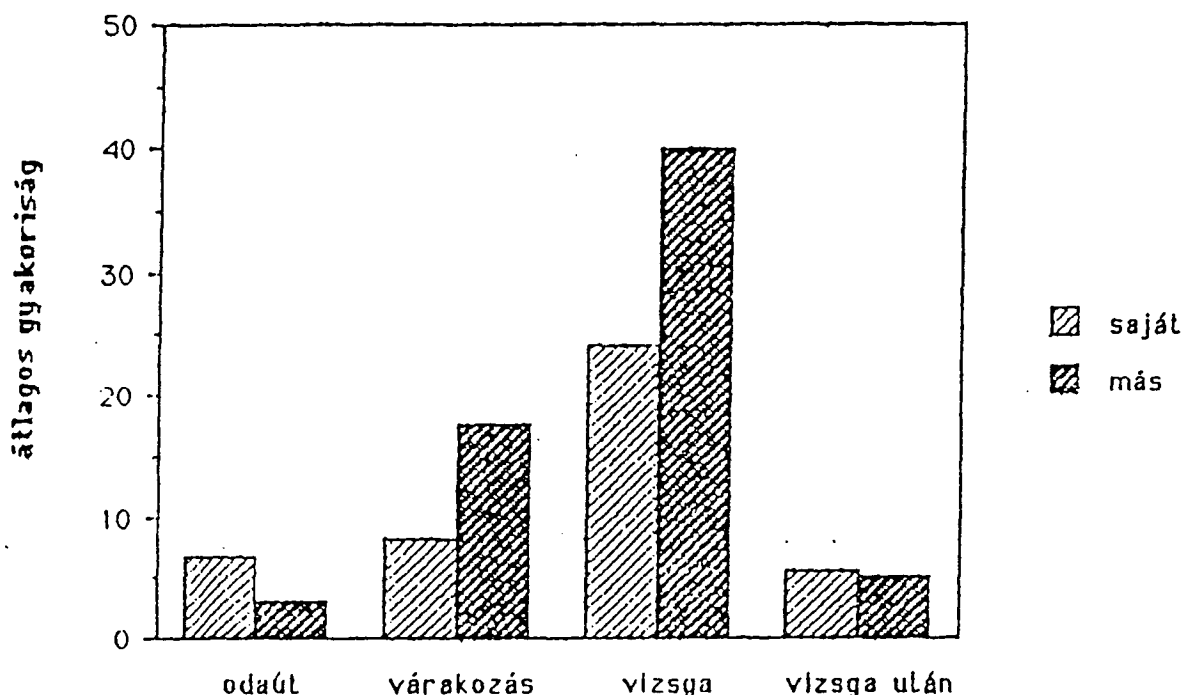
A vizsga-élmény tartalmi összetevői

Az, hogy a felvételi vizsga élménye nem egységes, a történet idői szerveződésével magyarázható. A legnagyobb egység a „felvételi”, amely alá szerveződnek a kisebb, több epizódból álló egységek (odaút stb.). Az egyik elméleti értelmezés a *séma-* illetve *forгатókönyv-elméletek* keretében történik. Például REISER és mts. (1985), valamint ROBINSON (1988) az önéletrajzi emlékek idői szervezésében kiemelték a cselekvés szerepét. Saját vizsgálatunkban a felvételi élményének sajátos forгатókönyve volt. A személyek általában az odautazással kezdték az elbeszélést és cselekvéses élményeikre támaszkodva idézték fel az eseményt. A viselkedés mellett a verbális cselekvések ugyancsak kiemelkedő fontosságúak voltak. Neisser az ilyen típusú szerkezeti megegyezéseket „narratív konvenciónak” értelmezte, melyek inkább a felidézés, mint a megjegyzés sémái. Vizsgálatunkban a cselekvéssel szemben a személyek külső megjelenésére jóval kevésbé emlékeztek a személyek; legalábbis ebben a történeti elbeszélési formában. A személyek külső jellemzésére és a tárgyi környezetre való em-

A „saját” és „más” emlékek a tartalmak összegzésével

"Saját" és "más" személyekre való emlékezés

lékezés hiányát tapasztalták BROWN és KULIK (1988) is. Ugyanakkor random válogatott személyes eseményeknél BREWER (1988) a helyre, illetve helyzetre (a részt vevő személyeket is beleértve), majd a cselekvésre, gondolatokra, érzelmekre és időre való fontossági sorrendet állapított meg — a felejtésnek való ellenállás alapján. A személyes emlékek tartalmát meghatározza tehát az előhívás-, illetve a szerveződés módja.

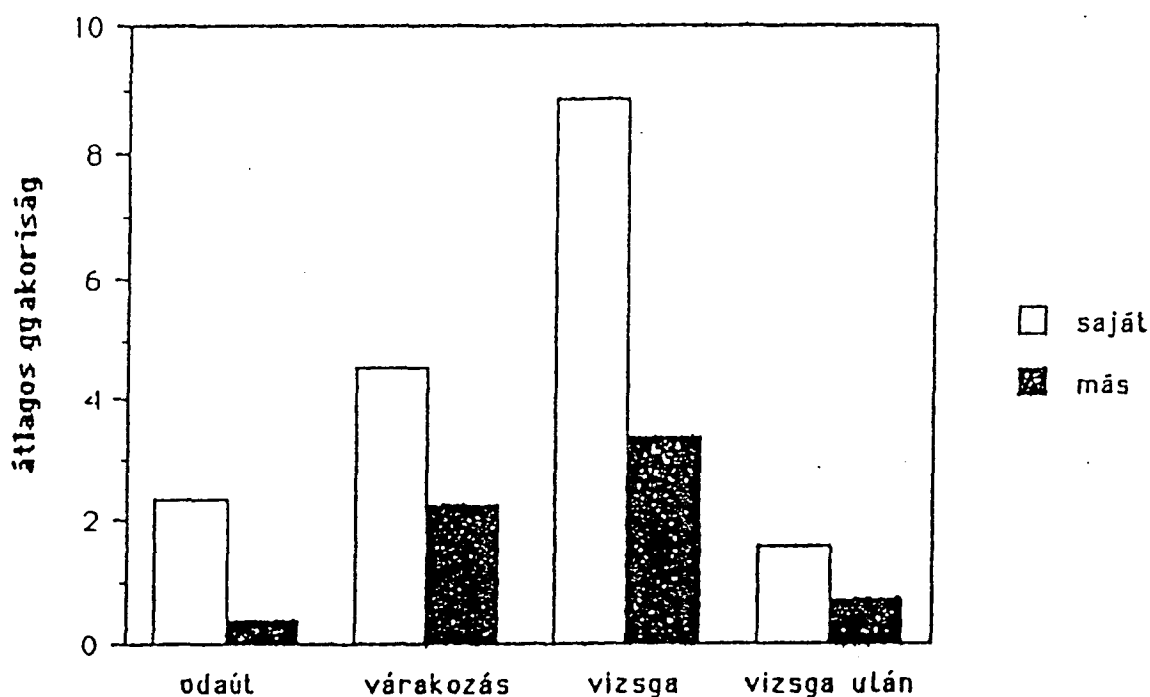
Eredményeink feljogosítanak arra, hogy az önéletrajzi emlékek *összetettségének* kimutatása mellett, hozzászóljunk az *érzelem* szerepének vitájához. Vannak kutatók, akik határozottan ellenzik a vakuszerűen élénk élmények érzelmi magyarázatát; a figyelem már említett beszűküléséhez és mérsékelt érzelmi szinthez kötik az ilyen emlékek keletkezését (például NEISSER, 1982; PILLEMER, 1984; és McCLOSKEY és mts., 1988). Mások (például RUBIN és KOZIN, 1984) ugyanakkor a személyesen igen fontos eseményeknek tulajdonítják ugyanezt. Saját eredményünk összecseng CHRISTIANSON (1989) elképzelésével, amely az élményt *perifériális* és *centrális* részre osztja. A vaku-élmény az a felvillanás volna,

amelyet 2. ábránk látványosan szemléltet. Az érzelem által feltöltött vaku fénye azonban kis sugarú. Meglehet, hogy csak egyes epizódok „vésődnek” be igen élénken, és ez adja az alapját azok szelektív felidézhetőségének. Minderre a személyeknél kiemelkedő egyedi epizódok utalnak, amely események kiemelkednek és — Bartlett szóhasználatában — „kiindulópontként” szolgálhatnak a konstruktív emlékezés számára. Bár a beszámolók logikusan voltak felépítve, mindemellett időnként bizonytalanoknak tűntek. Ezekre a pontokra rákérdezve, általában gyakran valamiféle pontatlanság került felszínre. Például: Az egyik hallgató elmondta, hogy vonattal jött Budapestre, ami reggel 6 óra 30 perckor indult és amiről a Keleti Pályaudvaron szállt le. A beszámolóban azonban semmit nem említett a tárgyi környezetről, saját külsejéről. Rákérdezésünk után elmondta, hogy egy szatyorral a kezében ment be a felvételre, amiben egy kémiakönyv volt. Ebből a látszólag jelentéktelen momentumból derült ki

4. ábra

A „saját” és „más” érzelmi emlékek helyzetenként

„Saját” és „más” személy érzelmére való emlékezés

számára, hogy amit eddig elmondott, nem volt valóságos. Nem vonattal utazott Budapestre, hanem autóbusszal. A kémiakönyvből tanulni akart az úton. ..., de csak belelapozott, aztán elaludt ... az M3-ason járt már a busz, amikor felébredt. Természetesen nem a Keletinél szállt le, hanem a Népstadionnál.

Néhány hiba a hasonló események keveredését mutatja. Például egy elbeszélő megnevezett egy szóbanforgó felvételi témát; majd később hozzátette, „lehet, hogy csak azért mondom, mert később ebből referáltam”. A vizsga téri elrendezésére utaló következtetési emlékeztetést mutatja az a beszámoló, amely szerint kellett lennie ott még egy asztalnak, mert a tanárok messzebb voltak. Hasonló bizonytalanság jellemezte azt a személyt, aki miután felsorolta, hogy mi minden volt az aktatáskájában, rádöbbsent, hogy ennyi csak a sporttáskájába férhetett bele. Hibákat az azonos időpontban felvételizett néhány személy esetében is tudtunk azonosítani. Például amikor a bizottság elhelyezkedéséről eltérően számoltak be.

A jegyzőkönyvi hibák szemléltetik a beszámolók torzításait, de a pontatlanság nem feltétlenül jellemző az egész emlékre.

ÖSSZEFOGLALÁS

A vakuemlékezet irodalmának legfontosabb eredménye talán az, hogy ez az *erőteljes jelenség* fellendítette az önéletrajzi emlékezet kutatását. Ez utóbbi terület pedig visszavezetett a sémaelméletekhez. Megerősítve egy olyan elméleti beállítódást, amely szerint az emlékek sokkal egységesebbek, mint azt a fogalmak belső strukturálódásának szemantikus elméletei feltételezték. Ez a szembesülés még kifejezettebbé vált a *közvetlen emlékezet* lehetőségével, amely Gibson „direkt észlelés” (GIBSON, 1978) elméletének kiterjesztése. Az utóbbi szerint a környező világ azon eseményeit, amelyre a szervezet alkalmazkodása során „ráhangolódott”, *egyedileg* képezzük le kisebb-nagyobb egymásba ágyazható egységekben (NEISSER, 1988). A séma- és a direkt emlékezet értelmezés ezen a vizsgálati szinten nem empirikus kérdés, inkább elméleti állásfoglalás.

A „vakut” elemző vizsgálatok olyan egyébként nem kiemelkedő önéletrajzi emlékekkel foglalkoznak, amelyek az egyidejű közéleti emlékeknek köszönhetik fennmaradásukat. A személyesen fontos események azonban önmagukban is élénk emlékeket hagynak maguk után. Amíg a „vaku” esetében vitatható, az élénk önéletrajzi emlékek esetében nem kérdéses azonban az emóciók szerepe (vö. PILLEMER, 1984 és PILLEMER és mts., 1986).

Vizsgálatunkban egy személyes emlék vakuszerű összetevőjét mutattuk ki; igazolva ezáltal, hogy a „vaku” az önéletrajzi emlékezet része. Eredményeinkkel igazolni véljük az emóció szerepét ennek az élénk, részletesen kidolgozott, fényképszerű emlékezeti képnek a keletkezésében. Ugyanakkor feltételezzük, hogy ez a kép nem terjed ki mindenre — mint azt a vaku analógia is sugallja —, csupán azokra a részletekre, melyek az erős én-involváltságot okozzák. Az analógiánál maradva, a vaku túl erős fényénél a nagyon közeli részletek „foltokban kifehérednek”. Az ennél távolabbiak élesek, a még távolabbiak pedig a homályba vesznek. A visszaverődő fény fokozatos gyengülése helyébe az érzelmeket téve igaz lehet, hogy a heves érzellemmel kísért „legközelebbi” események néhány kiemelkedő epizódot tartalmaznak. Következtetésünket a saját személyre vonatkozó érzelmi emlékek megemelkedésére alapoztuk az önéletrajzi emlék legkidolgozottabb részében. Hasonló következtetések vonhatóak le PILLEMER és mts., (1986) vizsgálatából, amelyben úgy találták, hogy az írásban felidézett legfontosabb személyes emlékek magas arányban tartalmaznak olyan *sajátosan egyedi* epizódot, amelyekben az érzelem is kifejeződik. CRAIK (1989) feltételezése szerint pedig, az érzelem kiemeli a biológiailag fontos epizódokat és azok fokozott feldolgozásához vezet. Mindezek alapján az feltételezhető (szembeállítva az „élénk” emlékezet általános elképzelésével), hogy nem az egész emlék, csak annak néhány epizódja nyer biológiai jelentést. Ezek az emocionálisan hangsúlyozott, erősen személyes vonatkozású emlékek önmagukban is felidézhetőek, és elvezetnek az önéletrajzi emlékek hangulati elemekkel átszőtt és részletekben gazdag rekonstrukciójához. Ezek lehetnek azok a kiemelkedő események, melyek — BARTLETT (1932) alapján — a felidézéshez kiindulópontot adnak. A *közvetlen emlékezet* értelmében pedig ezekre az ökológiai jelentős eseményekre az emlékezet ráhangolódik. Az önéletrajzi emlék „vaku”-szerűen kiemelkedő része ugyanakkor nem különül el az egész emléktől. Minthogy az emlék általános kidolgozottságának emelkedését elkíséri a személyes érzelmi emlékek emelkedése, a vakuszerűen élénk önéletrajzi emlék érzelmi epizódokban gazdag emléknek tekinthető.

A kézirat elfogadva: 1991. május

IRODALOM

- BARTLETT, F. C., 1932, *Az emlékezés*, 1985, Gondolat, Budapest.
 BREWER, W. F., 1988, What is autobiographical memory? In: RUBIN, D. C. (ed.), *Autobiographical memory*, Cambridge University Press, Cambridge.
 BREWER, W. F., 1988, Memory for randomly sampled autobiographical events, In: NEISSER, Winnograd, 17. o.

- BROWN, R. and KULIK, J., 1977, Flashbulb memory, In: NEISSER, U. (ed.), *Memory observed*, 1982, Freeman, San Francisco.
- BROWN, N. R., SHEVELL, S. K. and RIPS, L. J., 1988, Public memories and their personal context, In: RUBIN, D. C. (ed.), *Autobiographical memory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- CHRISTIANSON, S. A., 1989, Flashbulb memory: Special, but not so special, *Memory and Cognition*, (17) 4, 435—443.
- COLEGROVE, F. V., 1899, Individual Memory, In: NEISSER, U. (ed.), *Memory observed*, Freeman, 1982, San Francisco.
- CRAIK, F. I. M., 1989, On the making of episodes, In: ROEDIGER, H. I., and CRAIK, F. I. M. (Eds.), *Varieties of memory and consciousness*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.
- GIBSON, J. J., 1978, *The ecological approach to visual perception*, Houghton Mifflin Company, Boston.
- GILLIGAN, S. G. and BOWER, G. H., 1984, Cognitive consequences of emotional arousal, In: IZARD, C. E., KAGAN, J. and ZAJONC, R. (eds.), *Emotion, cognition and behavior*, Cambridge University Press, New York.
- HAUER, F. and REISBERG, D., 1990, Vivid memories of emotional events: The accuracy of remembered minutiae, *Memory and Cognition*, 18, (5), 496—506.
- LINDSAY, D. S. and JOHANSON, M. K., 1989, The eyewitness suggestibility effect and memory for source, *Memory and Cognition*, 17, (3), 349—358.
- LOFTUS, E. F., 1981, Mentalmorphosis: Alternations in memory produced by the mental bonding of new information to old, In: LONG, J. and BADDELEY, A. (eds.), *Attention and performance*, IX, Hillsdale, NJ. Erlbaum.
- MCCLOSKEY, M., WIBLE, C. and COHEN, N., 1988, Is there a special flashbulb-memory mechanism? *Journal of Experimental Psychology: General*, 117, 171—181.
- NEISSER, U., 1982, Pillanatfelvételek vagy magaslati pontok? In: KÓNYA A. (szerk.), *Az emlékezet ökológiai megközelítése*, Tankönyvkiadó, Budapest (megjelenés alatt).
- NEISSER, U., 1982, John Dean memóriája, In: KÓNYA A. (szerk.), *Az emlékezet ökológiai megközelítése*, Tankönyvkiadó, Budapest (megjelenés alatt).
- NEISSER, U., 1988, What is ordinary memory the memory of? In: NEISSER, U. and WINOGRAD, E. (eds.), *Remembering reconsidered*, Cambridge University Press, Cambridge.
- PILLEMER, D. B., 1984, Flashbulb memory of the assassination attempt on president Reagan, *Cognition*, 16, 63—80.
- PILLEMER, D. B., RINEHART, E. D. and WHITE, S. H., 1986, Memories of life transitions: the first year in college, *Human Learning*, 5, 109—123.

- REISER, B. J., BLACK, J. B. and ABELSON, R. P., 1985, Knowledge structures in organization and retrieval of autobiographical memory, *Cognitive Psychology*, 17, 89—137.
- ROBINSON, J. A., 1988, Temporal reference systems and autobiographical memory, In: RUBIN, D. C. (ed.), *Autobiographical memory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- RUBIN, D. C. and KOSIN, M., 1984, Vivid memories, *Cognition*, 16, 81—95.
- RUBIN, D. C. (ed.), 1988, *Autobiographical memory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- VARGHA András, 1982, *Pszichológiai statisztika gyakorlat*, Tankönyvkiadó, Budapest.

ANIKÓ KÓNYA — TÍMEA TÖRŐ

REMEMBERING PERSONAL EXPERIENCES: THE „FLASH”-MOMENTS OF AUTOBIOGRAPHICAL MEMORIES

It is commonly accepted in the flashbulb literature that the survival of the otherwise weak personal memories might be due to those public events having been in coincidence with them. However those memories mentioned in our study were outstanding even in their own right.

The undergraduate students were asked to recall that event which was of overriding importance in all of their life-history, namely their oral entrance exam. An analysis was done of the major episodes of the story. Our results suggest that this autobiographical memory is generally rich in actions. This finding might be interpreted by the narrative nature of recall. However the elaboratedness of these memories was not homo-geneous because the memory for the details of the examination itself was more detailed than the memory of the surrounding events. The students were highly ego-involved in their memories about this significant event, as indicated by the frequent references to themselves and by their high recall of the emotions experienced in the original situation. We regarded this highly elaborated part of autobiographical experience as identical with flashbulb memory itself. On the other hand on the basis of the graduated elaboratedness of autobiographical experiences this sort of memories do not make a sharp contrast because emotion accompanies all the autobiographical remembering.

2. melléklet

Az érzelmi jelentés asszociációs vizsgálata

kézirat

Kónya Anikó, 1988, Érzelem kiváltó helyzetek asszociációs vizsgálata (*ELTE, Kézirat*)

Érzelem kiváltó helyzetek asszociációs vizsgálata

Kónya Anikó, 1988 (kézirat)

Az asszociációs vizsgálatot C. Izard alapvető emóció megnevezéseire (Izard, 1977) készítettük el. A személyek elsőéves bölcsész-hallgatók voltak (N:85), akik a következő tájékoztatást kapták:

"A vizsgálat arra irányul, hogy különböző érzelmi kategóriák (mint például öröm, félelem) milyen szavakat hívnak elő. Olyan szavakat írjál a füzetben lévő hívószavak alá, melynek benned a megnevezett érzelmeket szokták kiváltani. Minden lapon egy-egy érzelmi kifejezés van, amelyhez való szó társításhoz 30 mp áll rendelkezésedre. Arra vigyázz, hogy ne az érzelmeket ird le (pl.: félelem amikor rettegek), hanem olyan szavakat, lehetőleg főneveket mondjál, amelyek az adott érzellel társulnak."

A kéziratban a 2-es gyakorisági mutatóig (F) rendeztük az adatokat. A válaszok jelentős része azonban egyedi válasz, melyeket itt nem közlünk.

Rövidítések: F=frekvencia, a válasz gyakorisága; P=prioritás, válasz elsőse; R=rangsorszám, válasz átlagos rangszáma

SZÉGYEN, SZÉGYENLŐSSÉG

	F	P	R
test	9	6	1,33
pirulás	8	3	2,12
meztelenség	8	5	1,37
hazugság	3	2	1,66
butaság	3	3	1,00
bűn	3	1	2,33
félelem	3	2	1,00
bizonytalanság	3	1	2,33
leégés	4	4	1,00
sikertelenség	3	1	2,00
tudatlanság	3	0	2,33
fűgefalevél	2	0	3,55
ügyetlenség	2	0	3,00
szidás	2	0	3,00
elbujás	2	0	3,00
rossz	2	0	2,50
lelkiismeret	2	1	2,00
megalázás	3	2	1,00
hiba	2	2	1,00
megvetés	3	2	1,66
bűntudat	2	2	1,00
szereplés	2	1	1,50

FÉLELEM

	F	P	R
sötét, sötétség	26	17	1,57
vizsgák	13	5	2,38
egyedüllét	8	2	3,00
halál	7	4	2,71
magány	6	2	2,50
betegség	5	2	2,20
elvezetés	4	1	3,75
bizonytalanság	4	1	2,00
éjszaka	3	1	2,66
sikertelenség	3	1	2,00
mélyesség	3	0	4,50
gyilkos	2	2	1,00
dolgozat	2	1	1,50
szorongás	2	1	1,50
kigyó	2	0	2,00
hideg	2	0	2,00
szeretlenség	2	1	1,50

nem sikerül vmi	2	0	3,00
baleset	2	0	2,00
víz	2	0	2,00
gyilkosság	2	0	2,50
kudarcs	2	0	2,50
magasság	2	0	2,50
tehetetlenség	2	1	2,00
bezártság	2	0	4,50
idegen	2	0	4,00

DÚH

	F	P	R
tehetetlenség	13	7	2,15
sikertelenség	12	7	1,50
agresszió	8	5	1,37
harag	7	5	1,28
igazságtalanság	6	3	2,00
kiabálás	5	2	2,40
értetlenség	5	4	1,20
butaság	4	2	1,75
idegesség	3	2	1,33
hazugság	3	2	1,33
indulat	3	2	1,66
ököl	5	1	2,80
tömeg	2	1	1,50
rossz jegy	2	1	1,50
agresszivitás	2	0	2,00
érhetetlenség	2	0	2,50
ordítás	2	0	3,50
hülyeség	2	0	3,50

ÖRÖM

	F	P	R
ajándék	21	8	2,04
szeretet	19	9	1,84
szülő, anya, apa	14	6	1,88
szerelem	13	4	2,46
siker	13	2	3,70
barát	10	2	2,87
gyerek	8	4	2,50
boldogság	7	2	2,85
nevetés	6	3	2,00
napsütés, napfény	6	2	2,66
család	5	1	2,40
találkozás	4	1	3,00
ajándékozás	4	2	3,75
barátság	4	1	2,50
emberek	4	1	2,25
mosoly	4	0	3,25
virág	4	2	2,50
szerencse	3	1	1,66
jókedv	3	0	2,33
kedvesség	3	0	3,00
nyugalom	3	0	2,66
testvérem	3	0	3,00
együttlét	3	1	2,00
szív	3	3	1,00
könyv	3	0	3,66
utazás	3	0	5,66
ténger	2	0	6,50
levél	2	0	4,50
fehér	2	0	3,50
víz	2	0	5,00
nyár	2	0	4,50
tűz	2	1	2,50
meleg	2	1	3,50
tavas	2	1	2,00
szépség	2	0	3,50
fények	2	0	3,00
vidámság	2	0	3,50
zene	2	0	3,50

BÚNÖSSÉG

	F	P	R
hazugság	19	8	1,09
lelkiismeret-			
furdalás	8	5	1,37
börtön	7	4	1,28
szégyen	8	7	1,25
lelkiismeret	6	2	1,66
lopás	6	3	1,50
félelem	7	2	1,85
csalás	4	2	1,50

véték	3	2	1,33
megbánás	5	3	1,40
bűntudat	4	2	1,75
hiba, hibák	4	3	1,33
bíróság	3	2	1,66
gyilkosság	2	2	1,00
bűntetés	2	1	1,50
mocsok	2	1	1,50

MEGLEPŐDÉS

	F	P	R
ajándék	16	6	2,00
öröm	14	5	1,85
csoda	6	5	1,50
váratlanság	8	5	1,50
újdoncság	6	1	2,33
furcsa	4	1	2,25
furcsaság	3	1	2,66
meghökkenés	4	2	1,50
nahát	3	2	1,66
csalódás	3	1	2,00
új	3	2	1,00
meglepetés	3	3	1,00
váratlan esemény	3	0	2,00
hír	2	1	2,50
vendég	2	1	1,50
ismeretlen	2	1	2,50
izgalom	2	1	3,00
látvány	2	0	2,00
vétetlen	2	0	3,00
érdekes	2	0	2,00
szokatlan	2	1	3,00
különös	2	0	5,00

MEGVETÉS

	F	P	R
lenézés	13	8	1,86
butaság	11	7	2,18
hazugság	5	3	1,40
rosszindulat	5	2	2,20
undor	4	2	2,00
utálat	3	0	3,00
gög	3	0	2,00
félelem	3	1	2,00
kicsinyesség	3	1	1,66
primitívesség	3	3	1,00
harag	2	0	2,00
jellemtelenség	2	2	1,00
nagyképűség	2	1	2,00
egoizmus	2	2	1,00
tudatlanság	2	2	1,00
hülyeség	2	2	1,00
ajakbigyésztes	2	1	1,50
lekicsinylés	2	1	1,50
gúny	2	0	3,50
talpnyalás	2	0	3,00

UNDOR

	F	P	R
pizok, kozs,			
mocsok	14	6	1,64
bűz	9	3	2,11
béka	6	5	1,16
gusztustalan			
látvány	6	4	1,33
giliszta	6	5	1,16
hányinger	5	3	2,00
vér	5	2	2,60
étel	4	2	1,75
rossz étel	4	2	1,00
visszataszító	4	1	2,50
genny	3	0	4,00
bűdös	3	0	4,33
rosszullét	3	0	2,66
grimasz, fintor	3	2	2,00
szagok	3	3	1,00
bogarak	3	2	1,33
pók	3	1	2,66
részegség	2	0	3,50
szemét	2	1	1,50
tanulás	2	1	2,00
tököfözelék	2	1	1,50
csúszómászók	2	1	1,50

sár	2 0 3,00
...	2 0 2,50
pornófilm	2 0 2,50
betegség	2 0 2,50

SZOMORÚSÁG

	F P R
halál	23 13 1,69
magány	17 5 2,41
egyedüllet	11 2 3,27
fájdalom	11 2 2,00
könny	10 6 1,70
csalódás	9 3 2,44
sírás	9 5 1,66
eső	9 1 2,77
bánat	8 5 1,62
betegség	8 3 1,62
sikertelenség	6 3 1,83
kudarac	5 2 1,60
ősz	4 0 3,00
baj	4 0 2,50
elvesztés	3 0 2,00
köd	3 0 3,66
sötétség	3 2 1,66
szürke	3 1 3,33
rossz teljesítmény	2 1 2,00
veszekedés	2 1 1,50
időjárás	2 1 2,50
háború	2 0 3,50
homály	2 0 2,50
távollét	2 0 2,00
üresség	2 0 2,50
hideg	2 0 4,00
levertség	2 0 4,50

ÉRDEKLŐDÉS

	F P R
könyv	21 12 1,66
kíváncsiság	12 11 1,08
ember	12 3 3,33
újdonság	8 5 1,62
film	9 0 2,11
zene	7 2 2,28
nyelv	7 3 2,28
színház	5 0 3,00
művészet	5 0 3,20
barát	5 0 3,20
tanulás	5 0 2,60
figyelem	4 4 1,00
érdekesség	4 1 1,75
történelem	4 1 3,00
utazás	3 1 4,00
világ	3 1 2,66
szeretet	3 2 1,33
sport	3 0 3,66
gyerek	3 1 3,00
tudás	3 0 2,33
furcsaság	3 0 2,66
természet	3 1 2,66
irodalom	3 1 2,00
játék	2 1 3,00
izgalom	2 0 4,50
tudásszomj	2 0 2,00
szépség	2 0 2,50
állatok	2 0 3,50
érdekes	2 0 3,00
arc	2 0 2,50
ismeretek	2 0 4,00
mozi	2 0 3,50
szerelem	2 0 3,50
anya	2 0 3,50
színek	2 1 2,00
nyitottság	2 1 1,50

3. melléklet

Az élményszerű emlékezet és a fogalmi jelentés fejlődési megközelítése

megjelent tanulmányok

Kónya Anikó, 1988, Képi és nyelvi sajátosságok a
szemantikus reprezentációban,

Pszichológia, 8, 497-514.

- - 1990, A jelentés szóbeli hangsúlyozása.

A képi és nyelvi jelentés kapcsolatának
vizsgálata gyermekeknél,

Pszichológia, 10, 121-141.

KÓNYA ANIKÓ

ELTE Általános Pszichológiai Tanszék, Budapest

KÉPI ÉS NYELVI SAJÁTOSSÁGOK A SZEMANTIKUS REPREZENTÁCIÓBAN

A képi és nyelvi jelentés eltérése, illetve ezen keresztül a vizuális és verbális gondolkodás sajátossága, a kognitív pszichológia egyik sokat kutatott és még többet vitatott problémaköre. Az egyik alapvető kérdés, hogy a képi és nyelvi ismeretszerzés egységes vagy különálló szemantikus rendszerben történik-e; kapcsolódásuk mennyiben strukturális és mennyiben funkcionális természetű. E kérdés körül lassan két évtizede zajlik a vita. A tanulmány első részében megkísérlem a vitát felvázolni. A második részben pedig a szemantikus reprezentáció fejlődési hipotéziseivel igyekszem a kérdést megvilágítani.

A modalitásmentes szemantikus emlékezet gondolata

Az absztrakt, modalitásmentes szemantikus emlékezet elméletei a hetvenes évek elején jelentek meg. Kialakulásuk a vizuális és verbális emlékezet közötti közvetítőnyelv feltételezésére vezethető vissza. Egy ilyen közvetítőnyelv ugyanakkor az egységes szemantikus emlékezet formája is lehet (például CHASE és CLARK, 1972; BOWER, 1972).

Az egységes, modalitásmentes szemantikus emlékezet gondolata a legkifejezettebben a *kognitív struktúra* modellek propozíciós formájában jelent meg, habár ezek az elméletek eredendően a verbális ismeretek szerveződésének modellezésére törekednek. (Az elmélet első képviselőitől lásd például COLLINS és QUILLIAN, 1968, és ANDERSON és BOWER, 1973, kognitív struktúra modelljét.) Ebben az elméleti keretben az egyedi fogalmak jelentését a fogalmak sajátosságait leíró, valamint a fogalmakat összekapcsoló szemantikus viszonyok hálózata határozza meg. A szemantikus struktúra leírására a verbális modellek a logikai/nyelvészeti propozíciós megjelölést használják. A szemantikus viszonyt a propozíció predikátuma, a nyelvtani állítmány fejezi ki. A szemantikus elméletek kognitív struktúra leírásában azonban a propozíció fogalma sajátos jelentést nyer. A fogalmak szemantikus viszonyára tett állítások válnak az absztrakt reprezentáció egységeivé. Ezek a „mentális mondatok” magasabbrendű egységekbe szerveződve hordozzák a fogalmak elvont, szóbelileg esetleg ki sem fejezhető jelentését. Ez a listaszerű, leíró reprezentáció szembeállítható más reprezentációs formákkal, mindenekelőtt a téri analóg reprezentáció lehetőségével.

A propozíciós struktúra lett a szemantikus emlékezet „metanyelve”, az egységes és amodális jelentés reprezentációs formája (például ANDERSON és BOWER, 1973; CHASE és CLARK, 1972). Eszerint mind a képi és a nyelvi jelentés leképeződése, mind a mondatok és képek megértése a relációs/propozíciós struktúrában történik. A jelentést egyedül ez az állításokból felépülő szimbolikus reprezentáció hordozza – a képek észlelt sajátosságai is listaszerű leírást kapnak.

A szemantikus emlékezet egységes relációs természetét egy híres kísérlet, a képi és nyelvi jelentést egyidejűleg mozgósító mondat-kép egyeztetés helyzete (például CLARK és CHASE, 1972; CHASE és CLARK, 1972) támasztja alá. Ebben a feladatban a kísérleti személyeknek arról kell döntenükhöz, hogy egy adott mondat jól írja-e le a vele párosított képet. A képek igen egyszerűek voltak, tipikusan két szimbólum (például * és +) egymáshoz viszonyított vertikális helyzetét (*₊ és +_{*}) változtatták. Az egyes képeket jól leíró mondatok azonban már négy félek lehettek, a mi van mi *felett* és mi van mi *alatt* leírásnak megfelelően (például „a plusz a csillag felett van”, illetve „a csillag a plusz alatt van”). Változtatta még a helyzetet a mondat/kép bemutatásának sorrendje is. A modalitás vita szempontjából, a mondat-kép egyeztetéses kísérletek döntő adata, a *felett* – *alatt* viszonyok igazolásának különbsége.¹

Chase és Clark kísérleti eredményei szerint, a vizuális és verbális anyag közti szemantikus azonosság megítélése a bennük foglalt viszonyok egyezésén alapul. Ha a kép követi a mondatot, akkor a megfelelő viszony kiemelésére a mondat irányítja észlelésünket. Ám ha a kép megelőzi a mondatot, perceptuális preferenciánk engedelmeskedik a kép értelmezésében. Így például általában azt észleljük, hogy mi van mi „felett”, nem pedig azt, hogy mi van mi „alatt”. A képet követő mondat azonosságának megállapítása ennek megfelelően késik olyankor – mint ezt a reakcióidő adatok bizonyítják –, amikor az nem az észlelt viszonyt (a példában „felett”) tartalmazza. A vizuális és verbális jelentés összevetése – az eredmények értelmezése szerint – a közös relációs/propozíciós struktúrában történik.

A propozíciós jelentés struktúra általános érvénye a legélesebben a *képzelet* elméletekben vitatható, hiszen mind a képzeleti élmény, mind a hagyományos elmélkedés a képzeletről azt sugallja, hogy a képzelet perceptuális-analóg természetű. Ezzel szemben a hetvenes évek képzelet elméletei hajlottak a nyelvvel azonos képi szemantikus elméletek megalkotására. Ennek szemléleti alapja, hogy a kognitív pszichológia a képzeletet a jelentésből kiinduló, ún. „felülről-lefelé” haladó konstruktív folyamatnak tekinti, amely így képi természete ellenére sokkal inkább gondolkodási, mint észlelési jellegű. A beszéd és a gondolkodás értelmezésében ezt a szemléletet a pszicholingvisztika mélystruktúra fogalma már korábban megalapozta. Az észlelés és a képzelet vonatkozásában ez a gondolat később jelentkezik. NEISSER (1976) perceptuális ciklusával szemléltetve az elgondolást, az észlelést a sémába beépülő folyamatként,

¹A CLARK és CHASE (1972) által létrehozott mondat/kép verifikációs modell a tagadó mondatok igazolási idejére is épít. Ez az értelmezés túlmutat a modalitásmentesség igazolásán, a jelentés ún. „komponenciális” elemzésének keretébe esik. (A tanulmány második, fejlődési részében a fogalmi komplexitás kapcsán ismertetjük ezt a megközelítést.) A modalitásmentesség igazolásában a tagadó mondatok pusztán mint a döntést nehezítő mondatok érdekesek.

a képzeletet a séma által indított folyamatként közelíthetjük meg. Korábban HEBB (1968) ugyanezt fiziológiai nyelven fejezte ki: az észlelés útja az alacsonyabbrendű sejtegyüttesektől a magasabbrendűek felé halad — a képzeleté fordítva, a magasabbrendűektől az alacsonyabbrendűek felé.

Azok a képzelet elméletek, amelyek a vizuális jelentést a nyelvi jelentéssel együtt modalitásmentes, absztrakt viszonyokat képviselő kognitív struktúraként határozták meg, felhasználták a nyelv felszíni- és mélystruktúrájának analógiáját (lásd CHASE és CLARK, 1972; BOWER, 1972; SIMON, 1972; PYLYSHYN, 1973). A nyelvi természetű proposíciós rendszer alkotja a kép „mély” struktúráját, míg az ebből kiindulva létrehozott mentális kép a felszíni struktúrának tekinthető. Ebből a felosztásból kiindulva CHASE és CLARK (1972) és SIMON (1972) a létrehozott képet a képi információfeldolgozás színterének tekintették. Elméletük szerint, a térbeli viszonyok megváltoztatásával a mentális képben új jelentés keletkezhet, amely jelentéssel a belső észlelő-letapogató folyamatok (lásd például a sakkjátékosok szemmozgását) az absztrakt szemantikus rendszert gazdagítják. Ezzel a jelentés gazdagítással — és nem önmagában a képiséggel (lásd PAIVIO, 1971, kettős kódolási elméletét) — magyarázzák például a verbális tanulási helyzetekben a képzeleti stratégiák sokszorosán kimutatott hatékonyságát. A képzelet funkciójának ilyen értelmezése azon a feltevésen alapul, hogy a belső észlelő folyamatok éppúgy a figyelem szériális letapogató működésén alapulnak mint a nyílt észlelő folyamatok, amely utóbbiak során diszkrét tulajdonságok kiemelése történik (lásd például NOTON és STARK, 1971, vizsgálatait, amelyek szerint a vizuális felismerés az eredeti letapogatási mintázattal történő egybevetés). Bár ezt a figyelmi letapogatást nyílt szemmozgás is kísérheti, ezek a „képi” elméletek a szemmozgásoknak csak másodlagos — a figyelmi letapogatást követő — szerepet tulajdonítanak. Simon, valamint Chase és Clark elméleteiben a belső észlelő folyamatok információ szelekciója, amely a közvetlen emlékezet működéséhez kötött, az ingerek közötti viszonylatokra is kiterjed. Ennek eredményeként a hosszú idejű emlékezetben egy relációs struktúra rögzül.

A proposíciós állásfoglalást PYLYSHYN (1973) képviseli a leghatározottabban. Az ismeret egységes és kizárólagos reprezentációs formájaként tárgyalja a proposíciós struktúrát. A későbbiekben továbbvitt gondolatai szerint (PYLYSHYN, 1984), az introspekció számára hozzáférhető mentális kép a már szemantikusan értelmezett absztrakt kép másodlagos megjelenítése. Ez az analóg kép, amelynek műveletei fizikai szabályokat követnek, az ismeretszerzésben nem vesz részt. Pylyshyn véleménye szerint az információfeldolgozás minden esetben lépésről lépésre történik, s ennek során diszkrét viszonyok elemzése és szimbolikus leírása megy végbe. Ez a leírás eltérő mértékben részletezett — ami ugyancsak az analóg reprezentáció ellen szól. Ebben az elméleti rendszerben a perceptuális természetű sajátosságok reprezentációja biológiailag adott passzív ismeret, csak a logikai természetűeké tapasztalati. Eszerint a képi jelentés elsajátítása, a képi szemantikus feldolgozás, már a proposíciós szerkezetű szemantikus emlékezetben történik — s a képi jelentés listászerű leírást nyer. Pylyshyn szerint, azokban az esetekben, amikor a képzelet analóg műveletei ismereti hatást tükröznek, a megismerési műveletek beszívargása történik a passzív tudást őrző vizuális reprezentációba, az ún. „funkcionális architektúrába”. Így magyarázható például az inger komplexitás hatása, vagy a helyzettel kapcsolatos elvárások hatása, amely egyes képzeleti feladatokban megnyilvánul.

A vizuális jelentés Pylyshyn által képviselt szélsőséges propozíciós elmélete megfosztja a képzeletet ismeretszerző szerepétől, ami heves vitára készítette a képzelet analóg elméleteit (például KOSSLYN, 1975; 1981; 1983; SHEPARD, 1975; 1978). Ezek az elméletek a téri sajátosságokat őrző vizuális reprezentációt elkülönítik a nyelvi, logikai reprezentációtól. Az „analóg” vélemény feltételezi a külső képpel izomorf mentális kép létezését amely a képzeleti műveletek működése által folytonosan, az ábrázolt dolognak megfelelően változik. A mentális kép ilyen „belső szem” jellegű transzformációjának szemantikus értelmező szerepet tulajdonít — azzal az elképzeléssel szemben, hogy a kép értelmezése kizárólag a propozíciós mély szerkezetben zajlik. A vizuális kép analóg átalakítását számos kísérleti eredmény támogatja. SHEPARD és METZLER (1971) híres mentális forgatási kísérletében a személynek két egymáshoz képest elforgatott tárgy azonosságáról kell döntenie; a döntés ideje az elforgatás mértékével egyenesen arányos, ami arról tanúskodik, hogy az összehasonlítást mentális forgatás előzi meg. A forgatás sebessége egyénenként változó, de nem függ az inger komplexitásától (COOPER és SHEPARD, 1973). COOPER (1976) kísérlete ezen túlmenően a mentális kép belső forgatásának folytonosságát igazolta: Amikor az összehasonlító próba ingert a forgatás közben adták, a mentális kép feltételezett helyzete és a próba inger tényleges helyzete közti eltérés határozta meg a döntés sebességét. A mentális kép manipulációjának másik kiterjedt kísérleti területe a mentális kép letapogatása. Kosslyn és munkatársai számos kísérletben bizonyították (áttekintésként lásd KOSSLYN, 1983), hogy a mentális kép letapogatási ideje a méret és távolság arányait tükrözi. Így például egy kisebb méretű képzeletbeli tárgy részletei nehezebben észlelhetők, mint egy nagyobbé. Más kísérleteik szerint pedig az elképzelt dolog részleteinek kikeresési ideje (például egy képzeletbeli térképen megtett mentális út) a letapogatott távolság függvénye. Az ún. zooming (fókuszálás) egy három dimenziós képi transzformáció: a távoli tárgyhoz való képzeletbeli közeledésnél a tárgy fokozatosan felnagyobbodik, mígnem kitölti az egész látóteret. Az ilyen jellegű igazoló kísérletekre támaszkodva, az analóg elméletek egyetértenek a percepció és képzelet folyamatainak egyenértékűségében (lásd még PODGORNÝ és SHEPARD, 1978; FINKE, 1980; PINKER, 1980). Ez nem zárja ki azonban, hogy a kép ún. mélystruktúrája, a képi interpretáció leíró formájú legyen, vagyis SHEPARD (1978) kifejezésével élve — az izomorfizmus másodlagosságát.

Az analóg-propozíciós vitát a propozíciós állásfoglalással szemben feltett kérdésekkel jellemezhetjük a legtömörebben. Hordozhatja-e a logikai-propozíciós szerkezetűnek feltételezett nyelvi mély struktúra a vizuális jelentést is? Történhet-e egyazon mély struktúrában a vizuális és verbális gondolkodás? Létezik-e külön vizuális és külön verbális gondolkodás, vagy a gondolkodásnak csak egyetlen nyelve van? Beszélhetünk-e mind a képalkotás, mind a mondatalkotás szintaxisáról? A szóbeli emlékezet tekintetében elismert gondolat, hogy a gondolkodás a beszédhez képest mélyebb és független, gyakran nem is tudatosuló folyamat. El lehet-e ugyanezt mondani a vizuális gondolkodás és a képzeleti kép viszonyáról? Szükség van-e a képi interpretációhoz a mentális képre vagy ez csak a tudatosított termék? Megfordítva az utóbbi gondolatot: létezik-e mentális kép nélküli vizuális gondolkodás? Stb.

A vita „róka fogta csuka” természetét az önmegfigyelésekből vett példák is megvilágítják. Egy KOSSLYN (1975) nyomán sokat elemzett eset: Ahhoz, hogy gondolatban megszámláljam a szobában lévő ablakokat, el kell képzelnem a szobát. Az elképzelt ablakok száma azonban pontosan annyi, mint amennyit meg kell számolnom. Vagy ugyanez a zebra csíkjaival (BOWER, 1972 nyomán elterjedt példa), amit nem tudok megszámlálni, hiába képezem el élénken a zebrát. Nem tudom megszámlálni, mert nincs tudásom róla stb. A fenti példák jelzik az analóg véleménynek a propozícióshoz való közeledését: az analóg-képi reprezentáció elméletei elfogadták a logikai-propozíciós rendszer hozzájárulását a kép szerkesztéséhez és értelmezéséhez. Ezt láthatjuk Kosslyn folyamatosan módosuló képzelet elméletében is. Az analóg és propozíciós reprezentáció együttműködésének magyarázata Kosslyn (KOSSLYN, 1975; KOSSLYN és POMERANTZ, 1977) képzelet elméletében is a felszíni és mély struktúra közötti viszony. Ugyanakkor a mély struktúra fogalmával együtt az analóg érvelés átvette a szemantikus emlékezet relációs természetét is. A képalkotást az absztrakt struktúra irányítja (mint ahogy a komputer a képernyőre rajzol), aminek következtében a képzeleti képben hozzáférhetővé és kezelhetővé válik a képi információ. A hozzáférhetőség mentális kép által teremtett lehetőségét a korai propozíciós vélemény is vallotta (lásd CHASE és CLARK, 1972, valamint SIMON, 1972 „belső észlelő folyamatok” fogalmát). Az analógelméletalkotás vitatott állítása maradt azonban a mentális kép, illetve a képzelet önálló ismeretszerző lehetősége. Az egységes „mély struktúra” feltételezése ennek igazolására nem ad lehetőséget. A mondatokról, a verbális emlékezet felszíni struktúrájáról, senki sem gondolja, hogy az értelmes információfeldolgozás önálló színterei. Ugyanígy nem tételezhető ez fel a képzeleti képről sem. Kosslyn későbbi szemantikus reprezentációs elmélete egy lehetséges kiút a fenti dilemmából (lásd KOSSLYN, 1979, 1981, 1983; FARAH és KOSSLYN, 1982). Ennek az elméleti megoldásnak alapvető kérdése, hogy vajon a képi sajátosságok absztrakt reprezentációjának formája eltér-e a nyelveiktől? Ez a kérdés szembeszithető PYLYSHYN (1973, 1984) szélsőséges véleményével, amely szerint a vizuális téri tulajdonságok csak a tűnékeny mentális képben vannak jelen, a szemantikus rendszer ezeket már nem őrzi. Így például a jelentés számára elégséges lehet, hogy két dolog egymás mellett van, anélkül hogy azok pontos téri lokalizációját ismernénk. Ezzel szemben, az analóg elmélet módosulásaként megszületett képi reprezentációs elmélet, a specifikus téri sajátosságok szemantikus megőrzésének feltételezésére épül. Az elmélet vázát továbbra is a felszíni és mély struktúra felosztás adja, azzal a különbséggel, hogy a vizuális és verbális felszíni struktúrához itt Kosslyn két azonos formájú, de eltérő tartalmú mély struktúrát rendelt. Kosslyn a vizuális és verbális jelentést az agy különálló, de együttműködésre képes funkcionális kapacitásaként kezeli, melyeket azonos formával és eltérő tartalommal jellemez. Elméletében a szemantikus emlékezet egységesen a relációk listászerű leírására épül, de a vizuális relációk tartalmilag elkülönülnek, a mérhető téri tulajdonságokat őrzi. A formai azonosság mellett szól az is, hogy neuropszichológiailag a téri relációk megőrzésének bal féltekei lokalizációját lehet valószínűsíteni (lásd KOSSLYN, 1987). Kosslyn reprezentációs elméletében a képi szemantikus rendszer önálló információfeldolgozó szerephez jutott – de az analóg mentális kép itt is a perceptuális jellegű aktív emlékezeti anyagot jelenti. A tartós emlékezet a képi részleteket összekötő téri sajátosságokat nem analóg módon, hanem listászerű leírás formájában őrzi. Ez a *geo-*

metriai mélystruktúra irányítja a perceptuális egységekből való képalkotást. Kosslyn fentebb vázolt elméletében a percepció és képzelet egyenértékűsége úgy jön létre, hogy a képzelet ingerli az alapvető perceptuális mechanizmust. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ebben az ekvivalencia szemléletben, az analóg mentális kép önmagában nem szemantikus, a mögötte álló képi leíró reprezentációból nyeri jelentését. Az is benne rejlik Kosslyn elméletében, hogy a képi egyenértékűség mellett egy szemantikus szintű egyenértékűség is létezik. Visszavezet ez a gondolat a képzelet „felülről-lefelé” irányuló szemléletéhez.

Az analóg álláspontot tovább formálja, hogy a nyelvészekről kölcsönvett felszíni struktúra — mélystruktúra fogalomrendszer helyett, egyre inkább a *működő emlékezet* (angolul, working memory) pszichológiailag jelentéstelibb fogalma adja a képzelet értelmezési keretét. A közvetlen vagy aktív emlékezetnek ez a BADDELEY (1981, 1986) nyomán elterjedt megjelölése azt a felismerést takarja, hogy *több független kognitív reprezentáció párhuzamos működése* határozza meg az emlékezetben folyó információfeldolgozást — a közvetlen emlékezet, merészebb kifejezéssel a tudat tartalmát. A különböző szintű kognitív műveletek egymásrahatva dolgoznak. Baddeley elméletében a „téri-vizuális vázlat” és az „artikuláris hurok” olyan modalitásörző reprezentációs formák, melyek majdnem automatikusan lépnek be az információfeldolgozásba. Ezek a reprezentációs rendszerek a képi információt téri szerveződési formában, a hallásit pedig szeriális szerveződési formában tartják fenn. Az emlékezet a propozíciós kódokat ezen perifériális rendszerek útján jelzi ki, illetve módosítja. A működő emlékezet fogalma ily módon értelmezési keretét adja az analóg reprezentáció vizuális gondolkodásban betöltött szerepének is.

A független reprezentációknak az aktív, működő emlékezetben történő együttműködése összeegyeztethető azokkal a képzelet elméletekkel, amelyek többszörös kognitív reprezentációban gondolkodnak. Így például Kosslyn korábban ismertetett képalkotási elképzelésével; sőt az ő elmélete alapján, az analóg reprezentációt neurofiziológiailag a perceptuális rendszerbe lokalizálhatjuk (KOSSLYN, 1987). Számos szemantikus reprezentáció elmélet átvette a közvetlen emlékezet működő emlékezetként való meghatározását, amely által a verbális modellek is számításba veszik a vizuális feldolgozás lehetőségét. Ezt láthatjuk például ANDERSON (1983) mentális reprezentáció elméletében, amely a korábbi kizárólagos propozíciós elmélettel ellentétben (például ANDERSON és BOWER, 1972) egy hármas reprezentációs elmélet. Anderson a szemantikus relációkat őrző propozíciós reprezentáció mellett, a beszédegységek verbális-szeriális reprezentációját és a képi egységek alaki-téri reprezentációját különíti el. Az eltérő kognitív rendszerek egyaránt a működő emlékezet tartalmán dolgoznak, s ez a kapcsolatbalépés lehetőségét nyújtja.

Ugyancsak a működő emlékezet fogalmának segítségével került be szervesen a szövegmegértési modellekbe a mentális kép. JOHNSON-LAIRD (1983) mentális modell elméletében a működő emlékezetben történő képi szerveződés az egymást követő mondatok szemantikus integrációjának élményszerű referencia keretét nyújtja.

Követve a szemantikus emlékezet egységes természetéről folytatott vitát, időnként úgy tűnik, hogy azt elsősorban az elméletképzés logikai lehetőségei és nem a per-

döntő kísérletek irányítják. Talán az is késlelteti a probléma továbbvitelét, hogy az emberi gondolkodás, az elméleti gondolkodás is, nehezen tud a *jelentés* absztrakciós szintje fölé emelkedni, pedig a logikai megoldáshoz valószínűleg erre volna szükség. Baddeley működő emlékezeti fogalmának a vitára gyakorolt hatása azonban e szkepszis ellen szól. A különböző szintű információfeldolgozási módok párhuzamos működésének lehetőségét — amelyre a fogalom épül — jól áttekinthető kísérleti helyzetek igazolják. Ezekben a kísérleti személyeknek egyidejűleg két egymással versengő feladatot kell végezniük. Az eredmények a különböző reprezentációkat mozgósító feladatok összeférését és az azonosakat igénylők interferenciáját igazolták. Például egy emlékezeti terjedelmen belüli számsor megjegyzése és az ezzel egyidejűleg végzett szövegmegértési feladat nem rontja jelentősen egymás hatékonyságát, mivel az első a szeriális reprezentáción, a második a jelentés reprezentáción alapul. Ugyanakkor egy körkörös pályán haladó fénypont követése egy Brooks-típusú képzeleti letapogatási feladat mellett már interferenciát okoz, mert mindkét feladat igényli a téri vizuális reprezentációt.² Baddeley a szelektív interferencia eredményeket terjesztette ki olyan komplex mentális működések (mint az olvasás, képzelet) értelmezésére, melyekben az eltérő reprezentációk párhuzamos működése az interakció lehetőségét nyújtja. A kísérleti alapokon álló működő emlékezet koncepció hatására a kizárólagos propozíciós kognitív struktúra modelleket az összetett analóg/propozíciós modellek váltották fel. Ugyanebbe az irányba mutatnak a mondat-kép egyeztetési kísérletek újabb eredményei is. Az eredeti kísérletek (lásd CLARK és CHASE, 1972, valamint CHASE és CLARK, 1972) azt igazolták, hogy az eltérő modalitású emlékezeti anyagok jelentésének összehasonlítása a szemantikus relációkon át történik. A mondat-kép egyeztetéses kísérletek későbbi eredményei nem erősítették meg egyértelműen az eredeti következtetéseket. Chase és Clark kísérleteiben a mondat és a kép bemutatása csaknem egyidejűleg történt. Ám ha a kísérleti személy tetszés szerint késleltetheti a második, egyeztetendő tétel megjelenését (lásd MacLEOD és mts., 1978), a relációk aszimmetriáját tükröző különbség (mint a felett és alatt közötti) az egyeztetési időből gyakran eltűnik. A különbség eltűnését az első tétel hosszabb feldolgozási ideje kíséri. Ez arra enged következtetni, hogy megfelelő feldolgozási idő esetén, a személyek a mondatot követően létrehozhatják annak mentális képét, amely a képpel való összehasonlítás alapjául szolgál. A személyek tehát különböznek abban, hogy nyelvi vagy képi stratégiát használnak az összehasonlításhoz. A választott stratégia egyrészt a nyelvi és téri képességektől függ (MacLEOD, 1978), másrészt a feladat természetétől (MATTHEWS és mts., 1980; KROLL és CORRIGAN, 1981). Az összehasonlítás stratégia függő adatai már az analóg és propozíciós kód együttműködésének gondolatát erősítik.

A működő emlékezet fogalma újraélesztette a *kettős kódolás* elméletet is. A kettős kódolás elmélet alapját nagyszámú kísérleti bizonyíték támasztja alá, amelyek a képzeleti tevékenység hatékonyságát igazolják szóbeli emlékezeti és szövegmegértési feladatokban (lásd PAIVIO, 1971; 1986). Igazolódtott, hogy az emlékezeti anyag ská-

²Habár Baddeley nem tette meg, de az általa nyújtott értelmezésben újragondolhatók a képzelet és észlelés interferenciáinak eredményei. Például a Perky-féle helyzetben kapott eredmények, melyek szerint a perceptuális információt a képzelet vagy asszimilálja, vagy interferencia lép fel a két vizuális folyamat között (lásd SEGAL, 1971; KIERAS, 1978).

lázott képkiváltó értéke a jelentés mutatóktól független feladatváltozó. A képformálás reakcióidő adatai pedig azt mutatták, hogy a képkiváltó érték szerint elvárt különbség van a verbális és vizuális kód viszonylagos rendelkezésre állásában. Paivio eredeti feltételezése szerint (például PAIVIO, 1971) a vizuális és verbális „tár” strukturálisan elkülönül és közöttük információátvitel történik. A kettős kódolási elmélet újraéledt formája (PAIVIO, 1986) továbbra is a képzeleti hatás magyarázatára törekszik. Az eredeti elmélethez hasonló kísérleti alapokra épít, emellett azonban figyelembe veszi neuropszichológiai bizonyítékokat is – elsősorban a féltekei specializáció adatait. Az elmélet továbbra is elkülöníti a vizuális és verbális szemantikus rendszert; emellett megkülönböztet affektív és motoros reprezentációkat is. Paivio az egyes reprezentációs formákat az információfeldolgozás független összetevőinek tekinti. Feltételezése szerint a perceptuális természetű input az egész rendszerre hat; a reprezentációk közötti kapcsolódás pedig az együttműködés során, a működő emlékezet aktív emlékezeti egységei között történhet meg. A vizuális és verbális rendszer kapcsolódása, a két jelentés egymásnak való megfelelése is ezen az úton valósul meg. A gyakorta együttműködő verbális és képi egységek bizonyos feltételek mellett ingerlik egymást, pusztán az együttműködés következtében. (PAIVIO az aktív egységeket MORTON, 1979 „logogen” fogalmából kiindulva határozza meg; az aktív vizuális egységet a verbális „logogen” egységek mintájára „imagen”-nek nevezi.) Az újabb kettős kódolási elmélet a vizuális és verbális szemantikus rendszer kapcsolódását az információátvitel helyett az egységek közötti közvetlen kapcsolódással magyarázza – elkerülve így a „közvetítőnyelv” feltételezésének szükségességét.

PAIVIO (1986) gondolatmenetét az emlékezet egységeiből való kiindulás jellemzi. Az eltérő minőségű egységekre ezután eltérő szerveződési módokat épít, amelyek az eltérő jelentést adják. Feltételezése szerint, az aktív emlékezetben felismerhető képi analóg és verbális szériális szerveződési mód különbsége valamiképpen megmarad a jelentés szintjén is. Például úgy, hogy a képi jelentés folytonos módon, beágyazott séma jelleggel; a szóbeli jelentés pedig diszkrét módon, logikai leírás formájában szerveződik.

A nyolcvanas években két, részletesen kidolgozott képi elmélete, KOSSLYN (1983) és PAIVIO (1986) monográfiája, egyaránt a szemantikus emlékezet modalitás szerinti elkülönülésének lehetőségét hordozza. Az analóg képet mindkét elmélet perceptuális természetű struktúrához köti. A lényegi különbség, hogy Kosslyn számára a két szemantikus emlékezet struktúrája közös (elkülönült tartalommal), míg Paivio ortodox kettős kódolási szemléletében strukturálisan is különválnak. Azonban mindkét elméleti megoldásban (szemben PLYSHYN, 1984 nézetével), a jelentés őrzi a sajátosan vizuális információt és ezáltal a képzelet önálló információfeldolgozó szerephez jut. Kieras 1978-ban meggyőzően elvetette a szélsőséges propozíciós érvelést, annak alapján, hogy a kettős kódolási hipotézis által leírt képzeleti hatásokat (például képzelet szerepe a szöveg megértésben) nem képes kezelni. Érvelésében döntő fontosságúak voltak a képzeleti és perceptuális folyamatok között létrejövő interferencia jelenségek is (például SEGAL, 1971), mint a képzelet képiségének bizonyítékai. KIERAS (1978) ugyancsak szembesítette a képi feldolgozás két alternatíváját, ő maga is kidolgozva egy KOSSLYNéhoz (1979, 1981, 1983) hasonló propozíciós elméletet. A kettős kódolás,

illetve a proposíciós kódolás közötti lényeges különbséget abban látta, hogy előbbi esetében maga a kép is megőrződik, míg utóbbi esetében a kép csak a szemantikus elaboráció során generálódik és lép be az információfeldolgozásba. Elemzése során úgy találta, hogy egyik alternatíva mellett sincs olyan döntő érv, amely kizárná a másik lehetőséget. Úgy tűnik, hogy ez a vita Kieras tíz évvel ezelőtti elemzése óta sem zárult le. Az elméleti lehetőségek szembesítéséből mindenesetre az is kiderül, hogy a szemantikus emlékezet *amodális* és *proposíciós* természetének kérdése nem azonos.

A vizuális és verbális szemantikus emlékezet eredendő kettőssége mellett szóló erős érv — amelyet Paivio és Kosslyn elmélete is felhasznál — a szemantikus reprezentációk fejlődésbeli változása. A fejlődési vonalat követve nyilvánvalónak látszik, hogy a szemléletes és szemléletlen megismerési formának valamely módon a jelentés szintjén is el kell különülnie. Az alábbiakban ezt a megközelítést követjük.

A szemantikus reprezentáció fejlődési hipotézisei

A kisgyerekeknél megfigyelhető élénk képzeleti tevékenység, valamint a verbális fogalmakban bekövetkező fejlődési váltás — a konkrétól az elvont fogalmakra —, a képi és nyelvi szemantikus emlékezet kapcsolatának fejlődési megközelítéséhez vezet. A fejlődéslélektan reprezentációs elméletei szerint (például BRUNER és mts., 1966; PIAGET és INHELDER, 1971) a fogalmak kisgyermekkorra jellemző *képi/képzeleti* reprezentációját nagyobb gyerekeknél a *nyelvi/szimbolikus* reprezentáció váltja fel. A fejlődéslélektan téziséből kiindulva, a szemantikus emlékezet elméletek is hipotéziseket állítottak fel a reprezentáció fejlődésére. Így Kosslyn és Paivio korábbiakban ismertett elméletének is van fejlődési vetülete.

Kosslyn (lásd KOSSLYN, 1979, 1983; FARAH és KOSSLYN, 1982) reprezentáció fejlődési elméletét a fejlődéslélektani szemlélettel szemben fogalmazta meg. Véleménye szerint, a vizuális reprezentáció nem kevésbé absztrakt, mint a verbális. A reprezentáció formája mindkét esetben a szemantikus tulajdonságok absztrakt, listászerű leírása. A képi tartalmú leírások teszik lehetővé a képzeleti kép megalkotását. A gyermeki emlékezet a vizuális/perceptuális leírás túlsúlyával jellemezhető, ez megmagyarázza a képi emlékezés és a képzeleti tevékenység hatékonyságát ebben az életkorban.

Kosslyn érvelése a vizuális és verbális szemantikus emlékezet egységes leíró formája mellett, mondhatni saját kísérleti eredményeivel szemben történik. A kísérletben megnevezett dolgok sajátosságairól kellett dönteniük felnőtteknek és gyerekeknek. A felnőttekre az jellemző, hogy minél erősebben asszociálódik a sajátosság a dologhoz, annál gyorsabb a döntés (például „macska — karom” igazolása gyorsabb mint „macska — fej”). Azonban ez az asszociációs hatás azonnal eltűnik, ha a személyeket megkérik a megnevezett dolgok elképzelésére. Ilyenkor az asszociációs erősség helyett a méret válik döntővé, a nagyobb rész létezését könnyebb igazolni (a példában a „fej” igazolása most gyorsabb mint a „karom”-é). Az asszociációs hatás a leíró ismeretek használatát, a mérethatás pedig a képzeleti kép használatát igazolja az emlékezeti egyeztetésben. Kisebb gyerekeknél mindig a méret hatás érvényesül. Ennek ellenére, Kosslyn szerint semmi sem igazolja, hogy a méret sajátosságok nem listászerűen leírt formában lenné-

nek jelen a gyermeki emlékezetben. A gyerekek önbeszámolóí sem erősítik meg a képzeleti kép feltétlen használatát a „méret” hatás érvényesülésekor.

A vizuális és verbális szemantikus reprezentáció fejlődésének egymásraépülését PAIVIO (1986) kettős kódolási elmélete is magyarázza. Korábban volt róla szó, hogy Paivio rendszerében a vizuális és verbális egységek („imagek” és „logogenek”) működésbeli érintkezéséből az következik, hogy azok a továbbiakban aktiválni képesek egymást. Ennek megfelelően Paivio a verbális jelentés kialakulását a működő emlékezet vizuális és verbális egységei közötti vonatkoztatásból vezeti le. A korábban kifejlődött nem verbális szemantikus emlékezet egységei elsődleges, perceptuális jelentést kölcsönöznek a verbális szemantikus rendszer egységeinek. A későbbiekben a szóbeli egységek saját szerveződési formája már önálló verbális jelentést alakít ki. Emellett kölcsönösen megmarad a rendszerek közötti referenciális jelentés; képeknél a verbális, szavaknál a vizuális.

A vizuális és verbális szemantikus emlékezet bensőséges kapcsolatára vonatkozó elgondolásokat erősítik a *nyelvi fogalmak* elsajátításának elméletei is. E. CLARK (1973) és H. CLARK (1973) szemantikus fejlődési elméletei a percepciónak a verbális fogalmak elsajátításában betöltött szerepére vonatkoznak. A szemantikus tulajdonság elmélet E. Clark által megfogalmazott fejlődési követelményei szerint a lexikai elsajátítás alapja a fogalmat egyértelműen meghatározó egy vagy néhány szemantikus tulajdonság kiemelése az észleletekből. A későbbiekben „komponensről komponensre” bővül a szemantikus leírás. A verbális fogalmak perceptuális származtatásából következő további gondolat, hogy a környezet könnyen észlelhető sajátságain alapuló verbális fogalmakat könnyebb elsajátítani, mint a kevésbé észlelhető, illetve a több szemantikus jeggyel leírható komplexebb fogalmakat.³

A szemantikus tulajdonság és komplexitás elméletekből kiindulva Herbert Clark és munkatársai (CLARK, 1973, 1976 és CLARK, CARPENTER és JUST, 1973) a perceptuális és nyelvi szemantikus struktúra megfelelésének elméletét dolgozták ki (vitatva ezzel egyben a nyelv veleszületett struktúráját is). A *perceptuális/nyelvi korrelációs* elmélet szerint, a környezet könnyen észlelhető perceptuális jegyei – melyekre a perceptuális reprezentáció épül – a verbális reprezentációnak is elsődleges jegyeivé válnak. A reprezentációk közötti megfelelés alapja a közös reprezentációs mód: a perceptuális események értelmezése – a nyelvvel azonos módon – az elemi proposíciók elemzésén át jön létre.

Clark és munkatársai munkáiban a perceptuális/nyelvi megfelelés fejlődési hipotézise egyidejűleg fogalmazódott meg a szemantikus emlékezet egységes természetének általános hipotézisével (lásd még a korábban említett CHASE és CLARK, 1972; CLARK és CHASE, 1972 tanulmányokat). Mindkét feltételezés a proposíciós struktú-

³ A komplexitás hipotézist később H. CLARK és E. CLARK (1977) a holisztikus fogalmakat jelölő konkrét szavakról a közvetlenül nem észlelhető szemantikus jegyek absztrahálásán alapuló relációs szavakra korlátozták; igékre, melléknevekre és relációkat kifejező főnevekre. [Az igék által kifejezett funkcionális relációk absztrakt természetének ugyanakkor más szemantikus fejlődési elméletek ellentmondanak. Például NELSON (1978) funkcionális mag hipotézisében ezek a konkrét fogalmak elsajátításának legfontosabb jegyei.]

ra gondolatán alapul. A téri perceptuális és nyelvi viszonyok megfelelésének elemzése a kognitív struktúra általános és fejlődési vizsgálatainak is jelentős területe. A korrelációs hipotézis levezetése is többek között arra épül, hogy a nyelv téri és idői kifejezései őrzik a perceptuális tér szabályait. H. CLARK (1973) a perceptuális struktúrát a geometriai (kartezianus) koordinátarendszernek felelteti meg. Eszerint perceptuális térünk viszonyrendszerét az álló helyzetben érvényes horizontális és vertikális dimenzió pontjai, vonalai és síkjai határozzák meg. A dimenziók irányultságából vezethető le a perceptuális és nyelvi struktúra alapvető különbsége. A kiterjedés lehetősége által meghatározott természetes iránynak megfelelően az észlelés biológiai aszimmetria viszonyai alakultak ki. Az alaphoz viszonyított folytonos kiterjedés (például a földhöz viszonyított magasság) perceptuálisan kiugróbb tulajdonságokat hordoz mint az alaphoz való véges közeledés. Így például jobban észleljük azt, ami fent van, mint ami lent és természetesen jobban azt, ami előttünk van, mint ami mögöttünk. Az utóbbi abszurd példa sem csak tréfa, mert a percepció referencia rendszere és dimenzióinak irányultsága tükröződik a nyelvi kifejezésekben. A téri kifejezések téri dimenziókhoz rendelhetők és a tárgy vagy ego helyzetéhez képest irányítottak. Például a melléknévek esetében: hosszú—rövid, magas—alacsony, széles—keskeny, nagy—kicsi, vastag—vékony, távol—közel, mély—sekély. A perceptuális preferencia alapján a felsorolt melléknév párok közül mindig az első pozitív, a második negatív irányú. Ezt igazolják a nyelvek olyan egyetemleges szabályai, mint például az, hogy általában a dimenzió pozitív irányával kérdezzünk (például milyen magas), hogy a téri helyzetek leírásában általában a pozitív melléknévet használjuk, valamint hogy a pozitív irány a téri dimenziók megnevezésének az alapja (például magasság). Clark magyarázatát az összehasonlító melléknévekre (például nagyobb mint—kisebb mint) is kiterjesztette. Továbbá, hasonlóan a melléknévekhez, a téri viszonzyszavakban is tükröződik a perceptuális struktúra (például felett—alatt; előtt—mögött). Az idői kifejezések a térben való mozgás analógiájára épülnek (az idő elérkezik, elfut stb.) és ugyancsak irányítottak (például a korán és a későn egy sztenderd ponthoz képest pozitív, illetve negatív irányba esik). CLARK (1973, 1976) a nyelvészet jelölt—jelöletlen kérdéskörére építve, a perceptuális dimenziók negatív pólusát leíró kifejezéseket nyelviileg komplexnek tekinti, a pozitív kifejezések tagadásából vezeti le.

Clark és munkatársai a kísérleti pszichológia kronometriai módszereivel, mondat—kép egyeztetési helyzetben vizsgálták a nyelvi és téri viszonyok egymásnak való megfelelését (például CLARK, 1973; CLARK, CARPENTER és JUST, 1973; CLARK, 1976). A szemantikus rendszer egységességét alátámasztó eredményekről e tanulmány első részében már volt szó, az egységes propozíciós struktúra igazolásaként (lásd CLARK és CHASE, 1972, és CHASE és CLARK, 1972). Az ezt követő kísérletek vizsgálati eljárása az eredeti „*+”-es vizsgálati eljárással megegyezett, de több reláció-pár is kiterjedt. Az összehasonlító melléknévpárok esetében a személy például arról döntött, hogy a kék vonal hosszabb-e (vagy rövidebb) mint a rózsaszínű. Vagy arra a kérdésre kellett válaszolnia, hogy a képen látható két személy közül melyik az öregebb (illetve fiatalabb). Vagy arra, hogy melyik fény a világosabb (sötétebb), vagy melyik hang a magasabb (mélyebb). Továbbléptek e tanulmányok abban, hogy a mondat-kép összehasonlítás reakcióidőben tükröződő nehézségét a mondat nyelvi komplexitásának függ-

vényében is elemezték. Amikor a képet leíró állítás az egyszerű viszonyt tartalmazza (például azt állítjuk, hogy mi van mi felett és nem azt, hogy mi van mi alatt; vagy például állításunk arra vonatkozik, hogy mi a hosszú és nem arra, hogy mi a rövid), jelentősen rövidebb a döntés latenciaideje, mint ellenkező esetben. A mondat-kép egyeztetés közvetlenül végrehajtható, ha a mondat a perceptuális természetű (jelöletlen) viszonyt tartalmazza. A komplexebb, sajátosan nyelvi viszonyok esetében azonban az egyeztetés ideje megnyúlik, feltehetőleg a szemantikus egyeztetés előtt szükség van a viszonyok egymásnak való megfeleltetésére. Clark és munkatársai mindebből — a szemantikus emlékezet egységes propozíciós természetén túl — a tér-idői relációpárok negatív tagjának jelentésbeli összetettségére következtettek. Hasonlóan, mint ahogy a tagadó mondat komplexebb mint az állító, a jelölt viszonyt tartalmazó mondat is komplexebb mint a jelöletlen. A pozitív tag jelöli a perceptuális viszonyt, a pozitív tagadása miatt komplexebb negatív tag pedig a sajátosan verbális viszonyt.

A mondat-kép egyeztetési helyzettel H. Clark és munkatársai a perceptuális és nyelvi struktúra feltételezett fejlődési összefüggését kiterjesztették a felnőtt emlékezet folyamatelemzésére. A felnőtt adatok azonban nem igazolhatják vissza a fogalom fejlődésére tett komplexitás hipotézist, szigorúan csak a mondat-kép összehasonlítás felnőttkori modelljét rajzolják meg. A mondat-kép egyeztetés eredményeinek fejlődési általánosítása ellen, azaz a komplexitás magyarázat ellen szólnak az OLSON (1977) által elemzett hasonló gyermek kísérletek. Óvodáskorú gyerekekkel végzett egyeztetési vagy képi ábrázolási kísérletek eredményei szerint, a gyerekek sokkal inkább képesek a mondatnak megfelelően értelmezni egy képi jelenetet, mintsem szerkezetileg átalakítani a mondatot. Olson értelmezése szerint, az azonos jelentésű, de felszínileg különböző mondatok szemantikus egyenértékűségének tudása viszonylag későn jelenik meg. Ennek oka, hogy még nem fejlődtek ki az ilyen átalakításhoz szükséges logikai műveletek (propozíciók közti implikációk). Mindez gyermekkorban a komplexitás magyarázat ellen szól. Habár Olson e gondolatokat állító-tagadó és cselekvő-szenvedő szerkezetek képi megfeleltetése kapcsán fejti ki, a jelentés kompozíciós elmélete keretében az ellentétes perceptuális kifejezések jelentésének elsajátítására is érvényes.

A szemantikus tulajdonság (E. CLARK, 1973) és a perceptuális/nyelvi megfelelés (H. CLARK, 1973) elméletekből következő fejlődési hipotézis szerint a perceptuális preferenciáknak megfelelő pozitív irányt jelölő szavak elsajátítása és helyes használata; a gyermeknyelvben megelőzi a nyelvileg összetettebb negatív irányt jelölő szavak elsajátítását és helyes használatát. Ezt az *először a pozitív* hipotézist számos gyermeknyelvi kísérlet megerősítette, további más kísérletek azonban nem támasztották alá (például GREENFIELD és SMITH, 1976; BLEVITT, 1982). Az ellentétes eredményeket a szerzők a perceptuálisan kiugró tulajdonságok kontextus függőségével magyarázzák (például a labda számára a jelöletlen pólus a fent, a golyó számára a lent). Eszerint, nemhogy biológiailag meghatározott volna, de még felnőtteknél sem rögzül mereven, az adott nyelvi és nem nyelvi kontextustól függetlenül, a perceptuális dimenziók pozitív–negatív iránya.

CAREY (1982) a jelentés komponenciális elméletén belül maradva kérdőjelezi meg az „először a pozitív” hipotézist. Megfigyelései szerint, a gyerekek kezdetben a saját kategóriával szembeállítva, úgymond kontrasztív módon használják e kifejezé-

seket, például magas ember, kövér tyúk. Ugyanakkor ez a kontrasztív használat véleménye szerint nyelviileg komplexebb (tulajdonság + sztenderdhez viszonyítás), mint a nem jelölt használat (tulajdonság). Ezért ilyen esetben nem várható különbség az ellentétes kifejezések között, hiszen mindkettőnél a tulajdonság sztenderdhez való viszonyításából ered a szó jelentése. A kontrasztív fogalom használat Carey szerint a szemantikus emlékezet természetes kategóriák mentén való és nem komponensről komponensre történő fejlődését támogatja.

A szemantikus emlékezet más fejlődési elméletei is a prototípus struktúrát, vagy más kifejezéssel *a referenciális modellt* állítják leggyakrabban a szemantikus tulajdonságok definiáló erejéből kiinduló elméletekkel szemben. A prototípus és szemantikus tulajdonság elmélet ilyen szembesítését teszi meg többek között CAREY (1982), BLEVITT (1982), KEIL és BATTERMAN (1984). Az ő értelmezésükben, a téri relációk a tárgyat jellemző jegyek készletéhez kötődnek. Ez megmagyarázza például a téri viszonyt kifejező szavak jelentésében tapasztalt kontextus hatást.

A Rosch nevéhez kötődő (például ROSCH és MERVIS, 1975; MERVIS és ROSCH, 1981) séma jellegű prototipikus struktúra a fogalom jellemző jegyeiből, tulajdonságaiból építkezik. A szemantikus jegyek összességéből álló szemantikus leírás a fogalmak hasonlósági alapon történő csoportosulását alapozza meg. A szemantikus hasonlóság meghatározásában az ún. centrális, vagy lényeges jegyek, melyek a legtöbb fogalomban jelen vannak, hangsúlyozott szerepet kapnak. Ezek reprezentálják a fogalomkör magját, ún. „prototípusát”. A prototípushoz való hasonlóság mértéke határozza meg az esetek kategóriába való tartozásának erősségét. A szemantikus leírás gazdagsága, amely a lényeges jegyek mellett nagyszámú esetlegesen jellemző jegyet tartalmaz, a fogalmi kategóriák határainak „életlenségéhez” vezet. A fogalmak hasonlósági alapon történő szerveződése több szinten történik, amely szintek hierarchikus viszonyban állnak. Gyakori a három szintű tagolódás: fölérendelő (például bútor), alapszintű (például szék) és alárendelő (például konyhaszék) kategóriákba. A fogalom fejlődésében és mindennapi használatában az alapszintű kategóriáknak kiemelkedő szerep jut. A gyerekek ezeket sajátítják el a legkönnyebben és a felnőttek ezeket használják a leggyakrabban. Ezek olyan absztrakt kategóriák, amelyeknek egyszerű neveik vannak és képiileg jól ábrázolhatók. Az alapszintű kategóriák több és jellemzőbb információt hordoznak mint a fölérendeltek, de ugyanakkor általánosabbakat mint az alárendelők.

Szemben a definitív jegyeken alapuló logikai kategóriákkal, a szemantikus tulajdonságok átfedése alapján létesült kategóriák természetes kategóriák. Az elsők alapulnak a szemantikus emlékezet háló modelljei, a másodikon a prototípus modellek. A leglényegesebb eltérés a két szemantikus modell között azonban nem a meghatározó és jellemző jegyek leíró ereje. A szemantikus háló modell számos változata, például COLLINS és LOFTUS (1975) terjedő aktivációs elmélete, már nem korlátozza a relációk típusát. Másrészt, a prototipikus struktúra, főleg a fogalom fejlődés későbbi szakaszában, lényeges/definiáló erejű jegyeket is tartalmazhat (lásd MERVIS és ROSCH, 1981; MEDIN és SMITH, 1984). A döntő eltérés, hogy a relációs struktúra őrzi a fogalmakat összekötő strukturális információt, míg a prototipikus nem. Az utóbbi esetben a szerveződés a fogalmak közti teljes hasonlóságból és nem a szemantikus relációk ismeretéből következik.

A szembeállított szemantikus elméletek közötti feloldást javasoltak KEIL és BATTERMAN (1984) feltételezve a karakterisztikus/definiáló jegyek reprezentációs szerepének fejlődésben bekövetkező váltását. A fogalmi fejlődés kezdetén a jelentést a véletlenszerű példák határozzák meg, ennek megfelelően a karakterisztikus jegyek túlsúlya jellemző. Ezzel magyarázható például az az általunk is megfigyelt jelenség, hogy a gyerekek fogalmi kategóriái a felnőttekéhez képest sokkal több periférikus (atipikus) tagot tartalmaznak, az esetek „véletlensége” sokkal inkább befolyásolja a fogalomkör jelentését. Keil és Batterman szerint a kisebb gyerekekre jellemző kontextus függőség fennmaradása mellett a nagyobb gyerekeknél egyre nagyobb szerepet játszik a szó jelentésében a definiáló jegyeken alapuló szabályok, meghatározások. Így rendeződhetnek kiemelkedő dimenziókhoz az ellentétés melléknevek is, melyek korábban a kontextus által meghatározott fogalmakhoz kötődnek. Egy gyakorta emlegetett kísérlet, LANDAU (1982) kísérlete arra mutat rá, hogy a jelentés e két típusú tulajdonsága együtt van jelen. Rokoni fogalmak képi azonosítását kérve öt-kilenc év közötti gyerekektől a jellemző (például a nagymama öregsége) és meghatározó (például a nagymama unokája) vonások egyaránt fontosnak tűntek, de mint várható, a nagyobb gyerekek jobban támaszkodtak az utóbbiakra.

A verbális szemantikus reprezentáció karakterisztikus és definiáló jegyeinek fejlődési váltása általános hipotézissé vált (lásd például ROSCH és MERVIS, 1984 áttekintését a kategóriába tartozás kritérium váltásáról). Hasonló ez a gondolat ahhoz is, amit a mondat-kép egyeztetési helyzetek eredményeinek fejlődési érvényességéről OLSON (1977) a már korábban említett kísérletek kapcsán megfogalmazott. Olson a logikai fejlődésben látta az életkori váltást. A logikai természetű kognitív műveletek az ismereteket a későbbi életkorban átszervezhetik. De megfelel a gondolat PIAGET és INHELDER (1948) a téri fogalmak fejlődésére vonatkozó műveleti elemzésének is, akik a koordinátarendszerben való gondolkodás megjelenését a preoperatív szakaszba helyezik.

A fenti gondolatok a komplexitás elmélet fejlődési hipotéziseinek ellentmondanak, legalábbis a szemantikus reprezentáció korai szakaszát illetően. A logikai eredetű komplexitás hipotézis a fogalom kialakulását a legkiemelkedőbb és egyben definitív tulajdonságok bonyolódásából vezette le. Ezzel szemben az imént ismertetett gondolatok a fogalom fejlődésében kezdetben sok egyenrangú tulajdonságot tételeznek fel, melyek közül a lényeges, karakterisztikus (de szigorú értelemben véve nem definitív) jegyek később emelkednek ki és szerepük a kontextustól függően változik. A percepció és nyelv fejlődési összefüggését a komplexitás elmélet a definiáló jegyek perceptuális természetében látta, míg a séma típusú elméletek a nyelvi és nem nyelvi fogalmi kategóriák közös struktúrájában ragadják meg. (A prototipikus reprezentációban a szemantikus tulajdonságok kötegszerű leírása és az erre épülő hasonlósági szerveződés perceptuális természetű jelentés struktúra.)

A szemantikus emlékezetnek a tanulmány első részében bemutatott nyelvi és a második részében bemutatott perceptuális természetű reprezentációs modellje egyaránt egységes szerveződési elvet kínál. A nyelvi indíttatású egységes szemantikus elméletek az emlékezet általános, a vizuális és verbális modalitás felett álló természetét a logikai/propozíciós struktúrából vezették le. Jelen tanulmánynak a célja, e megoldás

szembesítése volt más lehetséges szemantikus modellekkel. Így például a szemantikus emlékezet fejlődési elméleteiben megfordul a gondolatvezetés. Ezek az elméletek a perceptuális struktúrából indulnak ki, aminek következtében a nyelvi ismeretszerzés logikai szemantikus modelljei helyett előtérbe kerülnek a perceptuális természetű prototipikus modellek. A szemantikus emlékezet egységes természetének kérdése ennek következtében megkétszereződik. Az egyik kérdés (amit a tanulmány első része fejt ki) a vizuális és verbális jelentés reprezentációs formája és szerveződése közötti megfelelés. A második kérdés pedig (lásd a fejlődési fejezetet), hogy vajon a korai és későbbi életkorokra jellemző verbális jelentés magyarázható-e egyazon szemantikus struktúrában; a verbális emlékezet élményszerű és szabályokat követő formája mennyiben egységes ismeretrendszer. (A két szembeállított reprezentációs megoldás egyaránt megengedi az elkülönülő szerveződési módokat; például COLLINS és LOFTUS, 1975; TULVING, 1985; MERVIS és ROSCH, 1981). A propozíciós közös forma fejlődési alternatívája, a fogalmak hasonlósági alapon történő természetes kategóriákba való szerveződése, amely a vizuális és verbális jelentésnek közös alapot kínál.

Irodalom

- ANDERSON, J. R. and BOWER, G. H., 1973, *Human associative memory*, V. H. Winston and Sons, Washington, D. C.
- ANDERSON, J. R., 1983, *The architecture of cognition*, Harvard University Press, London.
- BADDELEY, A., 1981, A munkamemória fogalma: az elmélet jelenlegi helyzetének s a továbbfejlesztés esélyeinek áttekintése, In: KÓNYA A. (szerk.), *Emlékezeti szöveggyűjtemény*, ELTE Sokszorosító, Budapest, 1986.
- BADDELEY, A., 1986, *Working Memory*, Clarendon Press, Oxford.
- BLEWITT, P., 1982, Word meaning acquisition in young children: a review of theory and research, In: REESE, H. W. (ed.), *Advances in Child Development and Behavior*, Vol. 17, Academic Press, New York.
- BOWER, G. H., 1972, Mental imagery and associative learning, In: GREGG, I. (ed.), *Cognition in learning and memory*, John Wiley and Sons, New York.
- BRUNER, J. S., OLVER, R. and GREENFIELD, P., 1966, *Studies in cognitive growth*, Wiley, New York.
- CAREY, S., 1982, Semantic development: the state of the art, In: WANNER, E. and GLEITMAN, L. R. (eds), *Language acquisition: The state of the art*, Cambridge University Press, Cambridge.
- CHASE, W. G. and CLARK, H. H., 1972, Mental operations in the comparison of sentences and pictures, In: GREGG, L. W. (ed.), *Cognition in learning and memory*, John Wiley and Sons, New York.
- CLARK, E. V., 1973, What's in a word? On the child's acquisition of semantics in his first language, In: MOORE, T. E. (ed.), *Cognitive development and the acquisition of language*, Academic Press, New York.

- CLARK, H. H., 1973, Space, time, semantics, and the child, In: MOORE, T. E. (ed.), *Cognitive development and the acquisition of language*, Academic Press, New York.
- CLARK, H. H., 1974, The chronometric study of meaning components, In: *Problemes actuels en psycholinguistique*, Editions du C.N.R.S., Paris.
- CLARK, H. H., 1976, Semantics and comprehension, In: SEBEOK, T. A. (ed.), *Current trends in linguistics*, Vol. 12, Mouton Publishers, The Hague.
- CLARK, H. H., CARPENTER, P. A., JUST, M. A., 1973, On the meeting of semantics and perception, In: CHASE, W. G. (ed.), *Visual information processing*, Academic Press, New York.
- CLARK, H. H. and CHASE, W. G., 1972, On the process of comparing sentences against pictures, *Cognitive Psychology*, 3, 472–517.
- CLARK, H. H. and CLARK, E. V., 1977, *Psychology and language*, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York.
- COLLINS, A. M. and QUILLIAN, M. R., 1969, Retrieval time from semantic memory, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 8, 240–248.
- COOPER, L. A., 1975, Mental rotation of random two-dimensional shapes, *Cognitive Psychology*, 7, 20–43.
- COOPER, L. A. and SHEPARD, R. N., 1973, Chronometric studies of the rotation on mental images, In: CHASE, W. G. (ed.), *Visual information processing*, Academic Press, New York.
- FARAH, M. J. and KOSSLYN, S. M., 1982, Concept development, In: REESE, H. W. and LIPSITT, L. P. (eds), *Advances in Child Development and Behavior*, Academic Press, New York.
- FINKE, R. A., 1980, Levels of equivalence in imagery and perception, *Psychological Review*, 87, 113–132.
- FRENCH, L. A., 1986, Acquiring and using words to express logical relationships, In: KUCZAJ, S. A. and BARRETT, M. D., *The development of word meaning*, Springer Verlag, New York.
- GREENFIELD, P. M. and SMITH, J. H., 1976, *The structure of communication in early language development*, Academic Press, New York.
- HEBB, D. O., 1968, A képzeletről, In: KÓNYA A. (szerk.), *Tanulás és emlékezet*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.
- JOHNSON-LAIRD, P. N., 1983, *Mental models*, University Press, Cambridge, Harvard.
- KEIL, F. C. and BATTERMAN, N., 1984, A characteristic-to-defining shift in the development of word meaning, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 23, 221–236.
- KIERAS, D., 1978, Beyond pictures and words: alternative information processing models for imagery effects in verbal memory, *Psychological Bulletin*, 85, 3, 532–554.
- KOSSLYN, S. M., 1975, Information representation in visual images, *Cognitive Psychology*, 7, 341–370.
- KOSSLYN, S. M., 1978, The representational-development hypothesis, In: ORNSTEIN, P. A. (ed.), Hillsdale, N. J., Erlbaum, New York.

- KOSSLYN, S. M., 1981, Research on mental imagery: Some goals and directions, *Cognition*, 10, 173–179.
- KOSSLYN, S. M., 1983, *Ghosts in the mind's mashine*, Norton, New York.
- KOSSLYN, S. M., 1987, Seeing and imagining in the cerebral hemispheres: A computational approach, *Psychological Review*, Vol. 94, No. 2, 148–175.
- KOSSLYN, S. M. and POMERANTZ, J. R., 1977, Imagery, propositions, and the form of internal representation, *Cognitive Psychology*, 9, 52–76.
- LANDAU, B., 1982, Will the real grandmother please stand up? The psychological reality of dual meaning representations, *Journal of Psycholinguistic Research*, 11, 1, 47–62.
- MACLEOD, C. M., HUNT, E. B. and MATHEWS, N. N., 1978, Individual differences in the verification of sentence-picture relationships, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 17, 493–507.
- MEDIN, D. L. and SMITH, E. E., 1984, Concept and concept formation, *Annual Review of Psychology*, 35, 113–138.
- MERVIS, C. B. and ROSCH, E., 1981, Categorisation of natural object, *Annual Review of Psychology*, 32, 89–115.
- MORTON, J., 1979, Facilitation in word recognition: experiments causing change in the logogen model, In: KOLERS, P. A., WROLSTEAD, M. and BOUMA, H. (eds), *Processing of visible language*, 1, Plenum Press, New York.
- NEISSER, U., 1976, *Megismerés és valóság*, Gondolat, Budapest, 1984.
- NELSON, K. E., 1978, Semantic development and the development of semantic memory, In: NELSON, K. (ed.), *Children's language* 1, Gardner, New York.
- NOTON, D. and STARK, L., 1971, Scan path in saccadic eye movements while viewing and recognizing patterns, *Vision Research*, 11, 929–942.
- OLSON, D. R., 1972, Nyelvhasználat a kommunikációban, az oktatásban és a gondolkodásban, In: PLÉH Csaba (szerk.), *Pszicholingvisztika és kommunikációkutatás*, Budapest, 1977.
- PAIVIO, A., 1971, Imagery and language, In: SEGAL, S. J. (ed.), *Imagery: Current cognitive approaches*, Academic Press, New York.
- PAIVIO, A., 1986, *Mental representations, A dual coding approach*, Oxford University Press, New York.
- PIAGET, J. and INHELDER, 1948, *La représentation de l'espace chez l'enfant*, PUF, Paris.
- PIAGET, J. and INHELDER, 1966, *L'image mentale chez l'enfant, Étude sur le développement des représentations imagées*, PUF, Paris.
- PINKER, S., 1980, Mental imagery and the third dimension, *Journal of Experimental Psychology, General*, 109, 354–371.
- PODGORNY, P. and SHEPARD, R. N., 1978, Functional representations common to visual perception and imagination, *Journal of Experimental Psychology, Human Perception and Performance*, 4, 21–35.
- PYLYSHYN, Z. W., 1973, What the mind's eye tells the mind's brain, A critique of mental imagery, *Psychological Bulletin*, 80, 1–24.
- PYLYSHYN, Z. M., 1984, *Computation and cognition, Toward a foundation for cognitive science*, A Bradford Book, Cambridge.

- ROSCH, E. and MERVIS, C. B., 1975, Family resemblances, Studies in the internal structure of categories, *Cognitive Psychology*, 7, 573–605.
- SEGAL, S. J., 1971, Processing of the stimulus in imagery and perception, In: SEGAL, S. J. (ed.), *Imagery: Current cognitive approach*, Academic Press, New York.
- SHEPARD, R. N., 1978, A mentális kép, In: SÉRA László és KOMLÓSI Annamária (szerk.), *Perceptuális tanulás és képzelet*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1983.
- SHEPARD, R. N. and METZLER, J., 1971, Mental rotation of three-dimensional objects, *Science*, 171, 701–703.
- SIMON, H. A., 1972, What is visual imagery? An information processing interpretation, In: GREGG, I. W. (ed.), *Cognition in learning and memory*, John Wiley and Sons, New York.
- TULVING, E., 1985, How many memory systems are there?, *American Psychologist*, Vol. 40, No. 4, 385–398.

ANIKÓ KÓNYA

PERCEPTUAL AND LINGUISTIC CHARACTERISTICS IN SEMANTIC REPRESENTATION

One of the hot issues of contemporary cognitive psychology is the relation between perceptual and linguistic meaning, i.e. the relation between visual and verbal thinking. A basic question is whether perceptual and linguistic cognitions proceed in separate semantic systems, and if they do, to what extent is their relation structural or functional. The first part of this paper gives an overview on the „propositionalist-imagist” debate. The second part approaches the same question from the point of view of developmental theories of semantic representation.

The author concludes that developmental theories alter the questions concerning the single or multiple nature of semantic representation. First, it should be asked whether verbal meaning that is characteristic of early versus later developmental stages could be explained in same semantic structure, i.e. to what extent should experiential and rule-governed forms of verbal memory be conceived as being common knowledge system. The answer to the second question, which concerns the correspondence between the visual and verbal meaning representations depends on the answer to the first question.

Kónya Anikó

ELTE Általános Pszichológiai Tanszék, Budapest

A JELENTÉS SZÓBELI HANGSÚLYOZÁSA. A KÉPI ÉS NYELVI JELENTÉS KAPCSOLATÁNAK VIZSGÁLATA GYEREKEKNÉL¹

A SZEMANTIKUS HANGSÚLYOZÁSI HATÁS

A szemantikus hangsúlyozás fogalma azon a pszichológiai felismerésen alapul, hogy egyazon perceptuális esemény, illetve jelenet eltérő leírásai nem teljesen azonos jelentésűek. A jelentés ilyen módosulását a mondatok közötti szintaktikai és fogalmi különbségek okozhatják. Így például a jelentés szempontjából nem egészen mindegy, hogy adott jelenet leírását az alannal vagy a tárggyal kezdjük-e el. Az sem, hogy milyen viszonyokat ragadunk meg benne. Ez utóbbi témakörben különösen az ellentétes perceptuális viszonyok (például magas—alacsony, kisebb—nagyobb, fönn—lenn) fogalmait izgalmasak. A nyelvészeti elemzés mellett (a szórendi hatás elemzését lásd É. KISS, 1983; KENESEI és mts., 1984; az antonim mellékeveket, KIEFER, 1983) a kísérleti pszichológia is igazolta a jelentés verbális hangsúlyozásának szerepét. A vizsgálatok két általánosan használt módszere a *mondatábrázolás* és a *mondatkép egyeztetés* kísérleti helyzete.

E vegyes modalitású feladatok a mondat hordozta jelentést a képbe vetítik ki, illetve a képi jelentéssel egyeztetik. A mondatábrázolás eljárását elsősorban az angol nyelvben gyakori szenvedő mondatok szemantikus hangsúlyozási hatásának igazolásakor alkalmazták. A feltételezés szerint például „A téglá betöri az ablakot” cselekvő mondatához képest „Az ablak betörik a téglá által” szenvedő mondat hangsúlyozza a mondat elejére kerülő logikai tárgyat. JOHNSON-LAIRD (1968) a cselek-

¹ A vizsgálat lefolytatásában való közreműködésért és a hasznos megfigyelésekért köszönetet mondok Bánfay Beátának, Bodor Péternek, Kádár Juditnak, Juhász Tibornak és Pável Juditnak.

vő/szenvedő mondatpárok ábrázolását az alany és a tárgy mérete szempontjából hasonlította össze. Eredményel szerint a logikai tárgy mérete a szenvedő mondatban az alanyhoz viszonyítva megnövekszik. JONES (1982) egy más mutatót használva erősítette meg a fenti eredményeket. Azt találta, hogy a logikai tárgy a szenvedő mondat ábrázolásában az alanyhoz képest jelentős mértékben balra esik, míg a cselekvő mondat esetében nincs állandó helyzete.

A cselekvő/szenvedő mondatpároknál nehezen eldönthető kérdés, hogy vajon a hangsúlyozásért mennyiben felelős a szenvedő szerkezet és mennyiben az azt kísérő szórendcsere (JOHNSON-LAIRD, 1977). A mondat klemelt első szavának hangsúlyozott helyzetét a passzív szerkezettől függetlenül is igazolja a mondat/kép egyeztetés kísérleti helyzete. Ebben a mondat és a kép azonosságáról kell a személyeknek dönteniük, s e döntést a szórend általi klemelés jelentősen befolyásolja. A szerzők értelmezése szerint a mondatok különböző szintaktikai eltéréssel megváltoztathatják a pszichológiai jelentést, az információ eltérő tagolása befolyásolja a „fókuszállást” (lásd CLARK és CLARK, 1977; PLÉH, 1981; PLÉH, 1984).

A mondat nyelvi szerkezetének jelentésmódosító szerepe mellett a mondat—kép vegyes feladatok segítségével vizsgálták az ellentétes relációs fogalmak használatának hatását is. Az eredmények szerint egyazon kép alternatív leírásai a jelentés szempontjából nem egyenértékűek. Nem mindegy például, hogy két dolog téri helyzetét a 'felett' vagy az 'alatt' viszonyokkal fejezzük ki (összefoglalásként lásd CLARK és CLARK, 1977; KÓNYA, 1988). Olyannyira szemléletes ez a verbális hatás, hogy CARPENTER és JUST (1975) kísérlete szerint a szemmozgások a mondatba foglalt viszonyt kutatják fel. JONES (1982) a mondatábrázolás eljárásával vizsgálta a téri, valamint idői összehasonlító mondatpárok jelentésbeli különbségét. Például „A madár nagyobb, mint az egér” mondat ábrázolását, szemben „Az egér kisebb, mint a madár” mondatéval. Az általa használt „baloldali lokalizáció” mutató azonban nem jelezte a mondatok közötti eltérést: mindkét esetre a szórend követése volt jellemző.

A TÉRI ÉS IDŐI FOGALMAK SZEMANTIKUS REPRESENTÁCIÓJÁNAK FEJLŐDÉSE

Az ellentétes perceptuális fogalmak között feltételezett eltéréseket a szemantikus reprezentáció fejlődési elmélettel különbözően értelmezik. A szóbeli fogalmak elsajátításának egyik kritikus kérdése, hogy vajon a téri és idői ellentétes fogalompárok egymással összefüggésben fejlődnek-e, vagy pedig eredetüket tekintve ezek függetlenek, s majd csak egy későbbi életkorban kapcsolódnak össze. Az előbbi szemléletet a

komplexitás-hipotézis, az utóbbit a *prototípus*-elmélet képviseli. Bár a két szembeállított elmélet egyaránt arra a többé-kevésbé (lásd BLEWITT, 1982) igazolt megfigyelésre épít, hogy az ellentétes viszonyok fogalmának elsajátítása nem egyidejűleg történik, e megfigyelésre adott elméleti válaszok mégis különbözőek. A komplexitás-hipotézis szerint (eredetét lásd E. CLARK, 1973 és H. CLARK, 1973) a tér/Idő dimenziók egyik (nem jelölt) oldala perceptuálisan elsődleges tulajdonság (például magas); ezzel magyarázható, hogy a gyerekek ezeket a verbális fogalmakat sajátítják el hamarabb. A másik oldal (jelölt) az előző tulajdonság tagadására épül (például alacsony); ez szemantikailag komplexebb, és később fejlődik ki. Ezzel szemben a fogalmi fejlődés ma inkább elfogadott prototípus-elmélete szerint a tér és Idő ellentétes kifejezések természetes kategóriákban, egymástól függetlenül fejlődnek, s használatuk mindig kontextushoz kötődik (például CAREY, 1982; BLEWITT, 1982; KEIL és BATTERMAN, 1984). Ez utóbbi fejlődési elméletek szerint a tér és Idő fogalmak kezdetben a helyzet leírására szolgáló *konkrét tulajdonságok*. A logikai fejlődés kapcsolja őket *közös dimenzióba*, és ezt követően alakulnak ki az *absztrakt fogalmak*, mint például a mérték fogalmai (lásd OLSON, 1972; FRENCH, 1986; CAREY, 1985).

A szemantikus komplexitás eredeti hipotézise alapján az feltételezhető, hogy amikor egy jelenet egyszerű perceptuális viszonyait összetett nyelvi viszonylattal írjuk le, ugyanazon jelentés aktiválódik ugyan, de megváltozott szemantikus hangsúllyal. Ezzel szemben a természetes kategóriákban gondolkodó prototípus-elméletek keretén belül az a feltevés tűnik ésszerűnek, hogy gyermekkorban a perceptuális referencia szempontjából jobb leírás uralja a képalkotást. Így például „A kutya az asztal alatt van” mondat nyilvánvalóan jobb leírása az adott jelenetnek, mint „Az asztal a kutya felett van”, anélkül, hogy valamelyik viszonyfogalmat logikailag összetettebbnek tekintenénk.

VIZSGÁLATI TERV ÉS HIPOTÉZIS

A relációs fogalmak fejlődési adataiból kiindulva, vizsgálatunkhoz olyan nyelvi szerkezeteket kerestünk, amelyek értelmezésben változásokat okozhatnak. A szemantikus fejlődésben kritikusnak talált tér és Idő viszonypárok ellentétes tagjait tartalmazó mondatok rajzolását kértük óvodás, illetve kisiskolás gyerekektől. A vizsgálat JONES (1983) fentebb említett hasonló, összehasonlító melléknévpárokkal történő vizsgálatára épült — annak ellenére, hogy a szerző nem tapasztalta a hangsúlyozási hatást. Adattal azonban felnőtt vizsgálatban és egyetlen mutató figyelembevételével nyerte. Ezzel szemben vizsgálatunkat gyerekekkel végeztük, és a rajzok elemzésében több mutatót használtunk fel. FLORES (1985) gyermekeknél a mondatot ábrázoló rajz időbeli szerveződésével

követte nyomon a mondattani különbségek szemantikus hatását. Vizsgálatunkban a rajzban foglalt dolgok méretaránya és bal/jobbs helyzete mellett ezt az idői mutatót is felhasználtuk. E három képi mutatót egy verbális mutató egészítette ki: az ábrázolt mondatokat utólag fel kellett idézni. Ez utóbbi követelmény mögött az a gondolat áll, hogy a mondat által létrehozott szemantikus hangsúlyozáshoz a mondat szerkezet viszonylag tartós megőrzése szükséges.

A viszonycseré okozta jelentés-hangsúlyozás mellett vizsgáltuk a szórendcseré által történő nyelvi hangsúlyozást is: az alany—állítmány—tárgy (AÁT) és a tárgy—állítmány—alany (TAA) szórendű mondatpárokkal. CLARK és CLARK (1977) elméletében a nyelv és az észlelés megfelelése a szórendben is tükröződik: a mondat általában úgy írja le a dolgokat, ahogy azok történni szoktak. Így egy egyszerű főnév—Ige—főnév összetételű mondat esetében az AÁT értelmezés az elsődleges. Ezzel szemben a TAA szórend már kiemeli a tárgyat. A gyermeknyelv vizsgálatát igazolták, hogy az alannal kezdődő szórend elsődleges a mondatok értelmezésében (például CLARK és CLARK, 1977; PLÉP, 1981; PLÉH és MACWHINNEY, 1985; PRATT, TUMMER és BOWEY, 1984). Ezek a tanulmányok ugyanakkor arra is rávilágítottak, hogy a gyerekek ilyen természetű nyelvi ismerete a logikai fejlődés, a nyelvi tudatosság függvénye. A kisgyermek figyelmét elsősorban a mondat tartalma köti le. A tárgynak a szórend segítségével történő szemantikus hangsúlyozásához feltehetőleg biztos grammatikai tudás szükséges.

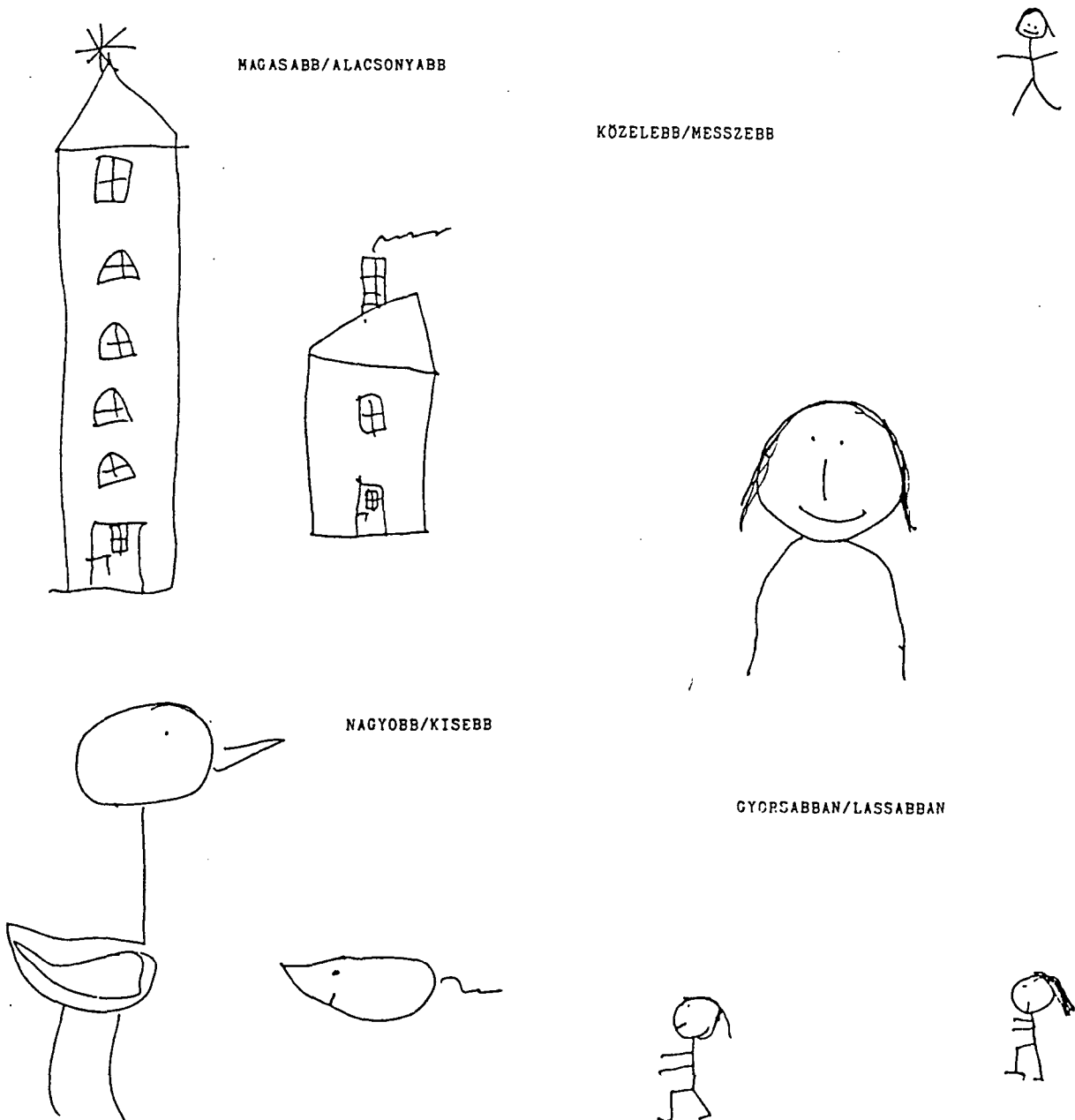
A hipotézis megfogalmazása céljából visszatérünk a mondat/kép vegyes feladatok sajátosságához. A kép/mondat egyeztetési helyzetet elemezve GREENSPAN és SEGAL (1984) ezt úgy fogalmazzák meg, hogy a nyelvi szöveggörnyezeten belül, ún. anaforikus egyeztetés helyett a képek esetében a nem nyelvi szöveggörnyezettel való, ún. exaforikus megfeleltetés jön létre. Ennek elméleti következménye az lehet, hogy a nyelvi elemzés (adott és új információ) helyett a logikai (propozicionális) elemzés kerül előtérbe. A fogalomalkotás komplexitás-hipotézise H. CLARK munkáiban szoros kapcsolatba került a kép/mondat egyeztetés logikai modelljével (CLARK és CHASE, 1972; H. CLARK, 1973). A természetes kategóriákban gondolkodó prototípus-modellek a jelentés nyelvi/logikai reprezentációja ellen érvelve (lásd még ROSCH és MERVIS, 1985) nem foglalkoznak többé a kép/mondat kísérleti helyzettel, azaz a perceptuális és nyelvi jelentés kapcsolódásával. Vizsgálatunk kérdésfeltevéséhez ez a hiány is hozzájárult.

A mondat/kép vegyes feladatok *egyidejűleg* mozgósítják a vizuális és verbális szemantikus rendszert. Ebből következően az eredmények a fogalmi fejlődés mellett a vizuális és verbális szemantikus emlékezet együttműködése szempontjából is értelmezhetőek. A felnőtt személyekkel végzett mondatrajzolás kísérletek eredményei ebben a megvilá-

gításban azt igazolják, hogy a kép feldolgozását, illetve a rajzban megvalósult képzeleti képet a mondat befolyásolja. Vizsgálatunk azt az elméleti beállítódást kívánja erősíteni, amely szerint a gyermekek szemantikus értelmezése elsősorban perceptuális természetű kognitív struktúrában történik, amelyet a nyelvi-logikai természetű struktúra még nem befolyásol jelentősen, ennél fogva náluk a képi és nyelvi jelentés közvetlen kapcsolatban áll egymással. Ezt a szemléletet egy korábban közölt tanulmányban kíséreltem meg alátámasztani (KÓNYA, 1988). A perceptu-

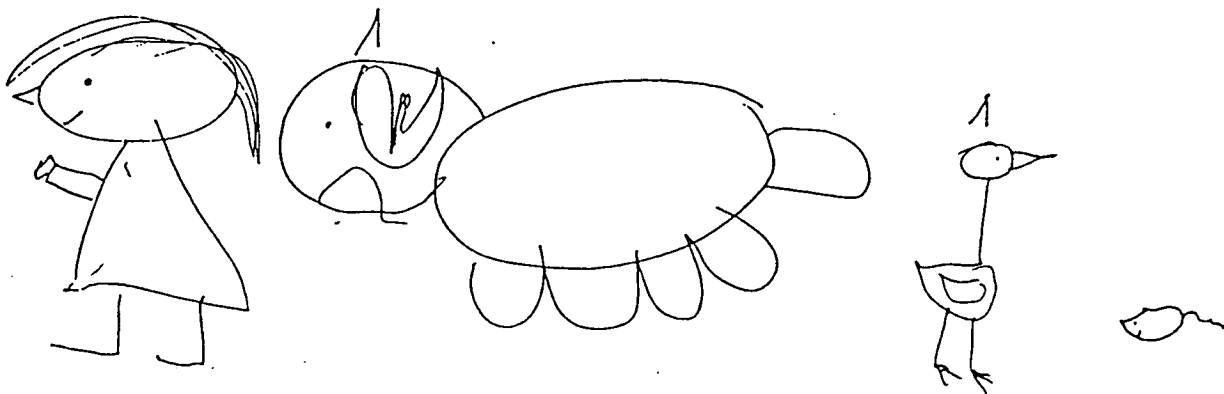
1. ábra

A mondatpárok ábrázolása által összehasonlított viszonyok

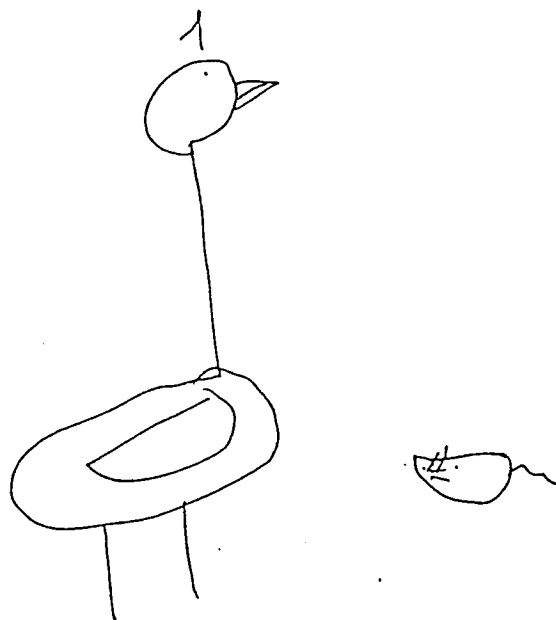
Példa a szórend- (baloldal) és viszonycserés (jobboldal) mondatpárok
ábrázolására

A kutya meugatja a kislányt

A madár napoz a fűnél

A kislányt meugatja a kutya

Az egér kisebb a madárnál

álls struktúra túlsúlyát *közvetett módon* igazolhatja, ha a nyelvnek a képi ábrázolásra gyakorolt hatása — itt a szórendnek és a viszonycserének a hatása — hiányzik, illetve a verbális fogalom fejlődésének későbbi szakaszában jelenik meg.

VIZSGÁLAT

Személyek és elrendezés: A vizsgálatban közép- és nagycsoportos óvodások, valamint 1. és 2. osztályos iskolások vettek részt. A vizsgálatot budapesti óvodákban és iskolákban folytattuk, fiúkkal és lányokkal vegyesen (a személyek számát a Függelékben közölt táblázatok tüntetik fel).

Vizsgálati anyag: A Függelék 1. és 2. táblázatában olvasható mondatpárok két csoportba oszthatók: 1. szórendcserés és 2. viszonycserés mondatok csoportjára. A négy relációs mondat közül három térli, egy pedig időli összehasonlító mondat. (A vizsgálati anyagot az 1. és 2. ábra szemlélteti).

Vizsgálati eljárás: A vizsgálatban önkontrollos eljárást követtünk. A középső csoportosok egyenként, a nagycsoportos óvodások és a kisiskolások kisebb csoportokban dolgoztak. Az A és B mondatok rajzolási sorrendje (lásd 1. és 2. táblázat) a gyerekek között kiegyenlített volt. A gyerekek kb. két hét elteltével rajzolták újra ugyanazon mondatok egyik vagy másik változatát. Ez alkalommal azt mondtuk, hogy megismétljük a múltkorai rajzokat. Az óvodások gyanútlanul viselkedtek, a kisiskolások némelyike felfigyelt a mondattani változásra. Az *instrukcióban* arra kértük a gyerekeket, hogy képzeljék el, majd a lehető legegyszerűbben rajzolják le a mondat által leírt jelenetet. Egy-egy mondatot kétszer egymás után mondtunk el, természetes, de szenvtelen hangsúllyal, majd megismételtük a képzeleti instrukciót. A rajzbeli elkalandozást, túlrészletezést az instrukción kívül az egymást követő rajzok gyors ütemezése is akadályozta. A kicsiknél feljegyeztük a tételek rajzolási sorrendjét, az iskolásokat megkértük, hogy jelöljék az először lerajzolt dolgot 1-gyel. A gyerekektől kétszer kérdeztük vissza az eredeti mondatokat. Közvetlenül egy-egy rajz befejezése után, majd a kísérelt ülés végén saját rajzaikkal emlékeztetve őket.

Változók és elvárások: Adatainkat a jelenetben ábrázolt dolgok viszonylagos mérete, bal és jobb helyzete, rajzolási sorrendje, valamint a mondatok azonnali és késleltetett felidézésének helyessége képezik.

A *viszonylagos méret* mutató az állításba foglalt két főnév méretének aránya, a táblázatok „A” mondatainak első/második főneve szerint. A méretet az ábrát magában foglaló terület geometriai átlagával (négyzetgyökével) közelítettük meg. A méretarány megváltozása az összehasonlított mondatok hangsúlyozásbeli eltérését jelezheti. Az előzetes feltevések szerint a TÁA szórend klemell a tárgyat, a viszonyok pedig értelemszerűen módosítják az ábrázolt jeleneteket. A *téri helyzet* mutató a két főnév viszonylagos bal— jobb pozícióját mutatja; a balra tolódás pedig verbális hangsúlyozás jelzője. A *rajzolási sorrendre* vonatkozó előzetes elvárásunk szerint az első szó irányító szerepet tölt be

a képszerkesztésben. A *mondatfelidézéskor* létrejövő esetleges átalakítást pedig az egyszerűbb mondat irányába vártuk. A szórendcserés mondatoknál ez az AÁT forma. A viszonycserés mondatoknál az előzetes besorolás bizonytalan, éppen a *változás iránya* árulhatja el, melyik kifejezés az *egyszerűbb* a vizsgált korosztályok számára. A táblázatokban szereplő mondatok jelölését utólag, a mondatfelidézés alapján határoztuk meg. A könnyebb (nem torzított) mondatot jelöltük A-val, a nehezebb (leggyakrabban A-vá átalakított) mondatot B-vel. Feltételeztük, hogy a többi mutató is követi a változás irányát.

A mutatók közül a mondat felidézése, a bal/jobbszomszédos lokalizáció és a rajzolási sorrend jelzik az esetleges változás szimmetrikusságát, avagy aszimmetriájának irányát; a viszonylagos méret változása a viszonylagosság miatt erre nem érzékeny.

EREDMÉNYEK

Az eredmények leírása során szándékosan kerüljük a „jelölt”, „nem jelölt” kifejezéseket, azok elméleti elkötelezettsége miatt. Ehelyett a rajzolást követően a mondatok felidézésének helyessége alapján különböztettük meg a viszonypárok „nehezebb” és „könnyebb” tagját. Ez indokolja, hogy az eredmények bemutatását a mondatfelidézési mutatóval kezdjük, mivel a mondatok ennek alapján történő A/B (könnyebb/nehezebb) besorolása a további feldolgozást is vezeti.

1. Mondatfelidzés

A mondatfelidzés értékelésekor csak a szórend, illetve a viszony megőrzését vettük figyelembe, az egyéb tartalmi vagy formai átalakításokat számszerűen nem dolgoztuk fel. A hibázásokat két statisztikai kritériumhoz kötöttük. Az első az átfordítás hibájának szignifikanciája, a második pusztán a helyes válasz szignifikanciájának eltűnése. Az első a szórendnek vagy a viszonnak az ellentétébe való fordítása okozza. A második esetben vagy az történik, hogy a helyes és átfordított felidzés kiegyensúlyozzák egymást, vagy pedig az, hogy az átfordítás mellett a hibázás más típusai is előfordulnak. Az eredmények statisztikai ellenőrzésére ennél a mutatónál előjelpróbát használtunk.

1.1. Szórendcserés mondatok

Az *óvodások* a szórendcserés mondatoknál a TAA szórendű mondatok felidzésében hibáztak: következetesen AÁT szórendűvé alakították át a mondatokat. Az egyes mondatok rajzolását követő közvetlen felidzés során 30—70%-os arányban, a vizsgálat végén történő utólagos felidé-

zés során pedig 22—78%-os arányban idézték fel helyesen, illetve torzítva a mondatot (szignifikáns mindkét esetben $p < 0,001$). Ez a különbség valamennyi mondat esetében jelentkezett. A szórendcserés mondatokat az *iskolások* is TAA-ról AÁT szórendre változtatták, azonban náluk ez csak az utólagos felidőzésben vált kifejezetté. Az első felidőzés során a kilenc TAA szórendű mondatból négy megőrizte szórendjét, három mondat felidőzése kb. fele-fele arányban torzított és két mondatnál bil- len át az egyensúly az AÁT szórend felé. A második felidőzésnél már csak egy mondatot jellemez a helyes TAA sorrend, öt mondatnál pedig ehelyett AÁT szórendű felidőzés történik. A mondatok összevonásával nyert helyes (TAA) és hibás (AÁT) szórendű felidőzés aránya az első felidőzéskor 52—48%, a második felidőzéskor 33—67% ($p < 0,001$) — azaz a hibás felidőzés túlsúlya.

1.2. Viszonycserés mondatok:

A viszonycserés mondatok felidőzésekor mindkét korcsoport csak az el- lentétes viszonzyszavak egyikében, a táblázatban ennek alapján B-vel jelölt mondatoknál hibázott jelentős arányban. *Óvodásoknál* a viszony- szó ellentétbe való átfordulása az „alacsonyabb” esetében következett be: az első felidőzésnél 82%-ban, a második felidőzésnél 90%-ban (mindkét esetben $p < 0,001$) idézték fel a mondatot a „magasabb” vi- szonzszóval. Ennél a mondatnál a gyerekek azokban az esetekben is gyakorta torzítottak, amelyekben nem fordították át az alacsonyabbat magasabbá. Ilyenkor „alacsonyabb” helyett „kisebb”-et vagy az átfordí- tott „magasabb” szinonímájaként „nagyobb”-at mondtak.¹

A második hibázási kritériumot alkalmazva a „kisebb” és „lassab- ban” viszonyt tartalmazó mondatok esetében eltűnt a helyes felidőzés szignifikanciája. Tartalmilag nem az átfordítás, hanem az összehasonlítás elkerülése jellemzi ezeket a mondatokat. Jellemző módon a viszonyt jel- zővé alakítják (például: A madár nagy, az egér meg kicsi), illetve lgével kerülnek meg a viszony használatát (például: Zsuzsa és Jancsi versenyt futnak). A „közelebb—messzebb” mondatpár mindkét tagjánál előfordul, de egyiknél sem jelentős a hibázás. Például a „Zoli messzebb van Kati- nál” mondat lgés átalakításának egyik esete „A gyerekek versenyt fut- nak, és Kati lemarad”, míg a „Kati közelebb van Zolinál” mondat példá- ul „Kati hamarabb odaért” mondattá alakult. Ennél a mondatnál is megfi- gyelhető a viszony jelzővé alakítása: például „Kati az első”.

Az *iskolások* öt viszonycserés mondatának egyikénél sem szigni- fikáns a viszonyok átfordítása a mondatok felidőzése során. A másik hi-

¹ Számos tanulmány támaszkodik arra a megfigyelésre, hogy a nagy—kicsi fogalompár a magasabb—alacsonyabb-hoz képest egyszerűbb a gyerekek számára (például CAREY, 1982; RAVN és GELMAN, 1984).

bázási kritériumot alkalmazva az „alacsonyabb” esetében azonban mindkét felidézéskor eltűnik a helyes felidezés szignifikanciája. A kicsikhez hasonlóan ezt a könnyebbnek tűnő „kisebb”, illetve „nagyobb” viszonzyszavak használata okozza. A „kisebb” viszonzyszót tartalmazó mondat felidézése csak a második felidezésre romlik le (átfordítási hibák miatt). A „lassabban” esetében a két felidezés között csupán gyengül a helyes felidezés szignifikanciája (ugyancsak átfordítási hibák miatt). A „közelebb” és „messzebb” felidézése megfelelő.

Mivel a mondat visszakerdezése a vizsgálatban a mondat lerajzolását követi, csak következtetni tudunk arra, hogy sok esetben ez az átfordítás még a rajz megkezdése előtt megtörténik. Ezt a következtetést a megfigyelések is megerősítik. Óvodásoknál gyakorta előfordult, hogy a kisgyerek, még mielőtt nekirugaszkodott volna a rajznak, ártatlanul felnézett, és az átfordított mondattal rákérdezett, hogy mit is kell rajzolni.

2. A viszonylagos méret

A viszonylagos méret alapján történő összehasonlítás a mondatpárok tagjai közötti eltérésre irányult (Függelék, 1. 2. táblázat). A Jelenetek és a mondatok eltérő természete miatt a mondatlípusok összevonása ennél a mutatónál értelmetlen lett volna.

(A magas szórások miatt 0—4%-os adatszűrést végeztünk a maximum értékek felől.)

2.1. Szórendcserés mondatok:

Az óvodás és kisiskolás korcsoportnál a hat mondatból kettőnél, a (4) és (5) mondatpároknál kaptunk gyenge szignifikáns eltérést a mondatok között (1. táblázat). A várakozással ellentétes módon azt találtuk, hogy a gyerekek a TAA szórend esetében a hátrakerülő alanyt hangsúlyozzák. „A kislányt megugatja a kutya” és „Zsuzsát megpofozza Misi” mondat megnöveli a kutya és Misi méretét — az egyenes AÁT szórendű mondatok arányához képest. A „pofozós” mondatnál ezt az életkor és a mondat interakciós hatása (MK) kíséri; amikor is csak az óvodásoknál érvényesül a mondathatás, azaz a nyelvtani alany kiemelése a TAA szórend által.

2.2. Viszonycserés mondatok:

Az óvodások és kisiskolások eredményeiben a nagyobb/kisebb és gyorsabban/lassabban mondatok esetében mutatott ki a varianciaanalízis a mondatok között ugyancsak gyenge különbségeket (lásd Függelék 2. táblázat). „A madár nagyobb az egérnél” mondathoz képest „Az egér kisebb a madárnál” mondatnál az egér kicsisége hangsúlyozódik mindkét korosztálynál. A „Jancsi gyorsabban fut Zsuzsánál” mondathoz képest a

„Zsuzsa lassabban fut Jancsinnál” mondat hangsúlyozza Zsuzsa lassúságát — de csak az óvodásoknál. A lassabban futó Zsuzsa kisebb Jancsinnál. A kisebb gyerekek ezt a rajzot majd mindig önmagukra vonatkoztatva oldják meg (felém fut). A nagyobbaknál keveredik az ego- és tárgy (tipikusan céltábla) referencia stratégiája, ami a hatás eltűnését indokolja az összesített eredményekben.

3. Térli helyzet

3.1. Szórendcserés mondatok:

A szórendcserés mondatok hatását a mondatok adatainak összevonása után értékeltük. A kisebbeknél nincs különbség az eltérő szórendű mondatok között. A McNemar-próba nem mutatott ki különbséget a bal/jobbi lokalizációban sem. Ehelyett az alannak a szórendtől független általános jobbra rajzolása érvényesül [a 85 rajzból 53 jobboldal (előjelpróba $p < 0,05$)].

3.2. Viszonycserés mondatok:

A viszonycserés mondatokat polaritásuk bizonytalansága miatt nem vettük össze. A mondatonkénti elemzést előjelpróbával végeztük el. Az óvodásoknál és kisiskolásoknál azonban egyetlen mondatnál sem kaptunk lokalizációs különbséget.

4. Rajzolás sorrend

4.1. Szórendcserés mondatok:

A szórendcsere hatását ebben az esetben is a mondatok adatainak összevonása után értékeltük. Az óvodások AÁT szórendű mondatokat ábrázoló rajzai fele-fele arányban kezdődnek az alannal, illetve a tárggyal (82, illetve 86 rajz). Ugyanezek a gyerekek a TAA szórendű mondatok rajzolását gyakrabban kezdik a tárggyal, mint az alannal (a 168 rajzból 111-szer; $p < 0,01$). A kisiskolásoknál a TAA mellett az AÁT szórendű mondatban is megjelenik az első szó kiemelkedése: a 167 rajzból 101-et kezdtek a gyerekek az alannal ($p < 0,05$). A TAA szórendű mondatok ábrázolását pedig rendszerint a tárggyal kezdték, a 168-ból 120 esetben ($p < 0,001$). Óvodásoknál és kisiskolásoknál a McNemar-próba eredménye: khi négyzet= 8,802 és khi négyzet= 36,48; $p < 0,01$ és $p = 0,001$.

4.2. Viszonycserés mondatok:

A viszonycserés mondatokat egyenként, előjelpróbákkal értékeltük. Óvodásoknál még nem, kisiskolásoknál már kaptunk gyenge különbsé-

A vizsgálati eredmények összegzése
A mondatok hangsúlyozó hatásának megjelenése a rajzban

	méretarány	bal/jobbs helyzet	1. szóval kezdés	mondattorzítás
5—6 év	SZ: (TÁA alany-hangsúlyozás)	SZ: AÁT és TÁA alany jobbra	SZ: TÁA	SZ: TÁA—AÁT átfordítás
	V: (mondatpárokban belüli különbség)	V: —	V: —	V: egyik viszony erős torzítása
7—8 év	SZ: (TÁA alany-hangsúlyozás)	SZ: AÁT és TÁA alany jobbra	SZ: TÁA és AÁT	SZ: (átfordítás)
	V: (mondatpárokban belüli különbség)	V: —	V: Könnyebb mondat	V: (torzítás)

SZ: szórendcserés mondatpárok

V: viszonycserés mondatpárok

A zárójel a hatás gyengésére utal

geket a mondatpárok ábrázolásai között (lásd Függelék 3. táblázat). Ahol „magasabb”, „nagyobb”, „közelebb” szerepelt, ott a rajzok első főnévvel kezdődnek, míg az ellentétes viszonyokat tartalmazó mondatok esetében nem.

AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE ÉS ÉRTELMEZÉSE

1. Mondatfelidézés. A lerajzolt mondatoknak az utólagos felidézéskor történő átalakítása mind a szórendcserés, mind a viszonycserés mondatok esetében aszimmetrikus. A gyerekek csak a tárgy—állítmány—alany (TÁA) szórendű mondatokat és a viszonypárok egyik (a táblázatban ennek alapján B-vel jelölt) tagját alakítják át jelentősen. A szórendi átfordítás óvodásoknál a kisiskolásokhoz képest bár csökken, de kifejezett marad. A viszonyok átalakításának ereje az életkorral ugyancsak határozottan csökken. A felidézési hibák természete változó. Mindkét korcsoportnál a viszony ellentétbe fordítása és a könnyebb viszonzyszavak (szinonim vagy átfordított) használata rontja a helyes felidézést. Az óvodásokra emellett még az összehasonlítás elkerülése jellemző, többnyire lgékkal és jelzős szerkezetekkel.

2. Viszonylagos méret. A tárggyal kezdődő szórend a „kutyás” és „pofozós” mondatnál gyengén megváltoztatja az ábrázolt dolgok méretarányát. A változás paradox módon az *alanyt* növeli. A viszonyváltás pedig a „nagyobb—kisebb” és „gyorsabban—lassabban” mondatpárnál

módosítja a vizuális ábrázolás méretarányait. A madár—egér esetében mindkét korcsoportnál a nagyság illetve a kicsiség hangsúlyozódik. A gyorsabban és lassabban futó gyereket az óvodások ego-referenciális ábrázolásban hangsúlyozták. Az iskolásoknál az ego- és tárgy referenciák keveredése elmosza a hatást.

3. *Téri helyzet.* A szórendcserés mondatpároknál a gyerekek egysegesen hajlanak arra, hogy a mondatok struktúrájától függetlenül az alanyt jobbra rajzolják.¹ Az összehasonlító mondatpároknál pedig nincs különbség a téri lokalizációban.

4. *Rajzolási sorrend.* Az első és második főnév rajzolási sorrendje a szórendcsere hatására az életkorral módosul. Óvodásoknál csak a TAA szórend okoz első szóval kezdést. Az iskolás korcsoport már mindkét szórendű mondat rajzolását az első szóval kezdi. A viszonycsere óvodásoknál a rajzolási sorrendben nem érződik. A 7-8 évesek a felidézés alapján egyszerűbbnek bizonyult mondatok rajzolását azonban rendszerint a mondatok első főnévével kezdik.

Az alábbi táblázat az eredményeket életkorok szerint is összegezi.

Az eredmények értelmezését helyenként a *mutatók összefüggései* segítik. Így például a szórendnek a rajzméretre gyakorolt hatását a mondatátalakítás eredménnyel magyarázhatják. A gyerekek a TAA szórendű mondatot *AAT szórendbe fordítják*. E művelettel együtt (talán hatására) *megnövelik* az így már „helyére” került *alany méretét*. Ez magyarázhatja az alany (!) hangsúlyozását a TAA szórend nyomán, ami az 5-8 éveseket jellemzi. Ennek az okfejtésnek ellentmond, hogy a „rajzolási sorrend” mutató szerint a rajzkezdés pillanatában még erősen hat a TAA szórend: a gyerekek ezeket a mondatokat általában a tárggyal kezdik rajzolni. Ez viszont arra enged következtetni, hogy az átalakítás zömme később történik: a rajzolás későbbi szakaszában (az alanynál), vagy pedig a mondatnak a rajzolást követő felidézése során jön létre. Az alany enyhe kiemelkedését ezek után két összefüggésbe hozható tényező magyarázhatja. Önmagában az, hogy a *mondat végére maradt alany hangsúlyozódik*, illetve az, hogy a *szórendi átfordítás részben a mondat képpé formálásának illetve a kép alapján történő felidézésének szakaszába esik*. A fordított szórend által okozott hangsúlyozó hatással egyidőben hat a mindenkorli szórend is: az 5—8 évesek nemcsak a fordított, de az egyenes szórendű mondat alanyát is jobbra rajzolják. Ugyancsak a szórend általános hatása fedezhető fel az iskolá-

¹ Megjegyezzük, hogy 10-11 éves gyerekekkel végzett hasonló, tájékozódó jellegű kísérletünkben, az AAT—TAA mondatok aszimmetriáját találtuk a bal/jobbs mutatóban. Náluk eltűnik az „alany jobbra”, és megjelenik a TAA szórend által tárgykiemelés. Százalékos arányokban szemlélítve: míg az egyenes szórend esetében az alany 50—50 %-ban van bal vagy jobb helyzetben, a fordított szórendnél ugyanez 15—85 %-ra módosul (khi négyzet = 28,89; $p < 0,001$).

soknál az első szóval kezdés esetében. Míg az óvodások csak a TÁA mondatokat kezdik az első szóval, az iskolásoknál az első szóval kezdés az AÁT-TÁA mondatok között szimmetrikus (habár az AÁT mondatok oldalán gyenge). A viszonycserés mondatpárok esetét — a szórendcserésekhez hasonlóan — az jellemzi, hogy az összehasonlított két-két mondat közül az egyik mindig biztosabb, jobban emlékezetben tartható mondat. E mondatok stabilitását mutatja az első szó rajzkezdő szerepe is — ami csak a könnyebb mondatoknál jelentkezik. Az ábrázolás méretaránya csak enyhén jelez különbségeket a mondatpár tagjai között. A magától adódó magyarázat, hogy a bizonytalan, gyakran ellentétébe fordított mondat nemigen okozhat eltérést. Itt is felmerülhet az az ellenvetés, hogy esetleg a mondat átalakítása nem a megőrzés, hanem csak a feloldás alatt következik be. Szemben azonban a szórendcserés mondatokkal, az első szóval kezdés a viszonycserés mondatoknál nem jelzi a nehezebb mondat emlékezetben való fenntartását. A mondat átalakítását és az első szóval kezdést figyelembe véve feltételezhető, hogy *a nehéz viszonyt tartalmazó mondat átalakítása nagyrészt a mondat képpé formálásának szakaszába esik*. Végül, a mondat azonnali átalakítása magyarázatot adhat arra, hogy miért csekély a viszonylagos méret változása a mondatpárok között.

MEGVITATÁS

A bemutatott vizsgálati eredmények mindenekelőtt azt bizonyítják, hogy az 5-8 éves gyerekek kerülnek a mondatpárok egyik, nehezebbnek bizonyult tagjának használatát. Előnyben részesítik az alannal kezdődő szórendet a tárggyal kezdődővel szemben. Ugyancsak előnyben részesítik a magasabb, nagyobb, gyorsabban viszonyszavakat tartalmazó mondatokat az alacsonyabb, kisebb, lassabban viszonyszavakkal szemben.

Vizsgálatunkkal e páros mondat szerkezetek szemantikus hangsúlyozási hatását kerestük. Más megközelítésben, elemeztük a nyelvi értelmezésnek a képi jelentésre gyakorolt hatását, a mondat szerkezet hatására a mondatok logikai alanyának és tárgyának rajzbeli hangsúlyozását. A hangsúlyozás mutatójának az alany/tárgy méretaránya bizonyult, enyhe különbséget jelezve a mondatpárok tagjai között. A másik két rajz-mutató a szórend általános hatását jelezte.

Az eredmények értelmezését arra az egyszerű gondolatra építjük, hogy az a mondat, amit a gyerek még bizonytalanul használ, nem hangsúlyozhat jelentősen. Ez a „tétel” azonban a megértés felől támadható. A gyerekek jól értik a nehéznek bizonyult (átalakított) mondatokat is, hiszen a mondatábrázolás és -átalakítás értelemszerű. Az alkalmazott vizsgálati helyzetben azonban a megértés és feloldás közé ékelődik a

mondat képpé alakítása. A rajz mutatól támogatják azt a feltételezést, hogy a mondatok átalakítása már a mondat képpé „kódolásának” szakaszában elkezdődik. A feladat *mondat—kép—mondat* szekvenciája miatt feltételezzük, hogy a nagymértékű átalakítás fő oka az, hogy a gyerekek a kép alapján alkotják újra a mondatot. *A kép jó leírása a használt egyszerűbb mondat szerkezet.* Erősíti ezt a feltételezést az is, hogy a gyerekek mondatmegjegyzéséről a szakirodalom azt vallja, hogy törekednek a hűséges, szó szerintl visszamondásra (SLOBIN, 1982; PLÉH és mts., 1988). Ez is azt sugallja, hogy az adott helyzetben talált erős mondatátalakítás inkább *emlékezeti* természetű, mint a mondat felszínl átalakítása. Ugyanakkor az óvodás kortól a kisiskoláskorig a visszamondás javulása e „törekvés” számlájára írható.

A szemantikus hangsúlyozás fejlődésl megközelítése mögött — mint a bevezetőben bemutattuk — az a megfigyelés áll, hogy egyes szerkezetek a nyelvi fejlődésben korábban alakulnak ki. Hasonlóképpen, a szemantikus fejlődésben is bizonyos fogalmak — így a relációs fogalompárok egyike is — korábbiak. A későbbi fejlődésű és egyben nehezebb mondat szerkezetek és fogalmak a hangsúly eltolódását okozhatják a Jelenet leírásában, módosítva a már kialakult jelentést. E nehezebb szerkezetek használata (nem megértése) az általunk vizsgált 5—8 éves életkorban nem jellemző, ami összefüggésbe hozható a szemantikus hangsúlyozási hatás, azaz a képben érvényesülő nyelvi hatás gyengeségével.

A szórend hatása egyértelmű. Igazolja azokat a bevezetőben már említett gyermeknyelvi adatokat, mely szerint a gyerekek szórendi tudása bizonytalan, és elsősorban az egyenes szórendre támaszkodik (lásd PLÉH, 1981; PLÉH és MACWHINNEY, 1985; PRATT, TUMMER és BOWEY, 1984). Az ellentétes viszonyokat tartalmazó összehasonlító mondatok hatásának értelmezése már nehezebb. A nehéz viszony könnyűbe fordítása a mondatfeldolgozás során — amint az az iskolásoknál megfigyelhető — a logikai összekapcsolás magyarázatát erősíti (lásd OLSON, 1972 és FRENCH, 1986). Amíg azonban ez az átfordítás az egyik kifejezés kerülését jelzi, feltételezhetően gyenge a mondatok közöttl szemantikus hangsúlyozás. Az a megfigyelés, hogy a viszonyok nehéz—könnyű átfordítása helyett a kisebb, óvodáskorú gyerekek sokkal inkább megke-
rülnek a „nehéz” viszonytal való összehasonlítást (míg a könnyűekét

nem!), a logikai összekapcsolás késését jelzi, s ezáltal az ellentétes relációs fogalmak független fejlődését támogatja.¹ A kisiskolásoknál csökken a felidőzésben a hibázás, és ezzel együtt válik tipikussá a viszonyok ellentétbe fordításának hibája. Ez az értelmezés belehelyezhető abba az elméleti keretbe, mely szerint az ellentétes szemantikus viszonyok fogalmi fejlődése először saját perceptuális kontextusukban megy végbe, majd utóbb a fogalmak logikai összekapcsolása révén (CAREY, 1985; KEIL és BATTERMAN, 1984). Összeegyeztethető így a fogalmi fejlődés általános szemléletével is, mely szerint a fejlődés a kontextushoz való kötöttségtől a kontextustól való függetlenedés felé halad. Az ellentétes fogalmak logikai kapcsolódása a kontextustól jórészt függetlennedő fogalmak között jöhet létre (FRENCH, 1986).

A szemantikus fejlődés elméletével foglalkozók felfigyeltek a viszonypárok nehezebb tagjának bizonytalan használatára és megértésére a fogalomfejlődés kezdeti szakaszaiban (CLARK, 1973; CAREY, 1982). Talán a kétszeres, azaz mondat—kép, majd ezt követően a kép—mondat átalakítási helyzetnek köszönhetően a bizonytalan használat vizsgálatunkban az 5—8 éves korig tolódott ki. Az adott vizsgálati helyzetben nem a megjegyzés bizonytalanságát tételezzük fel, hanem azt, hogy a képi és nyelvi jelentés kétszeres egymásba való átfordítása révén *kristályosodott ki a jelentés*.

A fenti következtetések általánosíthatóságát több minden korlátozhatja. Többek között az, hogy a viszonycseré hatásának ellenőrzésére kizárólag összehasonlító mellékneveket használtunk. A választást az indokolta, hogy a szemantikus fejlődés elmélete ezeket más antonim fogalompárokkal együtt tárgyalják. Vizsgálatunkban is igazolódott az összehasonlító mondat szerkezetek eltérő nehézsége, amit a mondatátalakítás aszimmetrikus hatása okoz. Másfelől, mondataink felváltva tartalmaznak téri és funkcionális viszonylatokat. A képi szemantika vizsgálatával mindkét viszony jelentőségét igazolták (például MANDLER és ROBINSON, 1978; SEGALOWITZ, 1982). Továbbá, a jelenetek részben perspektivikusak. A vizsgálati feltevés a perspektivikus ábrázolásra is vonatkozatható. Eszerint a perspektivikus ábrázolás az ellentétes téri és idői viszonyok bizonyos használatával fejlődik, s elméletileg az ellentétes viszonyok dimenziális összekapcsolásán alapulhat. Úgy ítéljük meg, hogy a mondatok fenti eltérései a kísérlet kérdésfeltevésén belül marad-

¹ Az összehasonlítás műveletét és ezen át az összehasonlító melléknevek használatát a piaget-i irodalom az állandóság logikai alapfogalmából vezeti le (lásd GERGELY GYÖRGY, 1980). Ennek megfelel az a tény, hogy vizsgálatunkban az 5-6 éves gyerekek kerülnek az összehasonlító mondatok használatát. Az azonban, hogy csak az összehasonlítás egyik formáját, az úgynevezett nehezebbet kerülnek ki, ezen az értelmezésen túlmutat. Ez az eredmény a fogalmi komplexitás versus tipikusság vitában helyezhető el.

nak. Az eredmények értelmezését biztosabbá tenné egy idősebb életkorú kontrollcsoport, de az alkalmazott önkontrollos eljárás nagyobb gyerekeknél már nem alkalmazható. E kontrollnak elsősorban azt kellene bizonyítania, hogy a mondat szerkezetek biztosabb használatával valóban fellép a mondatok közötti szemantikus hangsúlyozási hatás.

Vizsgálati eredményeink nyomán azt a nézetet képviseltük, hogy gyermekkorban a képi és nyelvi fogalmak mögött egy egységes jelentésstruktúra áll. Azaz a nyelv a perceptuális fogalmak, események, viszonyok megnevezése és leírása. A szemantikus elméleteknek ez az intuitív meggyőző feltevése több oldalról megerősítést kap. Például támogatják a nyelv olyan fejlődési elméletet (például SLOBIN, 1981; PINKER, 1981), melyek szerint gyermekkorban a fogalmak fejlődése „nyelvtől mentes”-en történik. Eszerint a perceptuális fogalomrendszer jóval nagyobb, mint a verbális. Másfelől pedig, mivel a nyelvi kifejezések is az alapvető jelentésstruktúrákra épülnek, a jelentés átüt a szavakon és a mondatokon. Különösen igaz ez a vizuális tér fogalmának elsajátítására. Így például a perceptuális és nem a nyelvi tanulás törvénye magyarázzák azt, hogy egyes viszonzyszavakat a gyerekek korábban sajátítanak el, mint másokat. A perceptuális fogalmak elsajátításának gondolatlan megfelelnek a tér fogalmak Piaget által behatárolt fejlődési szakaszainak is, amelyekben a topológiai, projektív és euklidészi tér fogalmak követik egymást (PIAGET és INHELDER, 1948). Az első két szakasz a gyermekkor perceptuális fogalmait tartalmazza, a harmadik a nyelvi/logikai fogalmakat. Hasonló út vezet az idő fogalmak reverzibilizálásáig (PIAGET, 1946). A perceptuális jelentés gyermekkori formájának igazolásával tehát járt utat taposunk. Mégis, szükségesnek látszik ennek ismétlődő igazolása a megváltozott elméleti keretekben. A komplexitás-hipotézis az egységes szemantikus elméletekkel együtt született meg, mely utóbbiak szerint a vizuális és verbális jelentést egyaránt logikai reprezentáció hordozza (lásd KÓNYA, 1988). Ezzel szemben a jelentés természetes kategóriákban gondolkodó elmélet az egységességet a perceptuális felől közelíti meg. Azonban mindkét elmélet kizárólag a verbális fogalmak jelentését elemzi. Tanulmányunkban a nyelvnek a képre gyakorolt hatásán át — elméletileg a képi és nyelvi jelentés együttműködése által — kíséreltük meg a jelentés „nyelvtől való mentességét” igazolni gyermekkorban.

A kézirat elfogadva: 1988. október

IRODALOM

BLEWITT, P., 1982, Word meaning acquisition in young children: a review of theory and research, in: CAREY, S., 1982, Semantic development:

- the state of the art, In: WANNER, E. and GLEITMAN, L. R. (eds.), *Language acquisition: The state of the art*, Cambridge University Press, Cambridge.
- CAREY, S., 1985, *Conceptual change in childhood*, England, Cambridge University Press, Cambridge.
- CARPENTER, P. A. and JUST, M. A., 1975, Sentence comprehension: A psycholinguistic processing model of verification, *Psychological Review*, 82, 45-73.
- CLARK, E. V., 1973, What's in a word? On the child's acquisition of semantics in his first language, In: MOORE, T. E. (ed.), *Cognitive development and the acquisition of language*, Academic Press, New York.
- CLARK, H. H., 1973, Space, time, semantics, and the child, In: MOORE, T. E. (ed.), *Cognitive development and the acquisition of language*, Academic Press, New York.
- CLARK, H. H. and CHASE, W. G., 1972, On the process of comparing sentences against pictures, *Cognitive Psychology*, 3, 472-517.
- CLARK, H. H. and CLARK, E. V., 1977, *Psychology and language*, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York.
- É. KISS KATALIN, 1983, *A magyar szintaxis egy transzformációs megközelítése*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FLORES, C., 1985, Pensée figurative, représentation mentale et langage, *L'Année Psychologique*, 85, 185-202.
- FRENCH, L. A., 1986, Acquiring and using words to express logical relationships, In: KUCZAJ, S. A. and BARRETT, M. D., *The development of word meaning*, Springer Verlag, New York.
- GERGELY GYÖRGY, 1985, Piaget és a nyelvelsajátítás, In: *Piaget emlékkötet*, Pszichológiai műhely 4., Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GREENSPAN, S. L. and SEGAL, E. M., Reference and comprehension: A topic-comment analysis of sentence-picture verification, *Cognitive Psychology*, 16, 4, 556-608.
- JOHNSON-LAIRD, P. N., 1968, The interpretation of the passive voice, *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 20, 69-73.
- JOHNSON-LAIRD, P. N., 1977, The passive paradox: a reply to Costermans and Hupert, *British Journal of Psychology*, 68, 113-116.
- JONES, S., 1982, Syntax in pictures, *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 34, 235-243.
- KIEFER FERENC, 1983, *Az előfeltevések elmélete*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KEIL, F. C. and BATTERMAN, N., 1984, A characteristic-to-defining shift in the development of word meaning, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 23, 221-236.

- KENESEI ISTVÁN (szerk.), 1984, *A nyelv és a nyelvek*, Gondolat, Budapest.
- KÓNYA ANIKÓ, 1988, Képi és nyelvi sajátosságok a szemantikus reprezentációban, *Pszichológia*, 8, 497-514.
- MANDLER, J. M. and ROBINSON, C. A., 1978, Developmental changes in picture recognition, *Journal of Experimental Child Psychology*, 26, 122-136.
- OLSON, D. R., 1972, Nyelvhasználat a kommunikációban, az oktatásban és a gondolkodásban, In: PLÉH CSABA (szerk.), *Pszicholingvisztika és kommunikációkutatás*, Budapest, 1977.
- PIAGET, J., 1946, Le développement de la notion du temps chez l'enfant, PUF, Paris.
- PIAGET, J. and INHELDER, 1948, *La représentation de l'espace chez l'enfant*, PUF, Paris.
- PINKER, S., 1981, What spatial representation and language acquisition don't have in common, *Cognition*, 10, 243-248.
- PLÉH CSABA, 1981, Különböző szórendű mondatok értelmezése és a dichotikus hallási aszimmetriák 3—6 éves gyermekeknél, *Pszichológia*, 1, 365-393.
- PLÉH CSABA, 1984, A megértés és a szövegalkotás pszichológiája, In: BÜKY BÉLA, EGYED ANDRÁS és PLÉH CSABA, *Nyelvi képességek — fogalomkincs — megértés*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- PLÉH CSABA és MACWHINNEY, B., 1985, Formai és szemantikai tényezők egyszerű magyar mondatok megértésében és a megértés fejlődésében, *Pszichológia*, 5, 321-378.
- PLÉH CSABA, FARELL ACKERMANN és KOMLÓSY ANDRÁS, 1988, Az ígémódosítók pszicholingvisztikájáról, kézirat.
- PRATT, CH., TUMMER, W. F., BOWEY, J. A., 1984, Children's capacity to correct grammatical violations in sentences, *Journal of Child Language*, 6, 129-141.
- RAVN, K. E. and GERMAN, S. A., 1984, Rule usage in children's understanding of „big” and „little”, *Child Development*, 55, 2141-2150.
- SEGALOWITZ, N. S., 1982, The perception of semantic relations in pictures, *Memory and Cognition*, 10, 381-388.
- SLOBIN, 1981, Psychology without linguistics = language without grammar, *Cognition*, 10, 275-280.
- SLOBIN, 1982, A grammatika elsajátításának kognitív előfeltételei, In: PLÉH CSABA (szerk.), *Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához*, Tankönyvkiadó, Budapest.

LINGUISTIC EMPHASIS OF MEANING. A STUDY OF THE RELATION BETWEEN VISUAL AND VERBAL MEANING AT CHILDREN

The study investigates the development of semantic emphasis between 5 and 8 years of age. The stimulus material consisted of two kinds of sentences: a) expressions using transitive verbs with either an SVO or an OVS word order, and b) sentences expressing spatial or temporal relations between two arguments, varying the directionality of the comparative relation. Subjects first had to draw the content of the sentences and later had to recall the original sentences. The measured indicators of semantic emphasis were: (I) the relative size of the referents, (II) their left/right position, and (III) the order which they were drawn. Among the indices, only the relative size of referents showed a slight effect of semantic emphasis. *The lack of a stronger influence of semantic emphasis can be attributed to the presence of strong sentence preference, i.e., after drawing, children recall sentences in SVO word order instead of OVS, and comparative expressions „higher“, „bigger“ and „faster“ instead of their opposites. While older children convert more difficult sentences into their easier counterparts e.g. OVS to SVO, or „lower“ to „higher“ etc., younger children proceed with these sentences by avoiding the comparison. However, they are able to retain the comparison in the case of easier sentences.*

1. FÜGGELÉK

A területarányok változása a szórendcserés mondatpárok ábrázolásában óvodás (5-6 éves) és kisiskolás (7-8 éves) gyerekeknél

MONDATOK		óvodás		kisiskolás		varianciaanalízis		
		x	s	x	s	f	F	p
1.A	A kutya kergeti a macskát	1.11	.33	1.15	.30	29.14	—	—
1.B	A macskát kergeti a kutya (kutya/macska)	1.03	.30	1.06	.22			
2.A	A téglá betörl az ablakot	.56	.33	.50	.26	29.14	—	—
2.B	Az ablakot betörl a téglá (téglá/ablak)	.55	.34	.49	.39			
3.A	Zsuzsa simogatja a macskát	1.25	.53	1.52	.70	29.14	—	—
3.B	A macskát simogatja Zsuzsa (Zsuzsa/macska)	1.33	.90	1.44	.55			
4.A	A kutya megugatja a kislányt	.94	.30	.86	.23	19.22		+
4.B	A kislányt megugatja a kutya (kutya/kislány)	1.10	.33	.98	.34		5.71	M
5.A	Misl megpofozza Zsuzsát	.98	.24	1.11	.12	19.22		+
5.B	Zsuzsát megpofozza Misl (Misl/Zsuzsa)	1.19	.26	1.10	.27		4.38 4.58	M KM
6.A	A teherautó elüti az autót	1.87	.68	1.69	.62	19.22	—	—
6.B	Az autót elüti a teherautó (teherautó/autó)	1.69	.81	1.59	.65			

A kétszemponos VA a kor- (K) illetve mondathatást (M) és ezek kölcsönhatását (KM) mutatja. A mondatok összehasonlítása önkontrollon alapult. A területadatok négyzetgyök-transzformáltak:

x = a területek négyzetgyökeinek átlaga

+: p < .05

2. FÜGGELÉK

A területarányok változása a viszonycserés mondatpárok ábrázolásában óvodás (5-6 éves) és kisiskolás (7-8 éves) gyerekeknél

MONDATOK		óvodás		kisiskolás		varianciaanalízis		
		x	s	x	s	f	F	p
1.A	A torony magasabb a háznál	1.29	.54	1.32	.18	19.22	—	—
1.B	A ház alacsonyabb a toronymnál (torony/ház)	1.19	.44	1.43	.30			
2.A	A madár nagyobb az egérnél	1.51	.79	1.81	.99	29.14		+
2.B	Az egér kisebb a madárnál (madár/egér)	2.15	1.27	1.99	.73		4.06	M
3.A	Katl közelebb van Zollnál	1.21	.34	1.08	.21	29.14	—	—
3.B	Zoll messzebb van Katlnál (Katl/Zoll)	1.09	.34	1.17	.28			
4.A	Jancsi gyorsabban fut Zsuzsánál	.92	.22	1.01	.14	29.14		+
4.B	Zsuzsa lassabban fut Jancsinál (Jancsi/Zsuzsa)	1.10	.33	.97	.16		4.14	KM

A kétszemponos VA a kor- (K) illetve mondathatást (M) és ezek kölcsönhatását (KM) mutatja. A mondatok összehasonlítása önkontrollon alapult. A területadatok négyzetgyök-transzformáltak:

x = a területek négyzetgyökeinek átlaga.

+: p < .05

3. FÜGGELÉK

A mondat első főnevének első/második rajzolási aránya a viszonycserés mondatpárok ábrázolásában kisiskolás (7-8 éves) gyerekeknél

MONDATOK		1./ 2. arány	p
1.A	A torony magasabb a háznál	20/6	+
1.B	A ház alacsonyabb a toronymnál	12/10	—
2.A	A madár nagyobb az egérnél	23/8	+
2.B	Az egér kisebb a madárnál	12/11	—
3.A	Katl közelebb van Zollnál	23/6	+
3.B	Zoll messzebb van Katlnál	12/12	—
4.A	Jancsi gyorsabban fut Zsuzsánál	14/12	—
4.B	Zsuzsa lassabban fut Jancsinál	13/12	—

+: p < .05 előjelpróbával